

HACI İBRÂHİM EFENDİ’NİN “ŞERH-İ BELÂGAT”I (METİN)

Abdülkadir DAĞLAR*

ÖZET

Ahmed Cevdet Paşa Mekteb-i Hukuk’ta okuttuğu belâgat dersi notlarını 1882 yılında “Belâgat-ı Osmâniyye” adıyla kitaplaştırıp bastırmıştır. Cevdet Paşa’dan sonra aynı okulda Belâgat derslerine giren Hacı İbrâhim Efendi bu eseri ders kitabı olarak işlemiş ve şerh etmiş, 1884 yılında sadece “mukaddime” bölümünün ders notlarını ve şerhini “Şerh-i Belâgat” adıyla yayımlamıştır. Bu çalışmada eserin transkripsiyonlu metni yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: belâgat, şerh, Belâgat-ı Osmâniyye, Hacı İbrâhim Efendi, Şerh-i Belâgat

HACI İBRÂHİM EFENDİ’S “ŞERH-İ BELÂGAT” (TEXT)

ABSTRACT

Ahmed Cevdet Paşa gave rhetoric lessons in Mekteb-i Hukuk/Law School and published his knowledge about rhetoric as a book called “Belâgat-ı Osmâniyye” in 1882. Hacı İbrâhim Efendi, who gave rhetoric lessons in the same school after Ahmed Cevdet Paşa, used and commentaried this book in his rhetoric lessons. In 1884 he published only notes and commentary of the part of introduction as a book called “Şerh-i Belâgat”. In this study the text of this book takes place.

Key Words: rhetoric, commentary, Belâgat-ı Osmâniyye, Hacı İbrâhim Efendi, Şerh-i Belâgat

Bilindiği üzere Türk bilim geleneğinde belâgat dersleri asırlar boyu Arapça belâgat kitaplarının, bilhassa Sekkâkî’nin “Miftâhu’l-Ulûm” adlı eseri ve bu esere Kazvîni’nin “Telhîsu’l-Miftâh” adıyla yazdığı özetin tercüme ve şerhlerinden okutulmuştur. Üskübî Mehmed bin Mehmed Altıparmak’ın “Şerh-i Telhîs-i Miftâh”¹, İsmâil-i Ankaravî’nin “Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha”²’sı bu çerçevede kaleme alınan eserlerdendir.

Tanzimat döneminde modern tarzdaki okulların müfredatında yer alan edebiyat ve belâgat derslerinde okutulmak üzere şekil ve üslûp açısından nispeten daha modern, Türkçe belâgat kitapları yazılmıştır. Ahmed Hamdî’nin 1876’da basılan “Belâgat-ı Lisân-ı Osmâni”³’si, Ahmed Cevdet Paşa’nın 1881’de fasiküller halinde neşredilip 1882 yılında kitap olarak basımı yapılan “Belâgat-ı Osmâniyye”⁴’si gibi, belâgatı geleneğe uygun olarak “fesâhat, me’ânî, beyân, bedî” şeklinde tam kadro halinde ele alan, ancak buna karşılık, örneklendirmelerde tamamen Türkçe örnekleri kullanan kitaplarla, Recâizâde Mahmud Ekrem’in “Ta’lîm-i Edebiyyât”⁵’i gibi batıdaki “rhétorique”i de belâgat çerçevesine dahil edip kullanan daha batılı belâgat kitapları

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adaglar@erciyes.edu.tr

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, *Üskübî’nin Şerh-i Telhîs’i*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990; Atabey Kılıç, “Altıparmak Mehmed Efendi’nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh’ında Şerh Metodu”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler, Kayseri 2007, s. 731-736.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Ülken, *Şeyh İsmail Ankaravî’nin Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha’sı*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, *Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı ‘Osmâni (İnceleme-Metin-Dizin)*, Laçın Yayınları, Kayseri 2007.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (haz. Turgut Karabey-Mehmet Atalay), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâzım Yetiş, *Talîm-i Edebiyat’ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yayınları, Ankara 1996.

arasında onlarca eser kaleme alınmıştır. Bu belâgat kitapları genelde Mekteb-i Hukuk, Mekteb-i Mülkiyye gibi okullarda okutulan edebiyat ve belâgat gibi derslerin ders notlarının bir araya getirilip basılması ile ortaya çıkmıştır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta verdiği belâgat dersi notlarının biraraya getirilip 1882 yılında basılmasıyla ortaya çıkan "Belâgat-ı Osmâniyye", Ahmed Cevdet Paşa'dan sonra aynı okulda ilgili derslere giren Hacı İbrâhim Efendi tarafından ders kitabı olarak okutulmuştur. Hacı İbrâhim Efendi derslerinde eseri ayrıntılı bir şekilde işleyip şerh etmiş, ancak, sadece "mukaddime" bölümünün ders notlarını 1884 yılında "Şerh-i Belâgat"⁶ adıyla iki cüz halinde neşretme imkânı bulabilmiştir.

Bu eseri, şerh ve belâgat çalışmaları çerçevesinde daha önce bir tebliğ⁷ ile tanıtmaya, ardından bu tebliği geliştirip genişleterek makale⁸ halinde inceleme imkânı bulmuştuk. Bu çalışmada ise "Şerh-i Belâgat"a dâir daha fazla bilgi vermeden sadece transkripsiyonlu metnini ilim âleminin istifâdesine sunma amacındayız. Metni hazırlarken bilhassa noktalama işaretlerinin kullanımında metne bağlı kalmaya çalıştık. Metnin sayfa numaralarını parantez içinde gösterdik. Metinde yer alan tüm örnekleri ve alıntıları italik; şerh edilen cümleleri parantez içinde italik; belâgat terimlerini, şerhi söz konusu olan kısmın Belâgat-ı Osmâniyye'deki sayfa numaralarını ve özel olarak şerh edilen kelimeleri de koyu olarak gösterdik. Eserde örnek olarak verilen mısra ve beyitlerle Arapça kısımları paragraf başında verip bu Arapça kısımların izahını dipnotlarda göstermeye gayret ettik. Son olarak, metnin 128. sayfasında bulunan "tashihât" kısmındaki düzeltmeleri metne uygulayarak bu bölüme metinde yer vermedik.

(2) Şerh-i Belâgat**

Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Bârgâh-ı aqdes-i hazret-i Rabb-i 'izzete 'arz-ı taqdim-e-i hamd ü şenâ ve dergâh-ı muqaddes-i cenâb-ı Fahr-ı risâlete taqdim-i hediye-i şalavât u tehyâyâ kılındıktan sonra temhîd-i dibâce-i kelâma şu vechile ibtidâ olunur ki sâye-i tûbâ-vâye-i hazret-i pād-şâh-ı 'âlem-penâh maqarr-ı 'adl ü dâd ve muhâfazagâh-ı hukuq-ı 'ibâd olduğu gibi riyâz-ı şükûfe-zâr-ı mu'ârefe dahî feyz-efzâ ve ezhâr-ı gûn-â-gûn-ı fûnûn u 'ulûma bâ'îş-i nezâret-i neşv ü nemâdır.

Kit'a

Sâye-i Hâk hazret-i Sulţan Hamîd-i 'âdilîñ
Sâye-i 'adli cihan hâlkına oldu mültecâ
An-be-an bulmağda ravzât-ı ma'ârif ibtihâc
Dem-be-dem çün cüy-ı luţfu olmada nazret-fezâ (3)

⁶ Eserin ön iç kapağında şunlar yazılıdır: Şerh-i Belâgat, Eser, El-Hâc İbrâhim, İstanbul, Ma'ârif nezâret-i celîlesinin ruşsatıyla Maţba'a-i 'Osmâniyyede tab' olunmuştur, ff-seneti 1301. Eserin boyutları 170x115 mm olup, 128 sayfadır.

⁷ Abdülkadir Dağlar, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'sine Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerhi: Şerh-i Belâgat", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 707-716.

⁸ Abdülkadir Dağlar, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, Spring 2007, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gurer GULSEVİN- Dr. Mehmet Dursun ERDEM), p. 161-178.

** Bu kitabı okumamı büyükbabam Ahmet Dağlar tavsiye ederek elindeki matbu nüshayı hediye etmiştir. Üzerimdeki hakkı büyüktür. Hem kendilerine hem de Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu ile Okt. Mehmet Çetinkaya hocalarımıza, metnin Arapça kısımlarının okunmuş ve izahında verdikleri destekten dolayı minnettarım. Metnin kontrollerini yapan mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Kezban Paksoy ve Okt. Zehra Gümüş'e teşekkürlerimi bir borç bilirim. Bilhassa, şerh ve belâgat sahalarına bizi yönlendirip ilgili metinler üzerinde çeşitli çalışmalar yapmamız konusunda teşvik eden hocam Doç. Dr. Atabey Kılıç'a çok şey borçlu olduğumu belirtmek isterim.

İşte viķāye-i huķūķ-ı enām için teşkil olunan meħâkim-i 'adliyye bu müdde'āya şehâdet etmekde ve teraķķı-i fūnūn maķşadıyla taraf taraf küşâd buyurulan mekâtib-i 'āliye 'uluvv-himmet-i pād-şâh-ı dil-âgâha delâlet eylemekdedir. Ez-cümle neş'etgâh-ı hükkâm olmaķ üzere te'sis buyurulan mekteb-i huķūķ bir dârü't-tedris-i fūnūn-ı şettâ ve 'ahd-i ķaribde bu mekteb-i feyz-meksebden müsta'idd-i ħâkimiyet nice erbâb-ı ehliyyet yetiŕecegi bî-imtirâdır.

Çünkü maķâm-ı ħâkimiyete ħâ'iz-i isti'dâd olanlara işbu mektebde lâzım gelen fūnūn-ı mu'tebere ta'līm olunduđu gibi fenn-i celil-i belâgat dađı tedris olunmaķda olduđundan müsta'iddân-ı talebe ķavâ'id-i belâgata kesb-i vuķūf ederek taĖşil-i ser-māye-i edeb etmekle kelâmları maķbūl u mu'teber ve bu cihetce dađı kendüleri muĖterem ü muvaķķar olacaķlarında ŕübhe yoķdur.

Belâgat ħüsn-i beyândır ki kelâmı ħâliñ ve maķâmıñ muķtezâsına muĖabıķ olarak söylemekden 'ibâretdir bu meleke-i celile yalnız ħâkimleriñ degil maĖkūmlarıñ bile muĖtâc olduķları mühimme-i 'umūmiyyedendir. Çünkü gerek ķâlen ve gerek ķalemen serd olunan kelâm muķtezâ-yı ħâl ü maķâma muĖabıķ olur ise ħüsn-i ķabūl ile telaķķı olunup 'aksi olur ise ŕâyân-ı istimâ' u iltifât bile olmaz. Ve o miŕillü kelâmıñ ŕâĖibi

*Huve 'llezi yetekellemu ve ķalbi minhu yete'ellemu*⁹

kelâmına mâ-ŕadaķ olur. (4)

Her ķavmiñ lisânında esâlib-i kelâm muğtelif olduğu gibi bizim lisânımızda dağı öyledir. 'Ale'l-Ėuŕuş bizde kelâm-ı ŕifâhi baŕka yolda ve kelâm-ı tağriri baŕka üslûbdadır. Ve ma'lûmdur ki bizim bir lisân-ı mâder-zâdimız ve bir de lisân-ı 'ilm ü edebimiz vardır. Lisân-ı mâder-zâdimızıñ baŕlica elfâzı biñ 'aded ķadar elfâz-ı Türkiyyeden 'ibâret olup bu lafzlar ancaķ beyne'n-nâs Ėavâyc-i ekl ü ŕürbe ve mu'âmele-i dâd u sitede müte'allıķ olarak te'âti olunan ma'naları ifâdeye kifâyet edebilecek bir derecede ve lisân-ı 'ilm ü edebimiz ise elfâz-ı 'Arabiyye ile imtizâc etmesinden ŕolayı deryâlar ķadar tevessü' edip kâffe-i me'âniyi ifâdeye ma'a-ziyâde kifâyet edecek bir mertebe-i 'āliyededir. Lisân-ı mâder-zâdimız hengâm-ı ŕufūliyyetden beri me'lûf u ma'rūfumuz olmağıla onuñ ķavâ'idini biz ŕab'an ve selikâten biliriz. Lâkin lisân-ı 'ilm ü edebimiz 'Arabiyye tevessü' etmiŕ olduğundan biz bunda ķavâ'id-i 'Arabiyye ta'allümüne ve kelâmı muķtezâ-yı Ėâle tevfiķde dağı belâgat-ı 'Arabiyye uŕulünü iltizâma mecbūruz. Zirâ isti'mâl etdigimiz müfredât-ı elfâz-ı 'Arabiyyeyi biz 'Arablar gibi taŕrif etmekde olduğumuzdan meŕelâ *lafz* kelimesini elfâz melfūz telaffuz mütelaffiz gibi ŕekillere ŕoķup bunlarıñ her birinde baŕka baŕka ma'nâ kaŕd etdigimizden lisân-ı 'Arabiniñ ķavâ'id-i taŕrifiyyesini bilmek bizim için vecibedendir. Ve kezâlik elfâz-ı müfredeyi terkib ü te'lif ile kelâm tertib etdigimizde kelimâtiñ yek-digere irtibât u ta'alluķunu bilmek (5) ya'nî kelâmıda ķanđı lafz ķanđı lafza isnâd olunmuŕ ve ķanđı lafz fi'le fâ'il veyâ mef'ul veyâğud Ėâl veyâ ta'lil vâķı' olmuŕ olduğunu ve bunlara müteferri' olan ŕeyleri añlamak için ķavâ'id-i nağviyye-i 'Arabiyyeyi dağı ta'allüme muğtâcız. Bir lisânıñ ki ķavâ'id-i taŕrifiyye ve terkibiyyesini ta'allüm bizim için umūr-ı ŕarūriyyeden ola artıķ onuñ ķavâ'id-i belâgatından infikâke mecâl olmayacağı bedîħidir. Binâ'en 'aleyh mine'l-ķadim belâgat-ı 'Oŕmâniyyede ķavâ'id-i belâgat-ı 'Arabiyye cârî vü mer'î olagelmiŕdir. Bu sebebe mebnî niğriri zemân ve fâzil-ı deķâyıķdan fūnūn-ı ŕettâda mâhir ve mü'ellefât-ı celilesi eydiyy-i i'tibârda dâ'ir olan Cevdet Paŕa cevvezâ bi'l-Ėayr evvelki sene kütüb-i belâgat-ı 'Arabiyyeyi me'Ėaz edinerek Belâgat-ı 'Oŕmâniyye nâmıyla bir kitâb-ı müstetâb te'lif edip bu kitâbı mekteb-i huķūķ talebesine tedris buyurmuŕlardır. Geçen sene dağı fenn-i belâgatiñ tedrisi bu 'abd-i 'âcize teklif olunup her ne ķadar beyân-ı 'adem-i istiğâ'tla ŕarika-i i'tizâra sâlik olmuŕ isem de bu bâbda vuķū' bulan ilĖâĖ-ı mevfur bu kemine-i kem-bizâ'ayı ķabūl-i teklife mecbūr eylemekle mütevevssilen bi-tevfiki'llâhi te'âlâ kitâb-ı mezkûrdan müzâkere-i fenne ŕurü' eyledim. Ancaķ ol kitâb-ı mu'teber bir metn-i metin-i muĖtaŕar olup Ėayli mağalleri ŕâyân-ı izâĖ olmağıla eŕnâ-yı müzâkerede tavziğât-ı

⁹ "O, bana doğru konuŕuyor; ama, benim kalbim Ėüzünleniyor."

lâzimeye girişilmekde ve şadede müte'allik ba'zı fâ'ide-i zâ'ide dağı ilâve-i mağâl edilmektedir. Bu cihetle ifâdât-ı vâkı'amız metn-i mezkûra bir şerh hükmünü kesb (6) ederek tab' u temşile elverecek bir hâlde görünmüş olduğundan ma'arif nezâret-i celîlesiniñ ruşşatıyla bu kerre tebeyyüz olunan işbu cüz'ün tab'ına ibtidâr olunmuş ve bi-luţfihî ve 'avnihî te'âlâ müzâkere-i derse devâm olundukça eczâ-yı âtiyenin dağı pey-â-pey tab'ı muşammem bulunmuşdur.

Hemân cenâb-ı Hâk 'aşr-ı mes'ûd-ı hâzret-i pād-şâhîye envâ'-ı âşâr-ı nâfi'aya maşdar ve zât-ı hümâyün-ı şehen-şâhîyi evreng-i hilâfet-i 'uzmâda ilâ-yevmi'l-kıyâm kâm-yâb u kâmver buyursun âmîn.

Tenbîh

Ânifen hâme-güzâr-ı iş'âr olduğu üzere İzâhâtına ta'arruz edeceğimiz 'ibâre-i metn metn-i maţbû'ün kağı şâhîfesinde vâkı' olduğuna remzen ve işâreten metniñ 'ibâresinden evvel **m ş** harfleri yazılacak ve ba'dehu bir de raqam vaz' u terķim kılınacaktır. Ve bunlardan **m** harfi metne ve **ş** harfi şâhîfeye remz olup raqam dağı şâhîfenin 'adedine işâret olacağıdır. Ve bizim 'ibâremizden metniñ 'ibâresi temeyyüz etmek için 'ibâre-i metn kavş içine alınacak ve faqat ba'zı kerre bizim sözümüzle metniñ sözü mezc olunmak lâzım gelip de şâhîfeye ve 'adede işârete dağı hacet görölmez ise ol hâlde yalnız metniñ 'ibâresi kavş içine alınmakla iktifâ kılınacaktır.(7)

Mü'ellif ba'de'l-besmele şu vechile fetih-i bâb-ı kelâm eder ki

m ş (*Ṭavā'if-i mütemeddine kendi lisânlarının kavâ'idini cem' ile bir fenn-i maḥşûş olarak tedvîn edegelmişlerdir ve buña eñ ziyâde i'tinâ eden 'Arablardır.*)

Ṭavā'if-i mütemeddineden maqşad müdn ü emşârda temekkün ü tavaţtun eden şunûf-ı aqvâm olup bunların kendi lisânlarının kavâ'id-i maḥşûşasını cem' ü tedvîn etmelerine bâ'is olan hâl kendilere ecnebî olan kavmler ile ihtilâf u ülfet eylemelerinden nâşî lisânlarına fesâd u tağyîr 'arîz olmak havfidir. Çünkü bir kavmiñ efrâdı diğerkavmiñ lisânını müşâfehe vü mükâleme tarîkıyla öğrenseler bile aşl-ı lisânın şâhibleri gibi dürüstce tekellüm edemeyip elbette çok yerde haţâ vü ğalaţ etmeleri muḥakkaktır. Aqvâm-ı muḥtelife beyninde keşret-i ihtilâf ve vefret-i ülfet hâşıl olunca bunların bu haţâları aşl-ı lisânın şâhiblerine dağı sirâyet ederek onlar da kendi lisânlarında lahn u haţâ etmeğe başlarlar ve bu hâl gitdikce ta'ammum edip elsineye bi'l-küllüye fesâd u tağayyür îrâş eder. Mütemeddin olmayan veyâḥud temeddünde kâşır olan aqvâmın içlerine ise çokluk ecnebî girmeyecegi ve bu cihetle lisânlarına hâlel ü fesâd gelmeyecegi ecilden onlar kendi lisânlarının kavâ'idini zabta muţtarr degillerdir. İşte el-hâletü hâzihi aqvâm-ı 'âlem nazâr-ı mülâhazaya alındıkda bunlardan mütemeddin olanların kavâ'id-i lisâniyelerini zabt u tedvîn olunmuş ve mütemeddin olmayanların (8) kavâ'id-i lisânları kendilerinin şâh'if-i selîka-i aşliyelerinde sâbit bulunmuş olduğu mu'âyene olunur.

Qable'l-İslâm kavm-i 'Arab dağı bevâdî vü şâhârîde mütemekkin ve ğayr-ı mütemeddin ve ihtilâf u ecânible lisânlarına hâlel ü fesâd taţarruqundan muţma'in olduklarından ol vaqt kendiler için lisânlarının kavâ'idini zabta lüzüm u ihtiyâc yok idi. Ba'de'l-İslâm nûr-ı hidâyet-i dîn-i Aḥmedî ile kavm-i 'Arab minhâc-ı medeniyete sâlik ve rub'-ı meskûnda nice eķâlîm ü memâlike mâlik olmuş olduklarından A'câm ve Etrâk ve Ervâm mişillü aqvâm ile beynlerinde ihtilâf u ülfet qarârgîr olduğu ve diyâr-ı ba'ide ahâlîsinden nice efrâd-ı muḥtelifeniñ cezîretü'l-'Araba âmed ü şüderi vuķû' bulduğu cihetle ol eşnâda ya'nî şadr-ı evvel-i İslâmda lisân-ı 'Araba dağı ğalaţât-ı ecnebiyye ve elhân-ı A'cemiyye qarışmağa başlamış idi. İşte bu hâl lisân-ı 'Arabiniñ kavâ'idini zabt u tedvîne sebep olmuşdur.

ş m 1 (*Çünkü esâs-ı diyânet-i İslâmiyye olan ve feşâhat ü belâğatın tabaka-i kuşvâsında olmağıla mu'cizât-ı bâhireden bulunan Qur'ân-ı Kerîm lisân-ı 'azbû'l-beyân-ı 'Arabî üzere nâzil olduğundan onun kavâ'idini hâlelden viķâye bir hidmet-i dîniyye olmağıla 'ulemâ-yı 'Arabiyye buña fevka'l-'âde i'tinâ etmişler idi.*)

Lisân-ı 'Arabî bir lisân-ı aşil ü şerîf olup onu fesâd u hâlelden muḥâfaza etmek 'uzamâ-yı kavm-i 'Arabîniñ muķtezâ-yı ḥamiyyet (9) ü himmetleri olmakla ber-â-ber maşdar-ı şer'-i kavîm

olan Qur'an-ı Kerim dağı 'Arabî olduğundan lisân-ı 'Arabîniñ ziyâ'ı Qur'ânıñ ziyâ'ını mücib olacağı mülâhazası kavâ'id-i 'Arabiyyeyi zabt u tedvîne bir kat daha ehemmiyyet vermişdir. Hattâ zabt-ı kavâ'id-e eñ ibtidâ himmet eden Emîr-ü'l-mü'minîn 'Alî kerreme'llâhu te'âlâ vechehu hazretleri olduğu mervî ve kıssası dağı şu vechile maḥkîdir ki eyyâm-ı hılâfetlerinde a'yan-ı devletden Ebu'l-Esvedî'd-Dü'eli bir gece 'yâl ü evlâdıyla saḥ-ı beytde hem-nişin-i muşâhabet iken Ebu'l-Esvedîñ bir duḡter-i sa'd-aḡteri cânib-i semâya im'ân-ı naẓar edip semâniñ vaẓ' u hey'etine ve onu tezyîn eden nücümüñ tele'lü' ü leḡâfetine müte'accib ü hayrân olur ve babasına ḡiḡâb edip *yâ ebeti mâ aḡsenu's-semâ'* der. Aḡsen kelimesiniñ nünunu zammıla telaffuz etmiş olduğu için ma'nâ-yı kelâm *ey baba gök yüzünüñ eñ güzel şeyleri nedir* demek olmağıla Ebu'l-Esved dağı *nucümüñ yâ buneyye* deyü cevâb verir ki *yıldızlarıdır ey kızcağız* demek olur. Duḡter der ki *ben senden semâniñ güzel şeylerini su'âl etmiyorum ben ancak hey'et-i âsmâniñ ḡüsnüne ta'accüb ediyorum*. Ebu'l-Esved dağı *mâdâm ki murâdıñ ḡüsn-i semâdan izhâr-ı ta'accüb imiş niçün fetḡ-i nünıla 'mâ aḡsene's-semâ'* demeyip *nünü maẓmûm etmekle ta'accübü istifhâma taḡvîl eylediñ* diyerek kerimesini 'itâb eder. Ve öyle bir kerime-i aḡliyyeniñ lisânından böyle bir laḡniñ şudûrunu meşâ'ibden 'add ederek 'arz-ı (10) şekvâ için ferdâsı gün ḡuzûr-ı hılâfet-penâhiye gider. Çünkü *mâ aḡsene's-semâ'* terkibinde aḡsen lafzınıñ nünü maẓmûm olarak telaffuz olunur ise mâ istifhâmiyye olup muḡaddim-i ḡaber ve aḡsen lafzınıñ merfû' olması lâzım gelmekle ol dağı mu'aḡḡir-i mübtedâ olmuş olur ve bu şüretce ma'nâ *semâniñ güzel şeyleri nedir* demeye varır. Ve eger *mâ aḡseniñ* nünü meftûhen telaffuz olunur ise bu şîḡa inşâ'-i ta'accübe naḡl ü taḡşîş kılınmış olur ve bu şüretce *mâ aḡsene's-semâ'* terkibi *gök yüzü ne güzeldir* deyü terceme kılınır. İşte lisân-ı 'Arabda bir ḡarekeniñ deḡişmesinden ma'nâniñ bu derecede deḡişmesi lâzım gelir.

Vaḡtâ ki Ebu'l-Esved hazret-i Emîre mülâkî olur ma'raẓ-ı te'essüfde yâ emîre'l-mü'minîn bizim işitdiğimiz şeyler şimdi evlâdımızdan işidilir oldu diyüp kıssayı naḡl ü ḡikâye eder. Hazret-i Emîr der ki bu ḡâle sebep 'Arablarıñ ecânible keşret-i iḡtilâttır. İmdi lisânı ḡalelden muḡâfaẓa için kavâ'idini zabtâ lüzûm taḡakkûḡ eylemişdir. Ve bundan sonra kırtâs u devât taleb edip kavâ'id-i naḡviyyeniñ üss-i esâsı olan şeyleri Ebu'l-Esvede imlâ eder ya'ni hazret-i emîr söyleyip Ebu'l-Esved ketb ü taḡrîr eder ki imlâ olunan sözler bunlardır.

Aḡsâmu'l-kelâm ḡelâḡetun ismun ve fi'lun ve ḡarfün câ'e li-ma'nâ ve cumletun mine't-ta'accub.

Ya'ni kelimeniñ aḡsâmi üçdür ki ism ve fi'l ve ma'nâya (11) gelen ḡarfdır ve bir de ta'accüb cümlesidir. Bundan sonra der ki *unḡu naḡave ḡâzâ ve zid fihi yâ Ebe'l-Esvedu* ya'ni sen dağı bu yola ve bu maḡşada teveccüh edip işbu uşulüñ üzerine aḡvâl-i lisândan ḡâḡırına gelen fîrû'-ı mühimmeyi ziyâde kıl demek olur. İşte fenn-i naḡve naḡv iḡlâḡına İmâm 'Alî kerreme'llâhu te'âlâ vechehunuñ *unḡu naḡave ḡâzâ* kelâmi sebep olmuşdur.

Ebu'l-Esved fermân-ı hazret-i Emîr ile itmâm-ı emre me'mûr olmağıla kavâ'id-i lisândan mühimm olanları hazret-i emîriñ vaẓ' etdiği aḡla tefrîf ederek ve ara şıra hazret-i emîr ile müzâkere eyleyerek bir risâle te'lîf etmişdir.

Ondan sonra 'uzemâ-yı ehl-i milletden Meymünü'l-Aḡran ba'dehu 'Anbese bin 'Abdân ve ba'dehu 'Abdu'llâh bin Ebî İḡḡaḡa'l-ḡaḡramî ve Ebü 'Amr (ve) bin el-'Ulâ' ve ḡalîl bin Aḡmed biri birini vely ederek gelip her birisi Ebu'l-Esvedîñ te'lîf-kerdesi olan risâleye fevâ'id-i zevâ'id zamm u 'ilâve ederek 'ilm-i naḡvi tevsî' etmişlerdir. Ondan sonra Sîbeveyh hazretleri İmâm ḡalîlden 'ulûm-ı 'Arabiyyeyi aḡz u itḡân edip meşhûr-ı âfâḡ olan Kitâb-ı Müsteḡâbî te'lîf etmişdir ki kendüden sonra gelenler hep onuñ baḡr-ı kitâbindan muḡterif ve 'ulûm-ı 'Arabiyyede imâm-ı küll olduğunu muḡırr u mu'terif olmuşlardır.

İşte kavâ'id-i lisânı zabt eylemek lisânıñ fesâd u ḡalelden muḡâfazasına kâfil olmaḡla ber-â-ber ecânibiñ dağı ta'allûmüne bâ'îḡ olur. (12) Eger kavâ'id-i lisân-ı 'Arabîyi vaḡtiyle erbâb-ı himmet zabt etmiş olmayalar idi ne biz ve ne de başḡa kavimler 'Arabîden ḡarf-i vâḡid ḡrenebilirler idi.

m ş 2 (*Ulemā-yı ‘Arabīyye lisān-ı ‘Arabīniñ kavā‘idini cem‘ ederek ‘ilm-i naḥvi tedvīn etmişler idi ki kelimeniñ aḥvālinden baḥş eden bir ‘ilm demektir şonra ‘ulemā-yı müte‘aḥḥirīn bunu iki fenne taḫsīm edip birine ‘ilm-i şarf ve dīgerine ‘ilm-i naḥv tesmiye etdiler. ‘İlm-i şarf zāt-ı kelimeniñ aḥvālinden baḥş eden bir fendir ‘ilm-i naḥv kelimeleriñ ḥīn-i terkībinde ‘arız olan aḥvālinden baḥş eden bir fendir bu iki fenn ile kelāmiñ aḫl-ı ma‘nāyı ifādesi keyfiyeti bilinir. Ve ikisi daḫı bir maḫşada ḫıdmet etdiği cihetle ḫaḫīḫat-i ḫālde bir ‘ilm demek olur.*)

‘İlm-i naḥvi İmām ‘Alī kerreme’llāhu te‘ālā vechehu ḫazretleri ne vechle vaz‘ edip bu ‘ilm gitdikce naşıl tevessü‘ etmiş olduğuna dā‘ir bundan evvel i‘tā-yı tafşilāt olunmuş idi. O tafşilātndan müstefād olur ki ḫazret-i ‘Alīniñ *unḫu naḫave ḫāzā yā Ebe’l-Esvedu* kelāmı ‘ilm-i şarfa daḫı şāmildir zirā kelimeniñ aḫsāmı ism ve fi‘l ve ḫurūf olup ism ile fi‘lde hem aḫvāl-i i‘rābiyye ve hem de aḫvāl-i taşrifīyye vardır binā‘en ‘aleyh kütüb-i müteḫaddiminde ‘ilm-i naḥv ile ber-ā-ber ‘ilm-i şarf daḫı mezkūr bulunmuş ve ḫattā ‘allāme Zemaḫşerī kavā‘id-i ‘Arabīyyeyi mübeyyin olarak te‘līf etmiş olduğu Mufaşşal nām kitābına (13) hem ‘ilm-i naḥvi ve hem de ‘ilm-i şarfi memzūcen derc eylemiştir ve kitāb-ı mezkūru dōrt kısma taḫsīm edip birincisine kısım-ı esmā‘ ve ikincisine kısım-ı ef‘āl ve üçüncüsüne kısım-ı ḫurūf ve dōrdüncüsüne kısım-ı müştarek demiştir. Ve kısım-ı esmā‘da ismleriñ her nev‘ini ya‘nī gerek maşdar ve ism-i fā‘il ve ism-i mef‘ul ve şıfat-ı müşebbehe ve ism-i zemān u mekān ve ism-i ālet ve ism-i tafđil mişillü esmā‘-i müştakḫayı ve gerek zamāyir ü esmā‘-i işārāt u mevşulāt mişillü esmā-i mebniyyeyi ve gerek ḡayr-ı müştakḫ olan esmā‘-i mu‘rebeyi ve māhiyet-i i‘rābı ve merfū‘at ve menşubāt ve mecrūrātı. Ve kısım-ı ef‘alde fi‘l-i māzī vü muzāri‘ ve emr ü nehyi ve ef‘āl-i şulāşīyye vü rubā‘īyye vü mezīdün-fihāyı ve ef‘āl-i ḫulūb u muḫārebe ve ef‘āl-i medḫ ü zemmi ve ta‘accüb fi‘illerini. Ve kısım-ı ḫurūfda ḫurūf-ı cārre ve ḫurūf-ı müşebbehe bi‘l-fi‘li ve ḫurūf-ı cevāzim ü tevāşīb u ‘avāḫıfı ve ḫurūf-ı tenbīḫ ü taşđīḫ ve taḫrīb ü istiḫbāl ve istiḫām u ta‘līl ve te‘nīb ü te‘kīdi. Ve kısım-ı müştarekde imāle ve ibdāl ve taḫffif-i hemze ve i‘lāl ve zū‘l-ziyādeyi beyān eylemiştir. Fenn-i naḥv ü şarfa āşnā olanlara ḫafı olmayacağı üzre aḫsām-ı erba‘a-i mezkūrede mesā‘il-i naḫviyye vü şarfiyye biri birine tedāḫül etmiştir. Ve müte‘aḥḥirīn bunları bir dereceye ḫadar yek-dīgerden tahlīş edip başka başka fenn ḫükmüne idḫāl etmişler ise de yine bi‘l-küllīyye tahlīş etmek mümkün olamamıştır. Çünkü ba‘zı kelime vardır ki kendilerde hem aḫvāl-i taşrifīyye ve hem de aḫvāl-i i‘rābiyye mevcüddür. Kelime-i vāḫide (14) ise taḫsīm ḫabül etmez ki bir kısmında aḫvāl-i taşrifīyye ve bir kısmında aḫvāl-i naḫviyye beyān olunsun. Ez-cümle *yenşuru* fi‘li ki muzāri‘dir bu fi‘l fi‘l-i māzīniñ evveline bir yā ziyāde ḫılınıp āḫırı merfū‘ edilmekle şüret bulur ve bunuñ evveline bir cāzim gelir ise meczūm ve nāşīb gelir ise menşub olur. İşte yenşurunun evveline yā ziyāde ḫılınması ḫā‘ide-i taşrifīyyeden ve āḫırınıñ merfū‘ veyā meczūm u menşub olması kavā‘id-i naḫviyyededir. İşbu iki ḫā‘ideyi bu kelimededen tefriḫ etmek bir vechile mümkün olamaz. Ve kezālik naşara kelimesi fi‘l-i māzī olup naşara maşdarından müştakḫdır. Naşaranıñ maşdar-ı mezkūrdan müştakḫ olması mebahīş-i taşrifīyyeden ve āḫırına bir zamīr-i mütekellim getirip naşartu dedigimizde bunlar fi‘l ile fā‘ilden mürekkeb bir kelām olup bu daḫı mebahīş-i naḫviyyeden olmağıla bunda daḫı ḫā‘ide-i şarfiyye vü naḫviyye müctemī‘ olmuşdur ki tefriḫi ḡayr-ı mümkündür. İşte bu sebebe mebnīdir ki kütüb-i müteḫaddiminde naḥv ile şarf birlikde mezkūr olmuşdur.

ḫafı degildir ki bir lisāniñ kavā‘idi demek ol lisāniñ elfāzınıñ efrāden ve terkīben aḫvālī demektir efrāden aḫvālī her bir lafz-ı müfrediñ aḫvāl-i ebniyesi ve terkīben aḫvālī elfāz-ı müfredeniñ yek-dīgerle aḫvāl-i terkībiyyesidir. Eger aḫvāl-i elfāz-ı müfrede lāyıkıyla bilinmez ise terkībden bir şey anlaşılmaz ve kavā‘id-i terkībiyye daḫı bilinmez ise (15) elfāz-ı müfredeniñ aḫvālīni bilmek fā‘ide vermez. Bu iki nev‘iñ daḫı şānına i‘tinā‘en müte‘aḥḥirīn bunları başka başka birer fenn i‘tibār edip birine ‘ilm-i şarf ve birine ‘ilm-i naḥv demişlerdir.

m ş 6 (*Bu da ma‘lūmuñ olsun ki ‘ulūm-ı ‘Arabīyye on iki fenn olup bunlara ‘ulūm-ı edebīyye daḫı denilir. Bunlarıñ sekizi uşul ve dōrdü fūrū‘dur. Uşul-i şemāniye luḡat ve şarf ve iştikāḫ ve naḥv ve me‘ānī ve beyān ve ‘arūz ve ḫāfiye fenleridir. Fūrū‘-ı erba‘a inşā ve ḫarż-ı şī‘r ve*

muḥâzarât ve ḥaṭ ya'nî imlâ fenleridir. Bunlarıñ tefâşîli Beyânü'l-'Unvân nâm risâlemizde olmağıla oraya mürâca'at oluna.)

Beyânü'l-'Unvân gerek 'ulûm-ı işneyn 'aşerîñ ve gerek sâ'ir-i 'ulûmuñ mâhiyetlerini 'alâ-vechi'l-icmâl mübeyyin olmağıla ma'lûmât-ı nâfi'ayî ḥâvîdir. Lâkin mādâm ki 'ulûm-ı mezkûreniñ ismleri burada yâd u irâd olunmuş ve mādâm ki terâkîb-i edebîyye bu 'ilmlere ta'alluḡdan ḡayr-ı ḡalî bulunmuşdur bunlarıñ mâhiyetlerini burada ta'rîf ü beyân etmege lüzûm görünmüşdür.

İlm-i luğat bir 'ilmdir ki min-ḡayşî'l-mevâdd onda elfâz-ı müfrededen baḡş olunur şöyle ki kütüb-i luğatda kâffe-i elfâz-ı müfrede cevâhir ü mevâdd i'tibârıyla hemzeden yâya kadar **ḡurûf-ı hecâ** tertîbi üzere mürettebdir ve bu tertîbe elfâzîñ mevâdd-ı aşliyyesiniñ eñ evvelki ḡarfîyle eñ soñraki ḡarfinde ri'âyet iltizâm olunup tertîbde ḡurûf-ı (16) zâ'ideye i'tibâr olunmamışdır. Ve ḡarf-i aḡîr bâb ve ḡarf-i evvel faşl i'tibâr olunup be-her bâb bir çok fuşülü müstemildir meşelâ *ibâ'* ve *isâ'* ve *icâ'* mişillü ḡurûf uşûlünüñ hem evvelki ve hem de soñraki ḡarfleri hemze olan luğatlar hemze bâbınıñ hemze faşlında ve *bed'* ü *bürü'* mişillü ḡarf-i aḡîri hemze ve ḡarf-i evveli bâ olan luğatlar hemze bâbınıñ bâ faşlında ve *tenü'* ve *tenâ'e* mişillü ḡarf-i aḡîri hemze ve ḡarf-i evveli tâ olanlar hemze bâbınıñ tâ faşlında ve ḡâkezâ bir bâba mensûb olan luğatlar tertîb-i mezkûr üzere kısım kısım ol bâbıñ faşl-ı maḡsûşlarında sırasıyla zîkr olunur ve luğatlar ḡurûf-ı aşliyyesinden ikinci ve üçüncü ḡarflerde daḡı ḡurûf-ı hecâ tertîbi gözedilir meşelâ *bed'* luğatından evvel *ber'* luğatı zîkr olunmaz ve *'anber* yazılmazdan evvel *'anter* yazılmaz. Ve mevâdd-ı aşliyyeniñ mezîdün-fîhi olan luğatlarıñ ḡurûf-ı zâ'ideleri gerek evvelde olsun ve gerek aḡırda bulunsun onlar daḡı mevâdd-ı aşliyyeniñ zirlerinde zîkr olunup evvelde veyâ aḡırda vâkı' olan ḡurûf-ı zâ'ideye tertîbde *i'tibâr* ve ri'âyet olunmaz meşelâ *ibtidâ'* lafzınıñ hem evvelki hem soñraki ḡarfî hemze olduḡu ḡâlde bu lafz hemze faşlında zîkr olunmayıp *b d'* maddesinde ya'nî bâbü'l-hemze faşlü'l-bâda mezkûr olmuşdur. Zîrâ ibtidâsında bulunan hemze ile vasaṭda bulunan tâ *bed'* lafzı üzerine ziyâde kılınmış olduğundan bu ziyâdelerin tertîbde medḡali yokdur. Ve kezâlik *zerḡam* ve *ra'şan* lafzlarıñıñ aḡırlarındaki mîm ile nûn zâ'id olduğundan bu luğatlar mîm (17) ve nûn bâblarında zîkr olunmayıp *kâf* ve *şîn* bâblarında mezkûr olmuşdur zîrâ *zerḡam ezraḡ* ve *ra'şan* mürte'ş ma'nâlarına olduğundan bunlardaki mîm ile nûnuñ zâ'id olduğü anlaşılmışdır.

Kütüb-i luğatıñ bu şüretle tertîbi 'abeş ve bî-hüde olmayıp buña sebep iştikâḡdır çünkü luğât-ı 'Arabîyyeniñ aḡleb ü ekşeri beyninde iştikâḡ ya'nî lafzen ve ma'nen tenâsüb vardır ki bu ḡâl elsine-i sâ'irede yokdur olsa bile bu kadar vâsî' degildir. Uşûl-i luğât-ı 'Arabîyyeden her birine on on beş yigirmi ve daha ziyâde luğatlar teferrü' eder. Meşelâ *'ilm* luğatına *'âlim ma'lûm i'lâm ta'lîm ta'allûm isti'lâm* mişillü luğatlar teferrü' edip kütüb-i luğatda bu lafzlarıñ maḡall-i zîkri *'I m* maddesidir ya'nî bâbü'l-mîm ve faşlü'l-'ayndır. Aḡterî ve Luğât-ı 'Osḡmâniyye mişillü elsine-i sâ'ire luğat kitâblarına tevfiḡan yazılmış olan kitâblarda fûrû'ât mevâdd-ı aşliyyeden tefriḡ edilmiş olduğundan meşelâ aşl olan *'ilm* lafzı kitâbıñ ortasına te'ḡîr edilip onuñ fer'î olan *i'lâm* kitâbıñ üst başına geçirilmiş idüğünden bunlar çok kimselerin 'Arabîden bî-behre ḡalmalarına sebep olmuşdur. Zîrâ bu kitâblara mürâca'at edilmekle luğât-ı 'Arab öğrenilmez. Luğât-ı 'Arabîyyeniñ zabṭ u ta'allûmünü teshîl eden şey 'ilm-i iştikâḡ u taşrif olmağıla bu 'ilmler 'ilm-i luğatıñ miftâḡıdır.

Bu taşîlâtıdan müstefâd olur ki on iki fennden 'ibâret olan 'ulûm-ı 'Arabîyyeniñ başı 'ilm-i luğat ve 'ilm-i luğata vâsîta-i tevaşşul (18) daḡı 'ilm-i iştikâḡ u taşrifdir lâkin ḡarîbdir ki bu 'ilmler bizde ḡarîb ḡalmışdır daha aḡrebi budur ki ba'zı kimseler 'ilm-i şarf çocuklara lâyiḡdır büyük adamlara münâsib olan 'ilm-i me'ânî ve 'ilm-i beyândır derler de şarfdan ve luğatdan taşşîl-i ser-mâye etmeksizin 'Arabîniñ me'ânî ve beyânına heves ederler.

Taşîlât-ı sâbıka zımnında iş'âr olduğü üzere **'ilm-i iştikâḡ** elfâz-ı müfrede beyninde lafzen ve ma'nen mevcûd olan münâsebeti bilmekten 'ibâretdir ve iştikâḡ daḡı üç dürlüdür birisi ma'a't-tertîb-i ḡurûf-ı uşûlde ve ma'nâda bir lafzıñ diḡer lafza olan muvâfaḡatıdır meşelâ *ḡarb* ile *ḡarîb* gibi ki *ḡarb* lafzında *ḡ r b* ḡarfleri mevcûd olduğü gibi *ḡarîb*de daḡı mevcûddur *ḡarbdâ ḡâd*

evvel *rā* sonra *bā* daha sonra olduğu gibi *ḍāribde* daḥi hāl böyledir fakat bunda zā'id olarak bir elif vardır. İşte ma'a't-tertib-i ḥurūf-ı uşulde muvāfaqat budur. Ve ma'nen muvāfaqat daḥi budur ki *ḍarb* vurmaḥ ve *ḍārib* vurucu ma'nāsına olup ikisinde de kötek mefḥümü mündericidir ve fakat zā'id olarak *ḍāribde* bir de fā'iliyyet ma'nāsı vardır. Bu mişillü olan iştikāka **iştikāk-ı aşğar** derler ve 'umde olan iştikāk budur. İştikākın bir nev'i de iki lafz beyninde ḥurūf-ı uşulde ve ma'nāda muvāfaqat olup tertibde muḥālefet olmaḥtır. *Ṭarḥ* ile *ṭahr* gibi ki ikisinde de *t r h* harfleri mevcūd olup ikisi de atmaḥ (19) ma'nāsınadır işte bu lafzlar ma'nāda ve ḥurūf-ı uşulde yek-digere mütevāfik olup fakat tertibde müteḥālifdir zīrā *ṭarḥda* rā evvel hā sonra *ṭahrda* bunun 'aksidir bu mişillü iştikāka **iştikāk-ı sağır** derler. İştikākın bir nev'i de iki lafzın ma'nāda mütevāfik ve ḥurūf-ı uşulün ba'zısında müteḥālif olmasıdır *selm* ile *selb* gibi ki bunların ikisi de bir ma'nāya olup birinin ḥarf-i aḥiri *mīm* ve diğerinin *bād*ır. Bu mişillü iştikāka da **iştikāk-ı ekber** denilir.

İlm-i şarf bir 'ilmdir ki onuñla kelimelerin binālarının i'rābdan gayrı olan aḥvāli bililir. Kelimātda i'rābın gayrı olan aḥvāl-i ebniye-i kelimātın kimisi üç ve kimisi dört ve kimisi beş ve kimisi daha ziyāde ḥarfli olması gibi. Ba'zı kerre de kelimātın aḥvāl-i ebniyyesi ḥācāt-ı ma'neviyye için ya'nī min-ciḥeti'l-ma'nā lüzüm görünen umūr için olur me'ānī-i mütenevvī'a ifade için bir aşldan teferrü' eden **māzī** vü **muzāri'** ve **emr** ü **nehy** ve **ism-i fā'il** ü **ism-i mef'ul** ve **şfat-ı müşebbehe** vü **ism-i tafđil** ve **ism-i zemān** u **mekān** ve **ism-i ālet** ü **ism-i taşğır** ve **ism-i mensüb** u **cem'** gibi. Ba'zan umūr-ı lafzıyye için olur kelimātdan ba'zı ḥarfın ba'zı ḥarfe ḳalb ü ibdālī ve ba'zı ḥarfın ḥazfı ve ba'zısının iskānı ve hemzelerin taḥffı ve ḥurūf-ı mütecānise vü müteḳaribeniñ idgāmı ve iki sākiniñ ictimā'ı gibi ki bunlar maḥzā elfāzı taḥffif için iltizām olunur. (20)

İlm-i naḥv bir 'ilmdir ki onuñla kelimāt-ı müfredeniñ te'diye-i ma'nā için aḥvāl-i terkibiyyesi bililir. Ve kelimāt-ı müfredeniñ terkibiyle kelām te'lif olunduḥda fā'il ve 'alā-sebīlī't-teşbih fā'ile mülḥaḳ olan mübtedā ve ḥaber ve sā'ire **merfū'**. Ve mef'ul ile mef'ule mülḥaḳ olan hāl ve temyīz ve müsteşnā ve sā'ire **menşüb**. Ve muzāfun ileyh ile ḥurūf-ı cārreniñ dāḥil olduğu isimler **mecrūr** olur.

İlm-i me'ānī bir 'ilmdir ki onuñla kelāmın muḳteżā-yı hāle taṭbīḳ olunmasıñın keyfiyyeti bililir. Ve bu 'ilm ile te'diye-i ma'nāda ḥaṭādan iḥtirāz olunur.

İlm-i beyān ile ma'nā-yı vāḥidi delāletde vuzūḥı muḥtelif şüretlerle ya'nī mecāz ve isti'āre ve kināye ṭarīḳiyle irād u ifade etmeniñ uşulü bililir. Ve bu 'ilm ile ta'ḳid-i ma'nevīden iḥtirāz olunur ki gerek 'ilm-i me'ānīniñ ve gerek 'ilm-i beyāniñ tefāşili işbu kitābetde beyān olunacaḥdır.

İlm-i 'arūz min-ḥayşī'l-vezn terākīb-i mevzūneden baḥş olunan 'ilmdir. Ve terākīb-i mevzūneden maḳşad eş'ardır. Ve eş'ar-ı 'Arabiyyeniñ evzān-ı maḥşūşaları eş'ar-ı Fārsiyye vü Türkiyye gibi ḳalīlū't-tagayyūr olmayıp pek çok taḡayyūrātı ḥā'izdir bunuñ için her bir baḥrden gelen eş'ar-ı 'Arabiyye ebyātında veznen pek çok teḥālūfāt bulunur ve e'imme-i fenn 'Arablarıñ şif'lerini tetebbu' u istikrā' edip kāffe-i aḥvālīni zabṭ etdikleri gibi evzānca olan aḥvālīni daḥi başkaca zabṭ ederek 'ilm-i 'arūz tesmiye eylemişlerdir. (21)

'İlm-i 'arūzu kāffeten burada yazmaḥ vażifemiz degil ise de māḥiyetini mümkün mertebe izāḥ için evzāniñ ba'z-ı aḥvālīyle fenn-i 'arūzuñ ba'z-ı iştihātını beyān ve ba'z-ı emşile irād edelim.

İmdi eş'ar-ı 'Arabiyyeniñ 'inde't-taḳfi' cüz'leri **fe'ülün fā'ilün mütefā'ilün müfā'iletün müstef'ilün mefā'ilün fā'ilātün mef'ulātün** veznlerine tevāfuḳ edip bunlarıñ ḥāricinde vezn yokdur ve bu cüz'leriñ her biri sebep ve veted ve fāşıladan terekküb eder. Ve bunlarıñ da her biri ikişer nev'dir. Bir ḥarf-i müteḥarrikden sonra bir ḥarf-i sākini ḥāvī olan lafza **sebeb-i ḥaffif** derler *lem* gibi. Ve iki müteḥarrik ḥarfden 'ibāret olan lafza **sebeb-i saḳil** derler *ere* gibi. Ve iki müteḥarrik ḥarfden sonra bir sākin ḥarfden mürekkeb olan lafza **veted-i mecmū'** derler *lekum* gibi. Ve iki müteḥarrik ḥarfniñ arasında bir sākin ḥarfī şāmil olan lafza **veted-i mefrūḳ** derler *ḳāl* gibi. Ve üç

müteharrik harfdan sonra bir harf-i sâkinden tereküb eden lafza **fâsıla-i şuğrâ** derler *büleğâ* gibi. Ve dört müteharrik harfdan sonra bir harf-i sâkinden mürekkeb olan lafza **fâsıla-i kübrâ** derler *beleğakum* gibi. Ve bunların cümlesini *lem ere 'alâ-re'si cebelin semketin*¹⁰ terkibi câmi'dir ki cebelin ile semketindeki tenvînler birer harf-i sâkin hükümündedir.

Ve eş'âr-ı 'Arabî'nin kâffesi on beş bahrdan gelmiştir ki bahrlar bunlardır (22) **Bahr-ı Tavîl Bahr-ı Medîd Bahr-ı Basîf Bahr-ı Vâfir Bahr-ı Kâmil Bahr-ı Hezec Bahr-ı Recez Bahr-ı Remel Bahr-ı Serf Bahr-ı Münserih Bahr-ı Hafif Bahr-ı Muzâri' Bahr-ı Mukteżab Bahr-ı Müctes Bahr-ı Mütekaribdir.**

Kağrı bahrdan gelir ise gelsin bir beytin mışrâ'-ı evvelinin cüz'-i ahîrine **'arüz** ve mışrâ'-ı şânîsini cüz'-i ahîrine **darb** derler ve eş'âr-ı 'Arabîyyeye ekşeriyâ 'arız olan tağayyürât 'arüz ile darbda olur ve ol tağayyürâta **'illet** derler ve her 'illetin lağab-ı maşşûsu vardır ve 'ilelin kâffesi yigirmi üçdür ki bunlardır.

Ĥabn İzmâr Tayy Ĥabl Ĥabz 'Aşab Ĥaşr Ĥatf Keff Kesf Vakf Ĥatf Ĥuz Şalm Teş'îş Ĥazf Betr Cüz Şatf Nehk Terfil İzâle Tesbîğdir.

Ve her bir bahra ne kadar 'ilel 'arız olmuş ise ondan ziyâde olmaz ez-cümle bahr-ı tavîlden gelen şî'rlerin 'arüzleri ya'nî mışrâ'-ı evvelinin cüz'-i ahîrleri dâ'imâ maqbûz olup başka dürlü ya'nî ne sâlim ve ne de diğer güne 'illetle ma'lûl olamaz. Ve darbları ya'nî mışrâ'-ı şânîsini cüz'-i ahîrleri gâh sâlim ve gâh maqbûz ve gâh maşşûf olup başka dürlü olamaz **maqbûz** demek kendisine kabz 'illeti gelen **sâlim** demek. 'İletden selâmetde bulunan **maşşûf** demek Ĥazf 'illetine uğrayan demektir.(23)

Kabz 'illeti kelimenin beşinci ve sâkin olan harfinin sükûtudur Ĥazf 'illeti kelimedden sebeb-i Ĥaffî'nin ya'nî bir müteharrik ve bir sâkin harfin sükûtudur.

İfâdâtımız daha ziyâde tevâzüh etmek için emşile îrâd edelim.

Emşile mine'l-bahrî't-tavîl

Tavîlun 'aleyye'l-leylu iz bette kâli'en

Cunûhu'd-ducâ ve'n-necmu yenkâdu li'l-cunhi

Tavîlun 'aleyye'l-leylu iz bette kâli'en

Cunûhu'd-ducâ ve'n-necmu kad Ĥâra mezheben

Tavîlun 'aleyye'l-leylu iz bette hâ'imen

*Ve eykantu enne'l-'azle ifkun mudâcin*¹¹

İşte bu beytlerdeki 'arüzlerin üçü de maqbûz ve darbların biri sâlim ve biri maqbûz ve biri maşşûfdur.

Çünkü bahr-ı tavîlde aşl olan her bir mışrâ'ın eczâsı fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün evzânına muvâfık olmak iken tağayyürât vuķû' bulmuştur ve bu tağayyürât ta'ayyün etmek için ebyât-ı mezkûrenin elfâzını taķtî' edelim.

Tavîlun fe'ülün 'aleyye'l-leyl mefâ'ilün lu iz bet fe'ülün te kâli'en mefâ'ilün işte 'arüz mefâ'ilün veznine muvâfık olacak iken maqbûziyyet 'illetine uğramıştır ya'nî beşinci (24) ve sâkin olarak vücûdu lâzım olan harf bulunmadığından mefâ'ilün veznini tutmamıştır *cunûhu'd fe'ülün*

¹⁰ "Yüksek dağ başından daha yücesini görmedim."

¹¹ "Aşık leyle-i firâkdan müştekî olduğu hâlde der ki zulmetin meyline ya'nî muzî-i leyle müterakķıb olduğum hâlde geceledigim hinde gece benim üzerime uzadı.

Muzî-i leyle müterakķıb olduğum hâlde geceledigim vaktde gece benim üzerime öyle uzadı ki necm daķı gidecek mekânında hayretde kaldı.

Aķvâl-i 'işkdan müteĤayyir olduğum hâlde geceledigimden gece benim üzerime uzadı." (Bosnevî el-Hâc MuĤarrem Efendi, *Muhsin el-Kayşerî 'ale'l-Endelüsî ve Derûnunda Metn-i 'Arüz-ı Endelüsî*, Dersa'âdet (Tarihsiz), s. 92.)

ducā ve'n-nec mefā'ilün *mu yenkā* fe'ülün *du li'l-cunhi* mefā'ilün işte burada *darb* mefā'ilün veznine müsāvî olmağıla sālīm qalmışdır.

Beyt-i şānī

Ṭavīlun 'aleyye'l-leylu iz bette kāli'en yukarıki beytiñ mışrā'-ı evveliniñ 'aynı olmağıla taqṭī'e hācet yoqdur. *Cunūhu'd* fe'ülün *ducā ve'n-nec* mefā'ilün *mu kad hā* fe'ülün *ra mezheben* mefā'ilün. İşte burada da *darbe* 'arūza geldiği gibi *qabz* 'illeti gelmiştir.

Beyt-i şāliş

Ṭavīlun 'aleyye'l-leylu iz bette kāli'en dağı yukarıki mışrā'-ı evvellere muvāfiq olduğundan taqṭī'e lüzüm yoqdur. *Ve eykan* fe'ülün *tu enne'l-az* mefā'ilün *le ifkun* fe'ülün *mudācin* fe'ülün işte burada da *darb* mefā'ilün veznine müsāvî olacağı iken *ḥazf* 'illetine uğramış şöyle ki *darbdan* sebeb-i ḥāfiḥ sākīṭ olmuş olduğundan mefā'ilün vezni mefā'ī qalmış ve mefā'ī vezni 'aded-i ḥurūf u ḥareke vü sükūnda fe'ülün veznine müsāvî olduğundan oña *qalb* olunmuştur.

İfādāt-ı vāqı'ımız 'ilm-i 'arūzdan bir nebze ve baḥr-ı ṭavīlden getirdiğimiz mişāl dağı le'ālī-i buḥūr-ı 'arūzdan bir numūne olup tafşilātını murād edenler 'arūz kitāblarına mürāca'at eylesinler. (25)

'İlm-i **kāfiye** bir 'ilmdir onuñla şı'riñ evāhırınıñ aḥvāli bilinir.

'Ulemā-yı fenn *kāfiyede* iḥtilāf edip kimisi **ḥarf-i revīd**ir ya'nī beytiñ eñ soñraki kelimesiniñ eñ soñraki ḥarfīdir demiş. Kimisi beytiñ āhırından iki ḥarf olduğuna *qā'il* olmuş. Ve kimisi beytiñ āhırından bir kelime ve kimisi de iki kelimedir demiş lākin ekser-i erbāb-ı fenn beyninde muḥtār olan İmām Ḥalīlīñ mezhebi imiş ki bu dağı her beytiñ āhırında bulunan bir müteḥarrik ḥarf ile ondan soñra vāqı' olan iki sākīn ḥarf imiş gerek ol iki sākīn ḥarf ictimā' etsin ḥāl gibi ve gerek ol iki sākīn ḥarfīñ beyni başka ḥarf ile mefşūl olsun ḥālī ve menāzilī gibi ve gerek ḥurūf-ı *kāfiye* bir kelimedede bulunsun emşile-i mezkūrede olduğu gibi ve gerek iki kelimedede bulunsun min-İzami ve zī-Selemi gibi.

'İlm-i *kāfiye* üç faşl ile bir ḥātımeyi müştemil olup faşl-ı evvel *kāfiyeniñ* envā'ını faşl-ı şānī *kāfiyeniñ* ḥurūfunu faşl-ı şāliş *kāfiyeniñ* ḥarekātını mutaḥammın ve ḥātıme dağı *kāfiyeniñ* 'uyubunu mebnīdir. Biz bu faşlılarıñ mesā'ilinden ba'zılarını burada *zıkr* ü beyān ile *izāḥ*-ı keyfiyyet edeceğiz. V'allāhu'l-muvaffīk.

İmdi *kāfiye* iki sākīn ḥarfīñ ictimā' etmesi ve iftirāq etmesi i'tibāryla bir kaç nev'e mütenevvī'dir. Eger iki sākīn ḥarf ictimā' eder ise oña **kāfiye-i müterādife** derler. (26)

Yā ḥaliyye'l-bāl kad belbelte bi'l-bilbāli bāl

*Fi'n-Nevā zelzelteni ve'l-aklu fi'z-zilzāli zāl*¹²

beytinde olduğu gibi ki işte burada *zāle* lafzında elif ile lām-ı sākīne ictimā' etmiştir. Eger iki sākīniñ arasında bir ḥarf bulunursa oña **kāfiye-i mütevātire** derler.

Heceme's-surūru 'aleyye ḥattā ennenī

*Min-'izami mā kad serrenī ebkāni*¹³

beytinde olduğu gibi ki *ebkāni*de elif ile yā'-ı sākīne arasına bir nūn gelmiştir. Ve eger iki sākīniñ beyninde iki ḥarf bulunursa oña **kāfiye-i mütedārike** derler.

Ḳıfā nebki min-zıkrī ḥabībi ve munzilin

*Bi-Sıqṭı'l-livā beyne'd-Duḥūli fe Ḥavmelin*¹⁴

¹² "Ey gönlü boş olan! Sen bir gönlü ayrılrken terk ettin. Sen beni Nevāy beldesinde sarstın; halbuki akıl sarsılma anında gider."

¹³ "Sevinç benim üzerime o kadar abandı ki, mutluluktan beni ağlattı."

¹⁴ "Arkadaşlar! Durun. Sevgilinin hatrasına ve yurduna ağlayalım, Duḥūl ve Havmel beldeleri arasındaki Sıkt-ı livā'nın bulunduğu yerde."

beytindeki *Havmelîde* olduğu gibi ki bundaki vāv-ı sâkine ile lâmiñ kesresiniñ işbâ'ından hâşıl olan yâ³-i sâkine arasında bir mîm ile bir lâm bulunmuşdur. Ve eger iki sâkin harfîñ arasında üç harf bulunursa oña **ķāfiye-i müterākibe** derler.

Em hebbeti 'r-rîhu min-tilķā'i Kāzimetin

Ve evmeza 'l-berķu fi 'z-zalmā'i min-Izamin¹⁵

beytinde oldu gibi *min-Izaminde*ki nün-ı sâkine ile mîmiñ kesresinden hâşıl olan yâ arasında bir hemze bir zād bir mîm girmiştir. Hurûf-ı ķāfiye daķı altıdır ki bunlardır *ķarf-i revî* (27) *ķarf-i redif ķarf-i te'sîs ķarf-i daķîl ķarf-i vaşl ķarf-i ħurûc*.

Ħarf-i revî beytiñ ķarf-i aķîridir ki ķaşıde oña nisbet olunur.

Meşelâ İmru'ü'l-Ķays'ıñ

Ķıfā nebki min-zikrî ħabîbi ve munzilin¹⁶

ķaşıdesine *Lāmiyye* ve Buşîri'niñ

E min-tezekkuri cîrānin bi-zî-Selemin¹⁷

ķaşıdesine *Ķaşıde-i Mîmiyye* denilir.

Ve her bir ķarf şîrde ķarf-i revî olabilir illā fetĥanıñ ve zammeniñ ve kesreniñ işbâ'larından hâşıl olan elif ve vāv veyā ile tenvînden ve nün-ı te'ķiddeden ĥalet-i vaķfda hâşıl olan elifler. Ve kezālik lehu ve bihi ve lehā mişillü zamāyirden soñra mā-ķabilleri müteĥarrik olarak melfûz olan vāvlar ve yālar ve elifler. Ve *Ħamza* ve *Ĥalĥa* mişillü tā²-i te'nîşden mübeddel olan hālar ķarf-i revî şayılmaz. Ve ammā eger hā³-i zamîriñ mā-ķablindeki ķarf sâkin olursa ķarf-i revî şayılr.

İşte meşelâ

'Afeti 'd-diyāra maĥallehā fe maķāmeĥā

Bi-minen te'ebbede ġüleĥā fe recāmeĥā¹⁸

beytindeki *recāmeĥāda* vāķı^c hā-yı zamîr ķarf-i revî olmayıp bunda ķarf-i revî mîm ve ammā

İzā rażiyet 'aleyye Benū Ķuşeyrin

Le-'omru 'llāhi a'cebenî rızāĥā¹⁹

beytiniñ aķırındaki hā-yı zamîr

ve kezālik (28)

'Areftu 'ş-şerru lā li 'ş-şerre lākinne li-tevaķķîhi

Ve men lā ya'rîfû 'l-ĥayra mine 'ş-şerri yaka'û fihi²⁰

beytinde vāķı^c fiĥdeki hā-yı zamîr ķarf-i revîdir.

Ħarf-i redif ķarf-i revîden evvel gelen ķarf-i meddir.

Ve 'adet 'avādin beynenā ve ĥuĥūbun²¹

mışrā'ındaki ĥuĥūbun lafzında vāķı^c vāv gibi.

Ħarf-i te'sîs bir elifdir ki onuñla ķarf-i revî beyninde bir ķarf bulunur ve ol ķarfe daķı **ķarf-i daķîl** denilir.

Leyse 'ale 'llāhi bi-mustenkirin

¹⁵ "Yoksa Kâzıma (Medine'nin bir başka adı) tarafından rüzgâr mı esti, zifiri karanlıkta İzam (Medine çevresinde bir dağ) dağından şimşek mi çaktı?" (Mahmut Kaya, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söyleyiş*, (İkinci Baskı), TDV Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 18.)

¹⁶ "Arkadaşlar! Durun. Sevgilinin hatırasına ve yurduna ağlayalım."

¹⁷ "Ey gönül, Selemli (Arap edebiyatında sevgilinin yaşadığı hayali ülke) dostları anmaktan mı..." (Kaya, *a.g.e.*, s. 17.)

¹⁸ "Sevgilinin diyarı, onun yaşadığı yer ve evi barkı yok olup gitti. Artık Minâ'da geriye kum tepcikleri ve kuyu kapağından başka bir şey kalmadı."

¹⁹ "Ķuşeyroğulları hoşnut olduklarında, Allah'a kasem olsun ki, onların hoşnutlukları beni şaşırtıyor."

²⁰ "Şerri tanıdım; lâkin, ondan sakındığım için şer olmadı. Her kim hayrı bilmezse şerre düşer."

²¹ "Aramızdaki düşmanlıklar ve unutulmayacak şeyler geri geldi."

*En yecme‘a’l-‘ālemu fī-vāhidin*²²

beytinde *vāhidin* lafzında dāl harf-i revî hâ harf-i daḥîl elif harf-i te’sîsdir.

Harf-i vaşl gerek işbâ‘-ı zammeden ḥāşıl olsun ve gerek aşl olsun mâ-ḳabli mazmûm-ı vāv ve mâ-ḳabli meksûr-ı yâ ile işbâ‘-ı fethadan ḥāşıl olan elifdir ve kezâlik tenvinden bedel olan elif ile zamîr-i ğâ‘ib-i mü’enneşe lâhik olan elif daḥî harf-i vaşldır.

İşte

Mâ bâlu men evveluhu nuḫfetun

*Ve cîfetun âḫîruhu yefḫaru*²³

beytindeki *yefḫaru*nuñ âḫîrında melfûz olan *vāv* ve kezâlik

Lâ ta‘cebû min-bilâ ğilâletihî

*Ḳad zurrû ezrârehu ‘ale’l-ḳameri*²⁴

beytindeki *ḳamerde* olan *yâ*

ve kezâlik (29)

Yâ Rab lâ tes‘elnî ‘an-ḥubbihâ ebeden

*Ve yerḫamu’llâhu ‘abden ḳâle âminen*²⁵

beytindeki *elif* ile

Lemmâ ra‘et seetîdu mâ ista‘beret

*Li’llâhi derrun el-yevme men lâmehâ*²⁶

daki *elif* harf-i vaşldır.

Harf-i ḥurûc *lehâ* ve *lehu* ve *bihî* mişillü zamâyire lâhik olan elif ile vāv ve yâ‘-i melfûzadır.

İşte

*‘Afeti’d-diyâra maḥallehâ fe maḳâmehâ*²⁷

mısrâ‘ındaki *maḳâmehâda* *hâdan* şoñraki *elif*

ve kezâlik

*Tecerrede’l-Mecnûnu min-kisâ‘ihî*²⁸

mısrâ‘ındaki *hâdan* şoñra melfûz olan *yâ*

ve kezâlik

Uḳsimu bi’llâhi ‘an-yakînin şâdîḳin

Ve huve’ş-şehîdu ‘aleyye fî-mâ ḳultuhu

Lev kuntu aḳdiru en ekûne mekâne mâ

*Şaḫḫartuhu şevḳan ileyke le-kuntu*²⁹

beytlerindeki *ḳultuhu* ve *kuntu* harflerinde melfûz olan vâvlar harf-i ḥurûcdur.

Ḳâfiyenin ḫarekâtının daḥî birer ismi olup faḫaḫ bunları beyânda çendân fâ‘ide olmadığından bunları terk edip ḳâfiyenin ‘uyübundan ba‘zılarını zikr etmegi münâsib gördük.

İmdi ‘uyüb-ı mezkûrenin birisi iki harf-i revînin muḫtelif olmasıdır. Meşelâ harf-i revînin birisi nûn ve birisi mîm olmak gibi. Ve birisi revîlerin ḫarekâtının muḫtelif olmasıdır.

²² “Bütün insanlık âleminin faziletlerini bir kimsede toplamak Allah’a göre zor bir şey değildir.”

²³ “Evveli meni, sonu kokmuş leş olanın övünmesi uygun mudur?”

²⁴ “Siz onun iç gömleğinin eskimesine şaşırmayın; zira, onun düğmeleri kamer üzerine iliklenmiş. Yani, onun gömleği kamer gibi olan bedeni üzerindedir.”

²⁵ “Yâ Rabbî! Onların aşkıdan ebediyen suâl sorma. Kim bu duaya âmin derse Allah ona merhamet etsin.”

²⁶ “Onu gözyaşı dökerken gördüğümde (ona) şefkatle davranırım. Âferin, bugün onu kınayana.”

²⁷ “Sevgilinin diyarı, onun yaşadığı yer ve evi barkı yok olup gitti.”

²⁸ “Mecnûnlar elbiselerinden soyuldu.”

²⁹ “Samimi ve kesin olarak Allah’a yemin ederim ki, o benim söylediklerime şahittir. Öyle bir konumda olabilseydim, onun ne olduğunu sana yazıp bildirirdim.”

Meşelâ revîlerden birisi kesrile *bi'l-yed* olup da diğeri zammıla *yu'kad* olmak gibi. Ve birisi dağil denilen harfleriñ ihtilâf-ı hareketleridir ki meşelâ kâfiyeniñ birinde harf-i dağil fethile ve birinde (30) zammıla olmak gibi ki kesr-i nûn ile *mümâni*'ve zamm-ı nûn ile *temânü*'bu kabildendir.

Ve birisi kâfiyeleriñ harf-i te'sîsde ihtilâfidir meşelâ kâfiyeniñ birisi *mürâgam* ve birisi *yentedim* olmak gibi. Ve birisi redifleriñ ihtilâfidir.

Meşelâ

İzâ kunte fi-hâcetin mursilen
Fe ersil hakîmen ve lâ tüşîhi
Ve inne bâbe emrin 'aleyke iltevâ
*Fe şâvir lebîben ve lâ tu'sîhi*³⁰

şîrindeki *tüşîhi* ile *tu'sîhide* olduğu gibi. Ve birisi harf-i revî bulunan kelimeyi yedi beyt geçmedikçe tekrâr etmektedir. Ve birisi bir beytiñ eñ soñraki kelimesi ondan soñraki beytiñ eñ evvelki kelimesiniñ bi-hasebi'l-ma'nâ mu'allak ve merhûn kalmaktadır.

Karz-ı şîr bir 'ilmdir ki onuñla şîrde zarûret-i veznden tolayı hılâf-ı kıyâs olarak ihtiyâr olunan umûr bilinir. Meşelâ munşarif olan bir ismi gayr-ı munşarif etmek ve gayr-ı munşarifi munşarif eylemek gibi ve hemze-i vaşlîñ iskânî lâzım gelir iken tahrik eylemek ve tahriki lâzım gelmeyen yâyı kezâlik tahrik ve tahriki lâzım gelen vâvı iskân eylemek gibi. Bunlardan başka zarûret-i şîr için hılâf-ı kâ'ide ihtiyâr olunan şeyler var ise kâffesini beyâna lüzûm olmadığından yalnız ânifen zîkr olunan şeylere emşile irâdıyla iktifâ edelim. İşte munşarif iken gayr-ı munşarif olarak isti'mâl olunan lafza mişâl (31)

Fe mâ kâne hışnun ve lâ hâbisun
*Yefûkâni mirdâse fi-mecma'in*³¹

İşbu beytde *mirdâse* lafzı munşarif olduğundan tenvîn ile *mirdâsen* denilmek lâzım iken *fe'ülün* vezni münkesir olmamak için gayr-ı munşarif edilmiştir.

Bir ism gayr-ı munşarif iken munşarif olarak isti'mâl olduğuna mişâl

Şubbet 'aleyye meşâ'ibun lev ennehâ
*Şubbet 'ale'l-eyyâmi şırne leyâliya*³²

İşbu beytdeki *meşâ'ibun* gayr-ı munşarif olmağıla bilâ-tenvîn telaffuz olunmak lâzım gelir iken *mütefâ'ilün* vezni münkesir olmamak için tenvîn ile telaffuz olunmuştur.

Hemze-i vaşlîñ tahrik olduğuna mişâl

İzâ câveze'l-işneyni sırrun fe innehu
*Nebeşe ve tekşîru'l-vuşâti kamînun*³³

mişâl-i diğere

Kullu sırrın câveze'l-işneyni şâ'a
*Kullu 'ilmin leyse fi'l-kırâsi zâ'a*³⁴

İşte bu beytlerdeki *işneyn* lafzlarındaki hemze hemze-i vaşl olup derc ü işkâtî lâzım gelir iken *fâ'ilâtün* veznine hâlel gelmemek için işbât u tahrik kılınmıştır.

Ve hılâf-ı kıyâs olarak *tahrik-i yâya* mişâl

Ve yevmen yuhâzînu'l-hevâ gayra mâzî
*Ve yevmen terâ minhunne gülen tegûl*³⁵

³⁰ "Bir aracıya ihtiyacın olursa bir hakîmi gönder, tavsiyede bulunma.

İşlerin çıkmaza girerse bir akıllı ile istişare et, ona karşı gelme."

³¹ "Bir toplulukta kale ve zindan bir balyozdan daha üstün, kuvvetli değildir."

³² "Üzerime dökülen sıkıntılar eğer günlerin üzerine dökülseydi, (günler) gece olurdu."

³³ "Bir sır iki kişiyi aşarsa yayılır, dedikoduya yol açar."

³⁴ "İki kişiyi aşan her sır yayılır. Yazılı olmayan her ilim de kaybolur."

³⁵ "Bir gün hevâ ve arzusuyla hareket eder; bir gün de (onu) kötülöklere dalmış cadılardan biri gibi görürsün."

Bu beytdeki *gayra māzī* lafzı kā'ideten *hazf-i yā* ile *gayra māz* (32) olmak lāzım gelir iken *mefā'ilūn* veznini muhāfaza için *yā* işbāt u tahrik kılınmıştır.

Tahriki lāzım gelen *vāviñ* iskān kılındığına mişāl
Ve ennā ve in kunte İbne Seyyid 'Āmirin
Ve fārische'l-meşhūri fī-kulli mevhibin

Femā sevvedetnī 'Āmirun 'an-virāsetin
*Ebe'llāhu en esmuve bi-ummin ve lā ebin*³⁶

Bu şîriñ eñ soñraki mişrā'ında *vāqı' en esmuveniñ vāvı* menşüb olmak lāzım gelir iken *mefā'ilūn* vezni münkesir olmamak için sükūnla *en esmuve* denilmiştir.

'İlm-i muhāzarāt fūnūn u 'ulūma ve ahlāk u edebe ve kaşas u hikāyāta ve ciddiyāt u muṭāyebāta ve mücādelāt u muhāverāta dā'ir nazmen ve negren müstaḥsen ü maḳbūl sözlerle mükālemātdır ki bu haşlet-i celīle edebiyātda mahāret-i kāmīle iḥrāz etmege mütevaḳḳıftır.

'İlm-i inşā bir 'ilmdir ki onuñla terākīb-i menşūreniñ mehāsinini ve me'āyibi bilinir. Bu daḫı fūnūn-ı edebiyeyi bilmekle olur.

'İlm-i inşāyı vech-i mezkūr üzre ta'rīf etmişler ise de melekesi olmayan 'ulūm-ı mezkūreyi taḫşil etmiş olsa bile hüsn-i inşā-yı terākībe muḳtedir olamaz fe li-zālik münşī olan 'ulūm-ı mezkūreyi bilmekle ber-ā-ber inşā-yı terākībe mümāreset eylemelidir.

'İlm-i haṭṭ bir 'ilmdir ki onuñla elfāzıñ keyfiyyet-i taşvīr ü tersīmi (33) bilinir ve bu 'ilmi bilenler evrāk üzerinde şuver-i elfāzı gördüklerinde onları lafzdan işitmiş derecesinde bulunurlar.

Gerek lafz ve gerek haṭṭ ümmetleriñ iḥtilāfı i'tibāryla muḫteliftir burada bizim maḳşadımız haṭṭ-ı 'Arabīden baḫş etmek olduğundan oña dā'ir biraz şey söyleyelim.

Ma'lūmdur ki her nev' haṭṭ ḫurūf-ı hecā ile taşvīr olunduğu gibi haṭṭ-ı 'Arabī daḫı öyledir. Faḳaṭ şoldan şağa yazılan yazıların ḫurūfu muḳaṭṭa' olup haṭṭ-ı 'Arabīniñ ḫurūfu muvaşşaldır ya'nī kā'ide-i maḫşūşası üzre biri birine bitişikdir.

ḫurūf-ı elfāzıñ böyle ittişālātundan ṭolayı ba'z-ı elfāz beyninde iltibās vuḳū' bulur ise de luḡāt u kavā'id-i 'Arabiyyeyi geregi gibi bilenlere göre terākībdeki siyāk u sibāk karīneleri o iltibāsı dāfi'dir hattā evā'ilde 'Arablar yazılarına noḳta bile vaż' etmezler idi nitekim ḫalā Īrānlılar Fārsī 'ibāreleri ekşeriyā noḳtasız yazarlar buña sebep lisānda mahāretdir. Şoñraları 'Arablar noḳtayı ve eşkālī ya'nī elfāzıñ ḫarekātına remz olan üstün esre ötrü dedikleri işārātı iḫtirā' eylediler ki bu işārāt elfāz-ı muşavvereyi dürüstce telaffuz etdirmege kāfi vü kāfil olmağıla iltibās-ı maḫzūri bi'l-külliyeye mürtefi' olmuşdur.

Her ne kadar beyinler için ma'lūmu i'lām kabīlinden olur ise de 'ilm-i haṭṭıñ esāsı ḫurūf-ı elfāzıñ kaḅırları yek-dīgerle kabīl-i ittişāl (34) ve kaḅırları ḡayr-ı kabīl-i ittişāl olduğunu bilmek olduğundan bunu burada zikr eylemek 'abeş olmaz. İmdi ḫurūf-ı hecādan *be te se cim ḫa ḫa sin şin şād zād ṭı zı 'ayn ḡayn fe ḫāf kef lām mīm nūn he ye* ḫarfleri hem mā-ḫabline ve hem de mā-ba'dine kabīl-i ittişāldır ya'nī bu ḫarflere kāffe-i ḫurūf rabṭ u tavşil kılınır. Binā'en 'aleyh biz ḫurūfuñ bu kısmına **ḫurūf-ı vāşıla** tesmiye eyledik ve ḫurūf-ı hecādan *elif dāl zāl re ze vāv* ḫarfleri mā-ḫabline vāqı' ḫurūf-ı vāşılaya ittişāl kabūl edip mā-ba'dinde bulunan hiç bir ḫarfe rabṭ u tavşil kılınamaz biz ḫurūfuñ bu kısmına daḫı **ḫurūf-ı fāşıla** tesmiye eyledik. Bir kelime temāmen ḫurūf-ı vāşıladan 'ibāret olur ise ol kelimeniñ ḫurūfu yek-dīgere muttaşıl ve mürtebiṭ olur kelime ve *lafz* ve *fī'l* gibi. Ve eger ḫurūf-ı fāşıladan 'ibāret olursa veyāḫud ḫurūf-ı vāşıla ḫurūf-ı fāşıladan soñra gelirse kelimeniñ ḫurūfu yek-dīgerden munfaşıl olur *devā'* ve *ridā'* ve *devḫ* ve *düvel* ve *devābb* ve *ism*³⁷ gibi. Ve eger vasaṭ-ı kelimedede ḫurūf-ı fāşıla bulunur ise ḫurūf-ı muttaşıla münḫasım olur

³⁶ "Sen Seyyid Āmir'in oğlu olsan veya her bölüğün meşhur süvarisi olsan ne ki..."

Verasetiyle ilgili Āmir bana bir şey yazmadı; ana baba ile övünmemi Allah hoş karşılamaz."

³⁷ Bu kelime orijinal metinde de "اسم" şeklinde olmakla beraber metnin 128. sayfasındaki "tashihāt" bölümünde herhangi bir düzeltmeye uğramamıştır.

muşâlahâ ve *mütevâfîk* gibi. Ve yigirmi sekiz eşkâl-i hurûfuñ kâffesi telâffuz olunur ya'nî mehâric-i femden aşvât-ı mütenevvi'a ihrâcına sebep olur lâkin haţt-ı 'Arabîde ba'zı harf ba'z-ı kerre resm-i haţda işbât olunur da telaffuz olunmaz meselâ *innâ* lafzında nûndan ve *naşarû* mişillülerde *cem'* vâvmdan sonra yazılan elifler ve *ve'l-leyl* ve *ve'llezi* ve *ve'smuhu* mişillülerin (35) evvellerinde bulunan *hemze-i vaşlar vükelâ'* ve *buţû'* ve *mü'min* ve *mübdî'* mişillü mâ-ğabli meftûh-ı hemzeden evvel yazılan *elif* ve mâ-ğabli mażmûm-ı hemzeden evvel yazılan *vâv* ve mâ-ğabli meksûr-ı hemzeden evvel yazılan *yâlar* gibi.

Ve ammâ eger hemze-i ahîreniñ mâ-ğabli sâkin olursa ne elif ve ne vâv ve ne de yâ yazılmaz *bed'* ve *cüz'* ve *mil'* gibi.

Ve ba'zı kerre resm-i haţda mevcûd olmayan bir harf telaffuz olunur *Dâvûd* ve *İshâk* ve *İsmâ'il*deki *vâv* ve *elifler* gibi. Ve ba'zı harf dağı vardır ki resmi bir dürlü ve telaffuzu diğer dürlü *hublâ* ve *da'vâ* ve *buşîâ* ve *metâ* ve *hattâ* ve *ilâ* ve *alâ* gibi. Daha ziyâde tafşil isteyen Şâfiyeniñ haţt bâbına mürâca'at eylesin.

m ş 7 (Muğaddime)

Mü'ellifler te'lif etdikleri kitâblarda mağsada ya'nî bağı u beyân edecekleri 'ilme şürû' etmezden evvel 'ilmiñ mâhiyetini 'alâ-vechi'l-icmâl mübeyyin olmak üzere birer mağâle temhîd ederler. Tâ ki tullâb-ı 'ilm 'ilme başîret üzere şürû' etsinler ve ol mağâleye muğaddime derler. Mü'ellif dağı mü'ellifin-i sâlifeniñ de'bine ittibâ' etmiş ve dîbâcede iş'âr etdiği üzere bu kitâbı bir muğaddime ile üç bâba tağsîm ve 'ale'l-'âde muğaddimeyi ebvâba tağdîm eylemiştir.

Muğaddime lafzı muğaddimetü'l-ceyşden me'hûz olup muğaddimetü'l-ceyş arkadan naşıl büyük bir 'asker ordusunun geleceğini müş'ir ise (36) muğaddime-i 'ilm dağı qarîben bir 'ilm ordusunun te'âkub edeceğine münbi'dir.

Muğaddime lafzı *kademe* fi'linden muşâğ olup bu lafz dâliñ hem kesri ve hem de fetihle telaffuz olunmak câ'iz ise de kesr fetihden eşherdir eger kesr-i dâl ile *muğaddime* denilir ise *tağdîm eden* ve fetihle *muğaddeme* denilir ise *tağdîm olunan* ma'nâsını ifâde etmiş olur. Ve bunda iki vechiñ cevâzi *kademe* fi'li ba'zı kerre lâzım ve ba'zı kerre müte'addî olarak isti'mâl olunmasından nâşîdir. Eger *kademe* lâzım i'tibâr olunur ise muğaddime ism-i fâ'il bünyesi üzere ya'nî kesr-i dâl ile olur ve eger müte'addî i'tibâr olunur ise ism-i mef'ûl bünyesi üzere ya'nî meftûhu'd-dâl olarak telaffuz kılınmak lâzım gelir.

m ş 7 (Feşâhat elfâzîñ telaffuz ve istimâ'ı taţlı ve ma'nâsı zâhir ya'nî telaffuz olunur iken ma'nâsı zihne mütebâdir olmağdır.)

Feşâhatñ ma'nâ-yı luğavî-yi aşlîsi sūdün köpüğü gidip de hâlişi kalmakğdır ve 'Arablar *fuşîha'l-leben* derler imiş ki *süd köpükden hâliş oldu* demek olur. Ba'dehu muţlakâ bir şey'in şâ'ibeden hâliş olmasında isti'mâl olunmuşğdur bu münâsebetle mütekellim taţlıku'l-lisân olup kelâmı vâziğ u aşkâr ve lağn u haţadan ve lüknetden sâlim olarak söylemekde müsta'mel olmuşğdur mü'ellifin *elfâzîñ telaffuzı taţlı* ta'bîrine bundan evvel i'tirâz vukû' bulmuş (37) olduğundan burada buña dâ'ir söz söyleyelim gerçi *taţlı* lafzı mağ'ûmâtüñ vaşfi olup mesmû'âta hağıkat isnâd olunamaz ise de bu isnâd zîkr-i melzûm ve irâde-i lâzım kabîlindedir çünki burada *taţlı* demek *taţlî'atiñ meyl etdiği şey* demekdir ve meyl-i taţlî'at ise hâlâvetiñ lâzımıdır nitekim kütüb-i beyâniyyeniñ teşbîh bâbında buña dâ'ir şarâhat vardır. Şöyle ki ba'zı kerre teşbîhde vech-i teşbîh müsâmağaten zîkr olunmaz da onuñ yerine müstelzimi ve melzûmu zîkr olunur *el-kelâmu'l-faşîhu huve ke'l-'aseli fi'l-hâlâveti* terkîbinde olduğü gibi ki burada hâlâvet vech-i teşbîh olan meyl-i taţlî'atiñ melzûmu ve müstelzimidir. Zîrâ kelâm-ı faşîh ile 'asel beynindeki cihet-i câmi'a meyl-i taţlî'at olmağıla teşbîh-i mezkûrda vech-i teşbîh bu ise de müsâmağaten zîkr olunmayıp onuñ yerine onuñ melzûmu olan hâlâvet zîkr olunmuşğdur ki bu tağdîrce ma'nâ *kelâm-ı faşîh taţlî'atiñ kendisine meyl etmesinde bal gibidir* demek olur mü'ellifin ta'bîri de işte bu kabîlindedir.

m ş 7 (Ehl-i lisân olan üdebâ lisâni ince elekden geçirip o mişillü elfâzı tağarrî vü intiğâb ederler.)

Mü'ellifin *lisānı ince elekden geçirdiler* ta'birine da'hi bundan evvel i'tirāz vukū' bulmuş ise de zann ederim ki mü'ellif bu ta'biri İbn Eşîrden a'hz eylemiştir çünkü İbn Eşîr Mesel-i Sā'irde der ki

*İnne erbābe'n-nazmi ve'n-neşri ğarbelu'-luġate bi-i'tibāri elfāzihā ve seberū ve ħassemū (38) fe'htāru'l-ħusne mine'l-elfāzi ve'sta'lemūhu ve nefeve'l-ħabīħa*³⁸

İşte İbn Eşîrin bu kelâmındaki *ġarbelu'-luġate* ta'biri *luġatı ħaburladılar* demek olup mü'ellif *ħaburladılar* yerine *ince elekden geçirdiler* demiştir ki *ziyādesiyle tenķiħ etdiler* demegi murād eylemiştir.

m § 7 (*Ve lisāna Őaķil ve ħulaġa kerih gelen ve ma'nāsını ańlamak ićin luġat kitābına ve fikr ile zihniń ittibā'ına muħtāc olan elfāziń isti'mālinden ictināb ederler.*)

Lisāna Őaķil ve ħulaġa kerih gelen ma'nāsını ańlamak ićin luġat kitābına iħtiyāc veren elfāzdan mü'ellifin ma'şşadı kendisinde **tenāfir-i ħurūf** olan elfāz ile **elfāz-ı ġarib**dir.

Ĥurūfunda tenāfirü telaffuzen ve istimā'cen muħaħķaķ olan elfāzin ġayr-ı faşih olduğunda Őübhe olmayıp faķať luġat kitābına muħtāc olmamak Őāyān-ı baħş ü nazardır ćunki elfāzi ince elekden gećirip tenķiħ eden üdebāniń nazmen ve neşren söyledikleri kelāmlarda öyle elfāz vardır ki pek ćoć ādem onları ańlayamaz. O mişillüler luġat kitāblarına veyāħud o lafzları bilenlere mürāca'ata mecbūr olurlar.

Gerći kütüb-i beyāniyye-i 'Arabiyyede bu söz var ise de orada elfāz-ı ġaribe ikiye taķsım olunup bir kısmı **ġarib-i ħasen** ve bir kısmı **ġarib-i ħabih** 'add olunmuş ve ġarib-i ħasen olanlar bi'l-ħabul ġarib-i ħabih olanlar ya'nı hem kendisinde ġarabet ve hem de tenāfir-i ħurūfdan tolayı istimā'ında Őiķlet ve kerāhat bulunanlar redd edilmiştir demek isteriz ki (39) merdūd olan ġarib-i ħabih olup mü'ellifin ifādesinde müsāmaħa vukū' bulmuşdur.

m § 7 (*Ve kelāmiń aħseni odur ki 'avām onuń ma'nāsını ańlar ħavāş daħı fażl u meziyyetini taķdir eyler derler.*)

Bu kelām daħı 'ale'l-ıtlāķ olmamalıdır belki *'avāma tefhimi lāzım gelen kelāmiń aħseni* demek olmalıdır zira bizim lisān-ı 'ilm ü edebimizde nice kelām vardır ki onuń ma'nāsı zāhir ü vāzih olduğu ĥalde 'avāmdan ćoć kimselere āşķār degildir. Ve ĥattā ba'z-ı elfāz-ı nādire ve ġayr-ı mübtezelenin me'ānisi āşnā-yı devāt u ħalem olan nice erbāb-ı hünere bile ĥafı olduğu te'emmül olunduġda bizim ićin kütüb-i luġata mürāca'atdan ĥalāş mümkün olmayacağı muncelı olur.

m § 7 (*Belāġat sözüń faşih olmak Őartıyla muķtezā-yı ĥāle muťabih olmasdır.*)

Belāġat luġatda *vuşul* ve *intihā* ma'nāsındadır ki 'Arablar bir mekāna vāşıl u müntehā olduklarında *belāġatü'l-mekān* derler ve bir Őey'in müntehāsına *meblaġu 'ş-şey'* ta'bir ederler. Bu münāsebetle kavm-i 'Arab belāġatı *bir ādem belig olmak* ya'nı *feşāħat-i kelām ile künh-i merāmı mevķi'-i beyāna işāl eylemek* ma'nāsında isti'māl eylemişlerdir ki bu keyfiyyet kelāmiń muķtezā-yı ĥāle muťabaķat etmesiyle ĥāşıl olur binā'en 'aleyh mü'ellif belāġatı *sözüń faşih olmak Őartıyla muķtezā-yı ĥāle muťabih olmasdır* deyü ta'rif etmiştir.

m § 7 (*Feşāħat ile kelime ve kelām ve mütekellim muttaşif olur* (40) *ve belāġat ile yalnız kelām ve mütekellim muttaşif olur.*)

ya'nı *kelime-i faşihā* ve *kelām-ı faşih* ve *mütekellim-i faşih* denilir lākin *kelime-i beligā* denilmeyip yalnız *kelām-ı belig* ve *mütekellim-i belig* denilir.

Feşāħatla hem kelime ve hem kelām ve hem mütekellim vaşflanıp da belāġatla yalnız kelām ile mütekellim vaşflanmak şunuń ićündür ki muķtezā-yı ĥāle muťabaķat ĥuşuşı kelime-i müfredede taħaħķuķ etmeyip ancaķ isnādı mutāzamın olan kelāmda taħaħķuķ eder belāġat ise kelāmiń muķtezā-yı ĥāle muťabaķat etmesinden 'ibāretidir.

³⁸ "Nazım ve nesir üstādi lafızlarını dikkate alarak, derin incelemelere tābi tutarak dili elediler, ayıkladılar. Lafızlardan güzel olanını seçtiler ve onları öğrendiler, ćirkin olanlarını da ayırıp kaldırdılar."

m ş 8 (*Tenâfir-i hurûf kelimeniñ lisân üzre şıkketini ve telaffuzunuñ 'usretini icâb eden bir keyfiyettir ki hiss ü zevk ile bilinir mürtefi' ma'nâsına müsteşzir ve istatistik kelimeleri ve işsiz güçsüz lafzları gibi.*)

Müsteşzir lafzı İmru'ü'l-Şaysî'nin beytinde vârid olmuştur ki beyt budur.

*Gadâ'iruhâ musteşzirâtun ile'l-'ulâ
Tazillu'l-'ıkkâşi fî-muşnâ ve murselin*³⁹

Müteharrikât ma'nâsına *mütera'ra'ât* ve *mütekkalkalât* dağı şıkketde *müsteşzirât* gibi olduğu âşkârdır. Bu mişillü mütenâfirül-hurûf olan kelimâtda bulunan şıkketleriñ menşe'î hakkında âkvâl vardır ba'zılar *şıklete sebep hurûf-ı mütevâliyenîñ maħrecde yek-digere teķârübüdü* demiş ve ba'zılar başka şeylere zehâb olmuş ise de bunu bir zâbiḫa tahtına almak müşkil olduğundan evlâ olan ta'fîn-i tenâfir ḫuşûşunu zevke ḫavâle etmektedir. (41)

m ş 8 (*Ġarâbet kelimeniñ vaḫşî olması ya'nî me'nûsü'l-isti'mâl ve zâhirü'l-ma'nâ olmamasıdır.*)

Meşelâ *âteş* lafzı miyânemizde zebân-zed olmuştur 'Arabîsi olan *nâr* lafzı dağı müsta'meldir ammâ aşıl Türkçesi olan olan *od* lafzı mehcür olmağıla onda Ġarâbet vardır şimdi İstanbulda *od* denilse ekser-i nâs añlamaz.

Lisânımızda kelimât-ı Ġarîbede olan Ġarâbetiñ dereceleri vardır ba'zı kelime-i Ġarîbe vardır ki bütün bütün **metrükü'l-isti'mâl**dir ez-cümle kâba Türkçede *ḫabîb* ma'nâsına *olçun* ve *el çarpmaḫ* ma'nâsına *ḫapşenki* gibi ki bunlar şimdi ne beyne'n-nâs muḫâtabâtda ḫullanılır ve ne de bundan evvel âşâr-ı edebiyede ḫullanılmışdır ve ne de bu lafzlar birer ma'nâ-yı nâdir ü laḫfî müfid olmadığı için isti'mâllerine lüzüm u ihtiyâc vardır binâ'en 'aleyh bu mişillü elfâz endâḫte-i ḫufre-i mehcürîyyet olmuştur. Ba'zı kelime dağı vardır ki ba'zı diyârda Ġarîb ise de diğerk diyârda Ġarîb degildir meşelâ *dümbây* lafzı gibi ki *manda* demektir *dümbây* İstanbulda **Ġarîb** ise de Anadoluda **me'nûs**dur binâ'en 'aleyh bu lafz bi'l-küllîyye nefy ü tağrib edilmez ve kezâlik *od* lafzı İstanbulda Ġarîb ise de Ġarâbeti *olçun* ve *ḫapşenki* derecesinde degildir zîrâ nâdiren isti'mâl olduğuna da vardır işte *odu ocağı sönesi* kelâmı bed-du'â maḫâmında söylenen sözlerden ve *odla pamuḫ bir yerde ḫurmaz* sözü nâdiren irâd olunan meşellerdendir (42) bu lafz ba'z-ı âşâr-ı edebiyede dağı vârid olmuştur.

Nitekim Fuzûlî

İşḫ odı yaḫdı beni yanumda ḫurma ey gönül

Bir ḫutuşmuş âteşüm ben ḫurb u civârundan şaḫın

demişdi ve Süleymân Efendi dağı Mevlidde

Ger dilersiz bulasız oddan necât

İşḫ ile şevḫ ile idüñ eş-şalât

beytinde *od* lafzını isti'mâl eylemişdir. Ve kezâlik *çağ* lafzı dağı elfâz-ı Ġarîbeden ise de nâdiren isti'mâl olunur. *İş çağında gerek* sözü lisânımızda ḫarb olunan emşâlden olup ba'z-ı eş'ârda ve 'ale'l-ḫuşûş Fuzûlîniñ şi'rinde dağı vâkıf olmuştur.

Nitekim

Ġonciler açıldı seyr-i bâğ idüñ ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller açılan çağdır bu çağ

demiştir.

Od gibi *çağ* gibi lafzlar **nâdirü'l-isti'mâl** oldukları gibi bu mişillü isti'mâli nâdir elfâz-ı Türkiyye lisânımızda ḫalîl olduğundan bunlar çendân bahşede deger şeyler olmayıp aşı-ı şâyân-ı

³⁹ "Arkayı süslemekte olan sevgilinin o kömür gibi siyah ve sık, hurma salkımı gibi gür olan saçlarının saçbağı kısmı, başın yukarılarına doğru toplanıp bağlanmış ve saçın (sık ve gür olmasından dolayı) bağlı olan bölükler bükülü ve sarkık olan diğerk iki bölük saçların arasında kaybolarak gözükmemektedir." (Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 17.)

bağış olan elfâz-ı mühimme elfâz-ı ‘Arabiyyedir çünkü umûr-ı ma‘lûmeden olduğu üzere elfâz-ı ‘Arabiyye lisân-ı ‘avâmda müsta‘mel olmayıp elfâz-ı mezkûreniñ isti‘mâli lisân-ı ‘ilm ü edebimizdedir.

Ancak elfâz-ı mezkûreden ba‘zılarının isti‘mâl ü devrânı keşirdir *‘ilm kitâbet ta‘lîm ta‘allüm te‘dîb te‘eddüb* gibi ve ba‘zılarının isti‘mâli nâdirdir *secencil ve ritâc ve ta‘hazzüb ve tecennüb ve ictinâ’* ve *seher* gibi ve pek çok elfâz-ı ‘Arabiyye da‘hı vardır ki âsâr-ı edebiyye-i ‘Osmâniyyede isti‘mâl olunduğu görülmemiştir meşelâ *da‘vetsiz ta‘âma gelmek* ma‘nâsına (43) *vurüş ve da‘vetsiz şarâba gelmek* ma‘nâsına *vugûl ve ta‘âma da‘vet-i ‘umûmiyye* ma‘nâsına *cefelâ ve da‘vet-i huşûşiyye* ma‘nâsına *intikâr ve gemi seyr ü hareket eder iken şuyu yarmağ* ma‘nâsına *mağr ve âgiz ve sâ’ir şey’iñ râyihâ-i kerihesi* ma‘nâsına *bağr ve ete iştihâ* ma‘nâsına *ğarem ve ağaç bir sene yemiş verip bir sene vermemek* ma‘nâsına *mu‘âveme ve ‘ilmde veyâ ‘amelde veyâ mâlda veyâ nuğk u kelâmda bağr gibi vüs‘at peydâ etmek* ma‘nâsına *isticâr ve uykusuzluğ* ma‘nâsına *teshîd ve sâ’ire* gibi ki lâ-yu‘add ve lâ-yuḥşâdır.

Mi‘yâr-ı zevk u vicdâna elfâz-ı mezkûreyi ve emsâlini ḥavâle etdigimizde tenâfir-i ḥurûf ve kerâhat-ı sem‘ mişillü muḥill-i feşâhat olan aḥvâlden sâlim buluyoruz ve bunlar kavm-i ‘Araba maḥşûşdur deyü erbâb-ı şemâtetin istikrâh etdikleri deve ve çöl mişillü ma‘nâlara mevzû‘ olmayıp kâffe-i şunûf-ı benî-Âdemiñ ‘indinde ma‘rûf u maḥbûl olan me‘ânîye mevzû‘ olduklarını da‘hı aḥlıyoruz. Şimdi böyle elfâzı lisânımızda *nâdirü’l-isti‘mâldir* veyâḥud *hiç isti‘mâl olunmamıştır* diyerek onların hevâlarına ittibâ‘en gayr-ı faşih ‘add edip hecr ü terk etmek revâ degildir. Elfâz-ı mezkûreniñ feşâhatlarıyla ber-â-ber ma‘nâların emmiyeti ve lâ-siyyemâ ekşeriniñ me‘ânî-i mürekkebeye mevzû‘iyyeti huşûşları te‘emmül olunur ise bunları hecr ü terk etmek değil belki her birine ḥâfiẓa-i ihtirâmda birer maḥkâm vermek lâzımdır.

Az lafz ile çok ma‘nâ ifâde etmek belâgatüñ e‘âzım-ı esbâbından (44) olduğundan aḥvâm-ı mütemeddine me‘ânî-i mürekkebe için elfâz-ı basîte taḥarrî ederek ve kendi lisânlarında bulunmaz ise el sine-i ecânibden aḥz ü intihâl eyleyerek tevsî‘-i lisân ediyorlar bize Allâh te‘âlâ vermiş iken bizde bunları isti‘ mâl ve taşarruf edemiyorlar ve hattâ ba‘zılar elfâz-ı ‘Arabiyye develeriniñ isimlerinden ‘ibâretdir diyerek ‘Arabîyi mezemmet ü taḥkîrde ḥaddi tecâvüz ediyorlar ve belâgat u edebiyâtı *getün getir ve bilün bilir* yazmağdan ‘ibâret zann ediyorlar.

m ş 9 (*Ḳıyâsa muḥâlefet. Kelimeniñ kavâ‘id-i ‘Osmâniyyeye ve ehl-i lisânın isti‘mâline muḥâlif olmasıdır.*)

Ḳıyâsa muḥâlefet kavâ‘id-i ‘Osmâniyyeniñ taşrîf kısmına râci‘ olur te‘lîf ü terkîb kısmına râci‘ olmaz o kısma râci‘ olan kâ‘idesizliğe **za‘f-ı te‘lîf** denilir nitekim mü‘ellif onu da‘hı qarîben başkaca beyân edecektir. Mü‘ellifiñ kelâmından müstefâd olduğu üzere kıyâsa muḥâlefetiñ iki sebebi olup birisi kavâ‘id-i ‘Osmâniyyeye muvâfiğ olması ve birisi ehl-i lisânın isti‘mâline muḥâlif olmasıdır. Kavâ‘id-i ‘Osmâniyyeye muvâfiğ olmayan *geldik* yerinde *geldik* ve *yazdik* yerinde *yazdik* ve *edebsizlik* yerinde *edebsizlik* ve *uygunsuzluğ* yerinde *uygunsuzluk* gibi şeylerdir.

Çünkü lisân-ı ‘Osmâniyyede gerek maşdar olsun ve gerek maşdarın gayrı olsun bir kelimeniñ âḥırında ve vasaḥında *kâf* bulunursa (45) onuñ mâ-ḳablindeki ḥarf elbette **ḥurûf-ı faḥîmeden** ve eger *kâf* bulunursa mâ-ḳablindeki ḥarf **ḥurûf-ı raḳîkad**an olur işte *tıkmak* ve *kıtık* ve *çıkık* lafzlarındaki *tâ* ve *kâf* ḥurûf-ı faḥîmeden ve *petek* ve *inik* lafzlarındaki *kâf*ların mâ-ḳabillerindeki ḥarfler ḥurûf-ı raḳîkadandır ve ba‘zı ḥarf vardır ki lisânımızda gâh kalın ve gâh ince olur ve bu kalınlık ve incelik mâ-ḳabillerindeki ḥarfere veyâḥud ol ḥarfleriñ ḥarekelerine teba‘iyyettedir meşelâ *tolmak bulmak* ve *almak* ve *bulamak* ve *dönmek* ve *bölmek* ve *gelmek* ve *bellemek* lafzlarındaki *mîmler* gibi ki bu mîmleriñ gılzat ve riḳkatleri mâ-ḳabillerindeki ḥarfere ve ḥarekelere muvâfağat içündür ve kezâlik *bendelik* yerinde *bendegiyyet* da‘hı muḥâlif-i kıyâsıdır.

Çünkü bir ismiñ âḥırına *insâniyyet* ve *ḥayvâniyyet* lafzlarında olduğu gibi bir yâ‘-i müşeddede-i nisbiyye ile bir tâ‘-i te‘niş getirilse ol ism maşdar ma‘nâsını ifâde eder ammâ bu hâl esmâ‘-i ‘Arabiyyeye maḥşûş olup esmâ‘-i A‘cemiyyede olmaz onlarda kıyâs olan âḥarlarına yâ

edât-ı Fârisiyye getirmekdir bendelik ve bendegî gibi işte kavâ'id-i 'Osmâniyyeye muhâlif olanlar bu mişillü şeylerdir ehl-i lisânî isti'mâline muhâlif olanlar dağı *tahrîrât-ı vâride* yerinde *tahrîrât-ı mevrûde* ve *maḥbû'ât-ı mevḳûte* yerinde *maḥbû'ât-ı muvaḳḳate* gibi kelimelerdir. *Vârid* ile *mevrûd* lafzlarının hiç birisi muhâlif-i kıyâs değil ise de luğat-ı 'Arabiyyeye hıdmet edenlerin ma'lûmu olduğu üzere *vârid* yerinde *mevrûd* isti'mâl olunmak cā'iz (46) değildir çünkü *tahrîrât-ı vâride vürûd eden taḥrîrât* demek olup *taḥrîrât-ı mevrûde kendisine vürûd olunan taḥrîrât* demek olmağıla hezeyân olur *mevḳût* ile *muvaḳḳat* luğatca iki dürlü müsta'meldir şöyle ki ba'zı kerre dağı *mevḳût vaḳt-i mu'ayyende işlenilen fi'* ma'nâsında isti'mâl olunur ve *muvaḳḳat bir şey'e vaḳt ta'yîn etmek* ma'nâsında kullanılır binâ'en 'aleyh beyne'n-nâs muvaḳḳatiñ bir müddet devâm edip ba'dehu zevâl bulacak şeyde ve *mevḳûtuñ devâm u 'adem-i devâmı mülâhaza olunmaksızın vaḳt-i mu'ayyende vuḳû' u vücûdu muḳarrer olan şeyde isti'mâli sāyi' olmuştur.*

m ş 9 (*berrü'ş-Şâm yerinde beriyyetü'ş-Şâm ilḥi.*)

Eger *beriyye* taḥfîf-i rā ve teşdîd-i yā ile olursa *ra'yye* ma'nâsına olur ve cem'i *berâyâ* gelir ve eger rāniñ ve yāniñ teşdîdleriyle olursa *berr* ya'nî *çöl* ma'nâsına olur ve cem'i *berârî* gelir bu şürette rāların teşdîdiyle *berrü'ş-Şâm* ile *beriyyetü'ş-Şâm* ikisi bir ma'nâya olup faḳaḳ mü'ellifiñ *ğalaḫdır* dediğı muḫaffefü'r-rā olan *beriyyeyi* müşeddedü'r-rā mevḳi'inde isti'mâl eylemekdir.

m ş 9 (*Munzâm oldu denilecek yerde inzimâm etdi ve münkaẓî oldu denilecek yerde inḳizâ etdi denilmek dağı bu ḳabildendir çünkü inḳizâl bâbı lüzûm ve muḫâva'at içündür binâ'en 'aleyh olmak māddesiyle terekḳüb eder.*)

Faḳîr derim ki *inzimâm* (47) *etdi inḳizâ etdi* mişillü fi'ler kıyâsa muhâlif olmayıp olsa olsa isti'mâle muhâlif olur çünkü biz kelime-i 'Arabiyyeyi üslûb-ı 'Osmâni üzere taḫrîf edecek olduğumuzda yā maḫdarıla veyâhud şıfatıla taḫrîf ederiz maḫdarıla taḫrîf eder isek *etmek* māddesiyle terkîb ederiz şıfatıla taḫrîf eder isek olmak māddesiyle terkîb ederiz meşelâ *ḫarb etdi ḫârib oldu maḫrûb oldu* ve *nuḫret etdi nâşır oldu maḫşûr oldu* deriz. Bu ḳā'ide ef'âl-i lâzimedede dağı cārîdir *duḫûl etdi dâḫil oldu ku'ûd etdi ḳā'id oldu ḫurûc etdi ḫâric oldu* gibi fi'liñ lâzım olması *etmek* māddesiyle terekḳübüne mâni' olmadığından *inzimâm* ve *inḳizâm* ve *inḳizâl* ve *inḳikâk* mişillü meşâdir-ı muḫâva'aniñ *etmek* māddesiyle terekḳübü ḫılâf-ı kıyâs olduğuna zâhib olmakdan ise üdebâ kelâmında ḳillet-i isti'mâline ḳā'il olmak evlâdır zann ederim.

Ba'z-ı âşâr-ı 'Arabiyyede dağı kıyâsa muḫâlefet olarak ba'zı kelime vârid olmuş ise de bu maḫzâ zarûret-i şî'r içündür.

İşte ez-cümle Ebu'n-Necmiñ

El-ḫamdu li'llâhi'l-'Alıyyi'l-Ecell⁴⁰

ḳavlindeki *ecll* bu ḳabildendir. Çünkü kıyâsen lâmlarñ idgâmyıla *ecll* olmak lâzım gelir iken fekk-i idgâmla *ecll* denilmiş ve buña mâ-ḳablindeki

Ente Meliki'n-nâs Rabben fe aḳbel⁴¹

mıḫrâ'ınıñ ḳâfiyesine ri'âyet sebep olmuştur eger *el-'Alıyyü'l-Ecell* demiş olaydı hem (48) vezn ve hem de ḳâfiye münkesir olur idi bizde de ba'zı kerre *müstedill* yerine fekk-i idgâmla *müstedlil* yazıldığı görülmüştür lâkin böyle yazmak bir ğaraẓ-ı mühimden neş'et etmediğı ma'lûm olduğundan ğalaḫ u ḫaḫâyâ ḫaml olunur ve kezâlik mü'ellifiñ mişâl olarak irâd etdiğı üzere *ahâlî-i mesḳûnedeki mesḳûne* dağı ḫaḫâyâ maḫmûl olur çünkü *sekene* fi'li ef'âl-i lâzimededen olduğundan ondan ism-i mef'ûl işâğa olunmaz şavâbı mü'ellifiñ iş'arı vechile *ahâlî-i sâkine* olmağıdır 'Abdü'l-ḫaḫ ḫâmid Begiñ dağı

Hem-dem-i şabâvet yâr-ı şebâbet

İllet-i idrâk sebab-i maḫabbet

⁴⁰ "Hamd, yücelerin yücesi Allâh'ındır."

⁴¹ "Sen insanların sahibi ve yetiştiricisisin; yönel ve kabul et."

şi'rinde muhâlefet-i şavâb vukû' bulmuştur.

Çünkü *şebâb* gençlik ma'nâsına olup fa'at âhırına tâ gelmez burada Ebu'n-Necm kâfiye için muhâlefet-i kıyâsı ihtiyâr etdiği gibi Hâmid Beg dağı *mağabbete* kâfiye için *şebâbet* demişdi denilebilir ise de Ebu'n-Necm ile Hâmid Beg biri birine kıyâs olunamaz zîrâ Ebu'n-Necm kelâm-ı 'Arabîni ümerâsından olmağıla kelimât-ı 'Arabîyyeyi iktizâsına göre taşarruf u isti'mâl etmekde haqqı vardır lâkin isti'mâl-i 'Araba muhâlif olarak elfâz-ı 'Arabîyye'ye tezyid-i harf etmekde bizim haqqımız yokdur ve bir de Hâmid Beg bunu yalnız kâfiye olarak isti'mâl etmeyip kâfiyeniñ gayrıda da kullanmışdır.

İşte *birâder şebâbet fenâ-yâb imiş* sözündeki *şebâbet* kâfiye mevki'inde vâkıf degildir.

Ve kezâlik Evrâk-ı Perişânda

Şu gördüğümüz mebnâ-yı 'azîm-i (49) saltanat ki altı yüz seneden beri inqılâbât-ı 'âlemiñ eñ büyük şadmelerine uğramış iken hâlâ maqâmında kâ'imdir

kelâmındaki *mebnâ mebnî* maqâmında kullanılmış olduğundan bu dağı ğalağa maħmûl olur çünkü nünüñ kesriyle *mebnî* ism-i mef'ûl olup *mebnâ* ism-i mekândır ism-i mekân ise ism-i mef'ûl maqâmında müsta'mel olmaz ve eger kendi ma'nâsı murâd olacağ olsa maqâma elvermez bu maqâmda evlâ olan *binâ-yı 'azîm-i saltanat* demek idi zîrâ o hâlde *binâ* hem *mebnî*niñ yerini tutar ve hem de *mebnâ*daki selâset-i lafziyye *binâ*da dağı bulunur idi.

Ve kezâlik Ta'lîm-i Edebiyyâtüñ bir mağallinde *âhengi şan'ata fedâ etmemek îcâb eder* terkibindeki *îcâb eder* dağı ğalağa maħmûl olup şahîhi *lâzım gelir* olmağdır zîrâ *îcâb eder* demek *bir şey'i vâcib ü lâzım kılar* demek olup maqâm-ı kelâm ise *lâzım gelir* maqâmıdır ve yine Ta'lîm-i Edebiyyâtda mişâl olarak îrâd olunan münteħab kelâmlarıñ birinde *hâtıra gelmez nice meşâlih-i bâtıla* terkibindeki *meşâlih-i bâtıla* dağı ğalağa maħmûldür zîrâ *meşâlih maşlahatüñ cem'i* olup *maşlahat* dağı *bir emriñ hayr u şalâhına bâ'îş olan şey* demektir *bâtıl* ise *haqqıñ zıddıdır* haqqıñ zıddı olan şeyde hayr u şalâh olur mu ki *meşâlih* lafzıñıñ onuñla tavşîfi münâsib olsun ve geçende birisi de Şinâsî Efendiye medh etmek şadedinde *Şinâsî hârika-i edebdir* demiş idi bu ta'bir dağı ğalağât sırasında ta'dâda şâyân olan şeylerdendir (50) çünkü *hârika hârikiñ mü'ennesi* olup *hârik* dağı *haraqadan* ism-i fâ'ildir ve *harqıñ* ma'nâsı dağı *yırtmağ* ve *delmekdir* bu hâle göre *hârika-i edeb* demek *edebi yırtıcı bir qarı* demek olur biz geçenlerde *Şinâsî Efendi aňlayamamış* dedigimiz için kıyâmet kopardılar ve Şinâsîyi aňlayamamağdan tebri'e ve tenzih ve tağdis etdiler de eñ soñunda kendileri böyle bir ta'bir-i şeni' ile merhûmu tavşif eylediler.

Bu tafşilâtı i'fâdan maqşadımız 'ibârât u terâkib arasında hılâf-ı kıyâs u kâ'ide vukû' bulan ğalağlar ve hağalar fenn-i taşrif-e 'adem-i i'tilâ'dan nâşi olduğunu beyândır fenn-i taşrif-i 'Arabî Fransızcanıñ ğrameri ve etimolojisi gibidir Fransızlar Latinceden ve Yunancadan aldıkları elfâzı tağyir ü tağrif etdikden soñra kendi lisânlarına katdıkları ya'nî cidden Fransızca hükmine şokdukları hâlde yine iştikâk-ı aşliyi bilmekte ehemmiyyet görenek etimoloji ta'allum ediyorlar bizde ise elfâz-ı 'Arabîyye lisânımızda bilâ-tağyir velâ-tağrif idhâl ü mezc olunmuş ve binâ-ber-în kelimât-ı 'Arabîyyeniñ kâ'ide-i taşrif ü iştikâkını bilmekçe bizim için tağakkuğ eden lüzüm u ihtiyâc Fransızlar için etimolojiye olan ihtiyâcdan kat kat ziyâde bulunmuş olduğu hâlde bu emr-i ehemme aşlâ i'tinâ olunmaması istiğrâba şâyân olan umûruñ birincisidir biz fenn-i taşrifden bir kâ'ide bilir isek o kâ'ideniñ tahtında biñ (51) luğatı birden bilmiş oluruz kâ'ideden bi-ğaber kalır isek biñ luğatıñ her birini başka başka arayıp bulmağ ihtiyâcında kalırız kâ'ide her 'ilmde elzem olup lâ-siyyemâ 'ilm-i lisânda cümlesinden ehemmdir. Kâ'ide bir kuvvettir ki müfredâtı bir cihete cem' eder kâ'idersizlik bir reğâvetdir ki cem'i tefriğ u teştit eder lâyığ mıdır ki vağanımızniñ ebnâsı kâ'ide-i lisân gibi mühimme-i 'umûmiyyeden ğâfil qalsınlar revâ mıdır ki pây-tahtıñ ser-âmedân-ı üdebâsı zekâ-yı fevka'l-'âdeleriyle ber-â-ber söyledikleri elfâzıñ ma'nâlarını bilmesinler.

m ş 10 *(Kelâmıñ feşâhatı eczâsı olan kelimeler faşih olmağla ber-â-ber tenâfir-i kelimâtdan ve za'f-ı te'lifden ve ta'ğiddan sâlim olmasındır tenâfir-i kelimât ba'z-ı kelimâtıñ ittişâlâtından lisâna şıkket gelmekdir meşelâ çok kâse-lisler onuñ nân-ğvâr-ı ğvân-ı ni'metidir*

'ibâresindeki kelimeler hep lisânımızda me'nüsü'l-isti'mâl iken bir yere geldiklerinde ziyâde tenâfür hiss olunuyor **aşçı aş pişmiş mi** 'ibâresi ve **elli lira** terkibi

Meylin o serv-i revânîñ sū-yı ağıyâra görüp

*Eylemişmiş yaş zebân-ı hâl ile ihâm şu
beytiniñ mışrâ'-ı şânîsi dağı bu kabîldendir.)*

Kelâmîñ feşâhatı hâliş u a'lâ hârcıla ve kâ'idesi vechile pişmiş bir ta'âmıñ ciyâdet ü hâlâveti gibidir hârc a'lâ olur da işçi de üstâd olursa ol ta'âmı âdemiñ yedikçe yiyeceği gelir kelimât dağı faşîh olur da mütekellim dağı te'lîf-i kelâmda hâzık (52) olursa ol kelâmı da âdemiñ diñledikçe diñleyeceği gelir demek olur ki mütekellim kelâmîñ hüsn-i nazm u te'lîfiyle ber-â-ber elfâzîñ ciyâdetine dağı itinâ eylemelidir hele elfâz gâlağ olursa ol kelâm kelâmdan ma'dûd olmayacak mertebede kalır binâ'en 'aleyh bundan be-gâyet ihtirâz ile tenâfür-i elfâzdan dağı hâzer etmelidir.

m ş 10 (*Tenâfür-i elfâz beyne 'ş-şu'arâ mezmûm ise de ba'zan hicv ü tezyîf maqâmında isti'mâl ederler. Nitekim Sürürî*

Ƙara Ƙuru Ƙarı aldı Nu'mân

târîhîni söylemişdir.)

Tenâfür-i kelimât ekşeriyâ harfleri mütecânis veyâ mütekârib olan kelimeleriñ yek-digerden muttasıl olmasından neş'et eder fağat ba'z-ı kelimâtîñ tenâfürü ba'zısından ehvendir şu'arâ ve üdebâ-yı sâlifeden ba'zıları böyle mütecânisü'l-hurûf veyâ mütekâribü'l-hurûf olan kelimâtîñ yek-digere itbâ' u irdâfını ba'zı kerre iltizâm eylemişlerdir.

Nitekim Fuzûlîniñ

*Var ümîdüm mihr ü mâh itdükce devrân olasın
Kâm-yâb u kâm-rân u kâm-bağş u kâm-bîn*

beytindeki kelimeler mişillü bu beytiñ bi'l-iltizâm böyle kelimât-ı mükerrereden tereküb eylediği âşkârdır.

Ba'zı kerre de mütecânisü'l-hurûf olan kelimâtîñ yek-digere te'âkubu min-gayrı iltizâm vukû' bulmuşdur.

İşte Fuzûlîniñ

*Şabâ luğf itdün ehl-i derde dermandan haber virdün
Ten-i mecrûha candan câna cânandan haber virdün*

(53) ve kezâlik

*Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
Cânı için kim ki cânânın sever cânın sever*

beytlerinde olduğu gibi.

İşbu beytlerde mütecânisü'l-hurûf kelimeler yek-digere ta'ķib eylemiş ise de bunlar da

Ƙara Ƙuru Ƙarı aldı

mişrâ'ında olduğu gibi şıklet olmadığına bakılınca her yerde kelimât-ı mütecâniseniñ te'âkub u tevâlîsi bâ'îş-i tenâfür olmayıp bu hâl zevken ve vicdânen bilinecek umürdan olduğu anlaşılıyor.

Kelimâtîñ ittişâlâtından tolayı hâşıl olan tenâfür iki nev' olup bir nev' i mütecânisü'l-hurûf veyâ mütekâribü'l-hurûf olan kelimâtîñ ittişâlâtından bir nev' i **tetâbu'-ı izâfât** dandır buraya kadar nev'-i evvel beyân olundu mü'ellif şimdi nev'-i şânîyi dağı beyâna şurû' edip der ki

ş 10 (*Ulemâ-yı 'Arabiyyeden ba'zıları kelâmîñ fesâhatında 'ale'l-ıtlâğ tetâbu'-ı izâfâtdan sâlim olmasını şart etmişlerdir ve ba'zıları tetâbu'-ı izâfât ekşeriyâ tenâfürü icâb ile feşâhatı ihlâl eder demişlerdir.)*

E'imme-i belâgat-ı 'Arabiyyeniñ e'âzımından Şeyh 'Abdü'l-Ƙâhir demiş ki

Tetābu‘-ı izāfātın şıkletinde şekk yoktur lakin bu tetābu‘ istikrāhdan selīm olursa laṭif ve melīḥ olur (54)

İşte şeyḥiñ bu kelāmıñ şıdkı Qur‘ān-ı Kerīmde vuḳū‘ bulan tetābu‘-ı izāfātla sābitdir tetābu‘-ı izāfātın şıkletine kütüb-i me‘āniyyede

Ḥamāmete cer‘ā ḥavmete ‘l-cendeli ‘sce‘⁴²

mısrā‘ını mişāl getirip

Mişle de‘bi kavmi Nūḥ⁴³

ve

Zikru rahmeti rabbik⁴⁴

nazm-ı Kerīmlerinde olan tetābu‘-ı izāfātın ḥıffet ü leṭāfetini teslīm ediyorlar.

Bundan şoñra mü‘ellif tetābu‘-ı izāfātın keyfiyyetini beyānen der ki

(Tetābu‘-ı izāfāt üçden ziyāde kelimelerin mütevāliyen biri birine muzāf kılınmasıdır fulānıñ konağının ḳapısının kilidi gibi ki dört kelime yek-digere muzāf kılınaraḳ üç izāfet mütevālī olmağıla fesāḫata ḫalel gelmiştir.)

Aḫvāl-i ma‘lūmeden olduđu üzere lisānımızda izāfetiñ esālīb-i muḫtelifesi olup birisi üslūb-ı Türkidir. Bunda ba‘zan edāt-ı izāfet isti‘māl olunur *ḳonağının ḳapısı* gibi ba‘zan edātdan mücerred olur *ḳonaḳ ḳapısı* gibi bu üslūbda gerek edāt-ı izāfet bulunsun ve gerek bulunmasın izāfet üçü tecāvüz eder ise terkībde şıklet ḫāşıl olur metniñ mişālinde olduđu gibi üslūbuñ birisi de üslūb-ı Fārsidir *rāyiḫa-i gül* gibi birisi de üslūb-ı ‘Arabīdir *nizāmü ‘l-‘ālem* gibi bu iki nev‘-i üslūb üzere olan izāfetler daḫı ḫaddi tecāvüz eder ise kelāma şıklet geleceğinde şübhe yoḳdur.

Nitekim Fuzūlīniñ

m ş 10 (*ebkār-ı encüm tāb-ı nezzāre-i* (55) *meşā‘ib-i ḫavātīn-i ḫarem-serāy-ı nübüvvet*)

‘ibāresinde olduğu gibi ki bunda bir muzāf ile beş muzāfun ileyh olmaḳla ber-ā-ber zāten elfāzda daḫı ḫıffet olmadığından bu terkībde şıklet pek çoḳdur ammā eger elfāzda ḫıffet bulunur da terkīb daḫı bir muzāf ile üç muzāfun ileyhden ‘ibāret olur ise şıklet ve istikrāhdan selīm olur *vāḳıf-ı sırr-ı ‘ilm-i beyān* gibi.

İşte *fulānıñ konağının ḳapısının kilidi* terkībinde bir muzāf ile üç muzāfun ileyh olduğu ḫālde şıklet olup *vāḳıf-ı sırr-ı ‘ilm-i beyān* terkībiniñ daḫı kezālik bir muzāf ile üç muzāfun ileyhi mutazammın olduğu ḫālde bunda şıklet olmamasının sebebi evvelkinde tetābu‘ eden elfāzın fı-zātiḫā şıkletleriyle ber-ā-ber buña bir de üç kerre tekrār eden edāt-ı izāfet şıkletiniñ munzamm olmasıdır.

Ber-vech-i mezkūr elfāzının ḫıffetiyle ber-ā-ber üç muzāfun ileyhi mutazammın olan terkīb ḫıffetde iki muzāfun ileyh ile bir şıfatı veyāḫud iki muzāfun ileyh ile bir ma‘ṭūfu mutazammın olan terkīb gibidir.

İşte *vāḳıf-ı sırr-ı ‘ilm-i beyān* terkībiniñ ḫıffetçe *vāḳıf-ı ‘ilm-i celil-i beyān* ve *vāḳıf-ı ‘ilm-i me‘ānī vü beyān* terkīblerinden farkı yoḳdur. Şeyḥ ‘Abdü‘l-Ḳāhiriñ şıdkı kelāmı bizim lisānımızca olan tetābu‘-ı izāfātta daḫı zāhir oldu.

İttişālāt-ı kelimātdan ṭolayı kelāma şıklet-i arūzu mütecānisü‘l-ḫurūf veyā müteḳāribü‘l-ḫurūf olan kelimātiñ terādüfüyle tetābu‘-ı izāfāta maḫşūş olup te‘āḳub-ı şıfat ve ta‘addüd-i ḫaber bu ḳabılden degildir (56) üslūb-ı ‘Arabīde ḫāl böyle olduđu gibi üslūb-ı Türkīde daḫı böyledir.

İşte *‘ālim kāmīl kātīb fāzıl edīb ādem böyle olur* dedigimizde bu kelāmda bir çoḳ şıfat yek-digere vely etmiş olduğu ḫālde kelāma ne lafzen ve ne de ma‘nen şıklet vermemiştir.

⁴² “Ey büyük kayalığım kumluğunun güvercini, ö!” Bolelli, a.g.e., s. 26.

⁴³ “Nuh kavminin durumu gibi...” Mü‘min 31.

⁴⁴ “(Bu,)Rabbinin rahmetinin anılmasıdır...” Meryem 2.

Ve kezâlik *fulân kimse 'âlim kâmil zekî edîb mâhir fâzıldır* kelâmında dağı haberin ba'de-
haber tekessür etdiği hâlde kelâma şıklet gelmemişdir bunun için yek-digere muzâf olan kelimât-ı
keşîredeki tetâbu'ı izâfât şıkletini ara yere bir şıfat girer ise ba'zı mertebe tahfîf eder.

İşte Fuzûlîniñ *tâb-ı nezzâre-i meşâ'ib-i havâteyn-i harem-serây-ı nübüvvet* terkibindeki
şıkletden Nergisîniñ *'azîmet-i meşşâta-i kil-k-i şüret-ârâ-yı rākımu'l-hurûf* terkibindeki şıklet
ehvendir zîrâ ara yerdeki *şüret-ârâ* bir terkib-i vaşfî olmağıla tetâbu'ı izâfâtı faşl edip şıkletini bir
dereceye kadar tahfîf etmişdir.

m ş 11 (*Zâ'f-ı te'lîf kelâmıñ terkibi kavâ'id-i 'Osmâniyyeye ve beyne'l-üdebâ mer'î olan
uşûle muğâyir olmağdır.*)

Ya'nî eczâ-yı kelâm olan kelimât kavâ'id ü uşûlün hılâfına olarak terkib ü te'lîf
kılınmağdır. Te'lîf-i kelâmdaki zâ'f u halel yâ taqdîm olunacak lafzıñ te'hîri veyâ te'hîri lâzım
gelen lafzıñ taqdîmi veyâhüd zikri lâzım gelen lafzlarıñ hafz ü terki ve terki lâzım gelenleriñ zikri
veyâhüd beyne'l-kelimât ri'âyeti (57) lâzım olan mu'tabağata ri'âyet olunmaması veyâ ba'zı şıgânıñ
ve harekeniñ tağayyür olunması huşuşlarıñdan neş'et eder.

Taqdîmi lâzım gelen şey'i te'hîrden tolayı olan zâ'f-ı te'lîf mü'ellifiñ zikr etdiği üzere
Nergisîniñ *hâme-i hāmāme-i mevzūn-terāne-i dil-keş-āvāz-ı ma'rifet-perdāz* 'ibāresindeki
hāmāmeniñ te'hîr ve *hāmēniñ* taqdîm olunması gibidir ki *hāmāme* burada müşebbehün bih ve
hāmē müşebbeh olup hālet-i izāfetde bunun müşebbehün bihden te'hîri lâzım gelir iken 'aksi
vukū'a getirilmiştir. Ba'zılar Nergisîniñ işbu *hāmē-i hāmāme-i mevzūn-terāne* terkibi *bāde-i āteş-
reng* terkibi gibi mevşûf ile şıfat olduğu bi'l-iddi'â mü'ellife i'tirāz etdiler ise de bu i'tirāz nā-be-
cādır zîrâ *āteş-reng* bir vaşf-ı terkibi olup mā-kağblindeki bādeye şıfat olur. Ve ammā *hāmē-i
hāmāme-i mevzūn-terāne* bu kağılden degildir. Çünkü hāmāmeniñ mā-ba'dindeki *hemze* onuñ
vaşf-ı terkibi olmasına mâni'dir eger 'ibāre *hāmē-i hāmāme-edā-yı dil-keş-nevā* olaydı ol zemān
bāde-i āteş-reng kağılinden olur idi ve'l-hāşıl *hāmāmeniñ hāmēye* şıfat olmasına aşlā sebîl
olmadığından bunun muzâfun ileyh olduğu aşkârdır ve müşebbehün bih olduğu için bi't-taqdîm
hāmēye muzâf olmağ lâzım iken böyle olmamasından tolayı kelâmda zâ'f-ı te'lîf tağakçuk
etmiştir.

m ş 12 (*Kezâlik Şefîk-nāmeniñ sultān-ı heft-iqlîm-i zerrîn-dihîm âftāb* 'ibāresi dağı
rekîkdir. Çünkü *zerrîn-dihîm* terkibi (58) *sultānıñ* şıfatı olduğu hâlde aralarına *sultānıñ* muzâfun
ileyhi girmiştir hâlbuki *sultān-ı zerrîn-dihîm-i heft-iqlîm* olan *âftāb* denilseydi 'ibāre rekâketden
sālîm olurdu.)

Şefîk-nāmeniñ 'ibāre-i mezkûresinde şıfatla mevşûfuñ arasına muzâfun ileyh girdiği için
zâ'f-ı te'lîf vukū' bulmuşdur dediği ecilden mü'ellife bundan evvel i'tirāz vukū' bulmuş ve muzâf
ile muzâfun ileyhiñ beynini faşl cā'iz olmaz denilmiş ise de üslûb-ı Fârsî üzre olan terākîb-i
izāfiyyeden cüz'-i evvel ya'nî muzâf tavşîf olunmağ lâzım gelse şıfat muzâfun ileyhe taqdîm
olunur ya'nî muzâfun ileyhiñ beyni ol şıfatla faşl ediliyor nitekim *memālik-i mağrûse-i şāhāne*
denilir.

Muzâf ile muzâfun ileyh beyniniñ faşl edilmemesi üslûb-ı 'Arabî üzre olan izāfetlerde
olur nitekim *'ibādu'llāhi's-şāliḥūn*⁴⁵ denilir başka dürlü denilmez ve fağaç şirde zarf ile faşl
olunması cā'izdir. *Li'llāhi derrun el-yevme men lāmehā*⁴⁶ da olduğu gibi ki *Li'llāhi derrun men
lāmehē'l-yevm* sebkindedir.

Şıfatıñ mevşûfa şiddet-i ta'alluğu olduğu için lisānımızda muzâf ile muzâfun ileyhiñ
beyni şıfatla meşşûl olmağ zâ'f-ı te'lîfden ma'dūd olmaz iken bunlarıñ beyni muzâfa ecnebi olan
bir başka şey' ile faşl olunur ise te'lîfe zâ'f 'arîz olur.

İşte Evrāk-ı Perişāndaki

⁴⁵ "Allah'ın salih kulları"

⁴⁶ "Âferin, bugün onu kınayana."

O zamāna kadar reh-ber-i hareketi ilcā-yı zarūretten (59) 'ibāret olan hükümetiñ fikr-i dūr-bīn ile meslek-i müstaķimini ta'yīn etdi

'ibāresinde olan *hükümetiñ fikr-i dūr-bīn ile meslek-i müstaķimini* terkibinde muzāfun ileyhiñ te'hīr olunmasından tolayı za'f iddi'ā olursa be-cādır çünkü *fikr-i dūr-bīn ile* terkibi aşğıdaki *ta'yīn etdi* fi'liniñ müte'allikātından olup üst tarafda vāķı' olan muzāfa muzāfun ileyh kadar cihet-i ittişāli olmadığından terkib-i mezkūruñ muzāf ve muzāfun ileyh beynine haylūlet etmesi iki mümteziçin arasına bir ecnebīniñ girmesi qabilindedir.

Büleğā kelāmında taqđim ve te'hīrden tolayı vāķı' olan za'f-ı te'lif ekşeriya onlarıñ şif'lerinde olur çünkü şif' söyleyenler vezn ü kāfiyeye ri'āyet mecbūriyyetinde olduklarından neşre maḥzūr ve maḥzūr olan umūru onlar ḥasbe'z-zarūre ihtiyār ederler.

İşte Fuzūliniñ

Perişan ḥalk-ı 'ālem āh u efgān itdigümdendür

Perişan olduğum ḥalkı perişan itdigümdendür

beytiniñ mısrā'-ı evveli taqđim ü te'hīrden tolayı za'f-ı te'lifdir şöyle ki mısrā'-ı mezkūr *ḥalk-ı 'ālem āh u efgān itdigümden perişandır* sebkindedir çünkü *ḥalk-ı 'ālem* müsnedün ileyh *perişandır* müsned *āh u efgān itdigümdendür* ta'lildir.

Bu hāle göre bundaki za'f-ı te'lif ta'liliñ te'aḥhurundan ve ḥaberiñ teqaddümünden ve edāt-ı ḥaberiñ ḥabere gelmeyip ta'lile gelmesinden neş'et etmiştir. (60)

Zikri lāzım olan şeyleriñ terkinden tolayı vuķū' bulan za'f-ı te'life Fuzūliniñ

Ser-ḥadd-i maṭlūb pūr-miḥnet tariķ-i imtiḥān

Menzil-i maḥsūd pūr-āsīb rāh-ı āzmün

beyti bir mişāldir bu beytiñ her mısrā'ında iki edāt-ı ḥaber ile bir mübtedā metrūk olduğundan za'f-ı te'lif taḥaḥkuq etmiştir şöyle ki bu mısrā'lar *ser-ḥadd-i maṭlūb pūr-miḥnetdir tariķ da tariķ-i imtiḥāndır menzil-i maḥsūd pūr-āsībdir rāh da rāh-ı āzmündür* sebkinde olup faqat zarūret-i şif're mebnī edāt-ı ḥaberlerle mübtedālar terk ü ḥazf olunmuştur. Taşvīr-i Efkār gazetesinden daḥı mü'ellifiñ mişāl olarak irād ettiği 'ibārede hem terki lāzım gelen şey'i zikrden ve hem de zikri lāzım gelen şey'i terkden tolayı za'f-ı te'lif vardır işte 'ibāre budur.

(*Pertev-i zekā nev'-i beşeriñ başına konmuş bir nūrānī hümādır ki sāye-i sa'ādetini ta'mīm edecek vāsīta bulunmaz illā ki lüzümü kadar nihāl-i maṭbū'u'l-endāmı hükümünde olan şaḥāyif-i maṭbū'anniñ vūs'at u intişārdır şeh-bāl degil o bir berāt-ı iḳbāldir ki ḳanğı millete muḳārin olsa refte refte zūlem-i cehāletiñ zencīr-i esāretinden āzādına ḥüccet olur.*)

Mü'ellif der ki

(*Endām kelimesi Fārsī olduğu ḥalde üzerine lām-ı ta'rīf getirilmesi feşāḥatı ihlāl etmiştir.*)

Lisānımızda 'Arabī olmayan ismlere lām-ı ta'rīf getirmek 'ādet olmadığından getiriliyor ise za'f-ı te'lif vuķū' bulur ba'zılarıñ *li-ecli'l-fürūḥt* ve 'Abdü'l-Ḥaḳ Ḥāmid Begiñ *İbnü'l-Mūsā* yazması (61) za'f-ı te'lif envā'ındandır zira *fürūḥt* Fārsī ve *Mūsā* 'İbrānī olduğundan bunlarıñ evvellerine lām-ı ta'rīf getirmek kā'ide-i lisāna muḥālifdir.

Taşvīr-i Efkārniñ 'ibāre-i mezkūresinde zikri lāzım gelen şey'iñ terkinden tolayı vuķū' bulan za'f-ı te'lif daḥı *vāsīta bulunmaz illā ki lüzümü kadar nihāl-i maṭbū'u'l-endāmı hükümünde olan şaḥāyif-i maṭbū'anniñ vūs'at ü intişārdır* terkibindedir. Çünkü ehl-i lisāniñ ma'lūmu olduğu üzre lisānımızda bir fi'l-i menfiden sonra ḥarf-i istiḥnā gelir ise ondan sonra yā bir fi'l-i müşbet veyā bir şif'at-ı müşbete getirilmek kā'idededir. Meşelā *buraya kimse gelmez illā Aḥmed gelir veyāḥud buraya kimse gelmez illā gelen Aḥmeddir* denilir.

İşbu kā'ide-i külliyyeye kıyāsen terkib-i mezkūruñ ḥaḳḳı *sāye-i sa'ādetini ta'mīm edecek vāsīta bulunmaz illā bulunan lüzümü kadar ilā-āḥrihi* olmaḳdır mü'ellif 'ibāre-i mezkūrede *āzādına ḥüccet olur* terkibinde daḥı za'f olduğunu iş'ar eylemiş ise de faḳir derim ki bunda ta'ḳid

vardır zîrâ *âzâd ma'ûk* ma'nâsına olduğu hâlde terkîb-i mezkûrda *'itk* ma'nâsına isti'mâl olunmuş olduğundan bu terkîb mu'aqqaddır veyâhüd bu ta'bir gâlaftır.

Tasvîr-i Efkârîni makâle-i mezkûresinde muhîll-i feşâhat daha başka garîb ve 'acîb şeyler vardır. (62)

Şöyle ki *pertev-i zekâ nûrânî hümâ imiş de nev'-i beşeriî başına konmuş* pek a'lâ ve *ol hümâ-yı nûrânîniñ saye-i sa'âdeti var imiş* bu da pek a'lâ *bu sâye-i sa'âdeti ta'mîm edecek vâsîta ol hümâ-yı nûrânîniñ lüzümü kadar nihâl-i ma'bü'u'l-endâmî hükümünde olan şahâyif-i ma'bü'a imiş* burası cā-yı nazar çünkü *nihâl* demek *agacîñ dalı* demek olup hâlbuki bundan evvel benî-beşeriî başına kondurulan kuş idi kuşuñ dalı olmaz kanadı olur eger *pertev-i zekâ benî-beşeriî başında bitmiş bir ağaçdır* denilmiş olaydı *onuñ sâyesini ta'mîm edecek şey nihâl-i ma'bü'u'l-endâmîdir* demeye münâsebet hâşıl olur idi gelelim mâ-ba'dine *şeh-bâl degil o bir berât-ı iqbâldir* ya'nî *hümâ kuşunuñ ma'bü'u'l-endâm olan dalları kanad degildir bir berât-ı iqbâldir* diğkât ediñiz *hümâ kuşuna evvelâ dal budağ şaliverdirildi ba'dehu bu dal budağ kanad degildir berâtdir* denildi. Sübhâne'llâh kuşa münâsib olan şey selb olundu da aşlâ yakışık almayacak şeyler isnâd olundu.

Tahayyülât-ı garîbe-i mezkûre Sürürîniñ

Dil-ber olurduñ kulağ işitmemiş göz görmemiş

Sürme çeksem güşuña mengüş taksam çeşmüñe

beytini hâtıra getirmiştir.

Haydi bunu da geçelim *dal da degilmiş kanad da degilmiş de berât (63) imiş* diyelim *kanğı millete muqârin olursa* sözüne ne diyelim? *Berât milletlere muqârin olur veyâ olmaz* ta'birî münâsib degildir zîrâ berât istişâb olunur haqq-ı 'ibâre *o bir berât-ı iqbâldir ki kanğı millet istişâb eder ise* veyâhüd *kanğı millete naşib olur ise* olmağıdır.

Fuzûlîniñ

Şorma zühhâda Fuzûlî reh-i resmin 'ışkuñ

Ne bilürler reviş-i ehl-i hîred nâ-danlar

beytinde dağı edât-ı mef'ûlün hâzfinden tolayı za'f-ı te'lîf vardır haqq-ı 'ibâre *reviş-i ehl-i hîredi* olmağıdır.

Bejne'l-kelimât lâzım gelen mu'tâbakata 'adem-i ri'âyetden tolayı vukû' bulan za'f-ı te'lîf *ruşsat-ı kâmil* ve *aqvâm-ı keşîr* mişillülüdür. Çünkü ruşsat lafzen ve aqvâm dağı cemâ'at te'vîliyle ma'nen mü'enneş olup bunlarıñ şıfatları kendülere mu'tâbık olarak *ruşsat-ı kâmile* ve *aqvâm-ı keşîre* denilmek lâzım iken bu mu'tâbakata ri'âyet olunmamağ za'f-ı te'lîfi mücib olur.

Ma'lûmdur ki lisânımızda mevşûf şıfata taqaddüm eder ise beynderinde ifrâden ve cem'en ve tezkîren ve te'nîşen mu'tâbakat lâzımdır.

Recül-i fâzıl ve *'ulemâ-yı 'âmilîn* ve *Fâtıma-i Mısrîye* ve *ruşsat-ı kâmile* gibi ve eger şıfat mevşûfa taqaddüm eder ise te'nîşen ve cem'en 'adem-i mu'tâbakat iltizâm olunur *Mısrılı Fâtıma* ve *kâmil ruşsat* ve *'âlim âdemler* gibi. (64)

Bunuñ hılâfi vukû' bulur ise za'f-ı te'lîfden ma'dûd olur.

Nitekim mü'ellifiñ irâd etdiği üzre Zıyâ Paşanıñ

Dil-rübâlar böyle dâmen-keş degildi bezmden

Her gice 'aşık ararlar mâh-rûlar var idi

beytinde bu hâl vâkı' olmuşdur çünkü *ararlar* kelimesi *mâh-rûlanıñ* şıfatı olup müfred olması lâzım gelir iken cem'lenmesi lisânımızniñ kâ'idesine muhâlifdir ve Evrâk-ı Perişânda Bursa şehriñiñ vaşfi haqqında *bu şehri-ğarrâyı maqarr etmişdir* 'ibâresinde dağı şıfatla mevşûfuñ 'adem-i mu'tâbakatından tolayı za'f-ı te'lîf vardır zîrâ *ğarrâ ağarnıñ mü'enneşi* olup *agarr* dağı *gurraden* vaşfdır ve *gurre beyâzlık* ve *nûrânîlik* ma'nâsınadır ki *gurre-i hilâl* bundan me'hûzudur.

Şehr lafzı mü'enneş olmadığı hâlde bunu mü'enneş bir vaşf ile tavşif etmek hılâf-ı kâ'idedir.

Ve ammâ Bâkîniñ

‘*Arızuında ol iki zülf-i girih-gîrûn senûn*

Şuya konmuş iki garrâ taze sünbüldür baña

kelâmındaki *garrâ* bu kabilden degildir çünkü burada *garrânın* mevşûfu te’hîr etmiş olduğundan beynlerinde mu’âbakat aranılmaz. Lâkin Bâkîniñ sözünde de başka dürlü münâsebetsizlik var şöyle ki *garrâ beyâzlık* ma’nâsına olan *gurre*den vaşf olduğu için Bâkîniñ

‘*Arızuında ol iki zülf-i girih-gîrûn senûn*

deyü hitâb etdiği kimse *aķ şaçlı bir koca kararı imiş* demek olur. Ve ammâ şu’arânın zülf-i dil-dârı (65) sünbüle teşbih etmeleri râyîha-i tıbbiyyesinden ve kıvrıcıklığından tolayı olup beyâzlığından nâşî olmadığı emr-i celidir.

Ba’zı sîganın tağyîr olunmasından neş’et eden za’f-ı te’lîf Fuzûlîniñ

Gonceler açıldı seyr-i bâğ idûn ey ehl-i dil

Kim görüp güller gönüller açılan çağdır bu çağ

beytiniñ mışrâ-ı şânisinde olduğu gibidir ki bunda tağyîr olunan lafz *açılan* lafzıdır haķķ olan *açıldığı* olmaķdır zîrâ mışrâ‘ *gülleri görüp de gönüllerin açıldığı zemândır bu zemân* sebkindedir.

Ve tağyîr-i edât u harekeden neş’et eden za’f-ı te’lîf Fuzûlîniñ

Kimi dost didüm oldı düşmen-i cânım

Kimi yâr didüm oldı ‘âķibet ağyâr

beytindeki kimi lafzlarından neş’et eden za’f-ı te’lîf gibidir ki *kime dost didüm* ve *kime yâr didüm* olmalı idi.

Za’f-ı te’lîf haķķında vukû‘ bulan tafşîlâtımız beyân-ı maķşada derece-i kifâyetde bulunduğundan şimdî muhîll-i feşâhat olan umûruñ üçüncüsü olan **ta’ķîd**niñ beyânına şürû‘ edelim mü’ellif der ki

§ 14 (*Ta’ķîd iki kısmıdır biri ta’ķîd-i lafzîdir ki ber-vech-i bâlâ ‘ibâreniñ sebkinde vâķı‘ olan hâlelden nâşî kelâmın ma’nâ-yı murâda delâleti zâhir olmamaķdır seni gördükde pek ziyâde memnûn oluyorum* (66) *denilecek yerde pek ziyâde seni gördükde memnûn oluyorum* denilmek gibi)

Sebk-i ‘ibârede vâķı‘ olan hâlel ol keyfiyyetdir ki sâmi‘iñ fikrini maħall-i şarfından kaydırıp maķşûd olan ma’nâya tarîķ-i tavaşşulü taş’ib etmekle sâmi‘ fehvâ-yı kelâma nereden vâşıl ve ma’nâ-yı maķşûd ķanğı tarîķ ile hâşıl olacağını bilemez bu daħı elfâzın tertibi taķdîm veyâ te’hîr veyâ hażf veyâ ızmâr veyâ bunların ğayrı umûr sebebiyle me’ânîniñ tertibine muvâfîķ olmamaķdır nitekim *pek ziyâde seni gördükde memnûn oluyorum* terkibinde olduğu gibi ki

(*Ziyâde lafzı memnûn oluyorum fi’liniñ kaydı olduğu hâlde onuñ yanında getirilmeyip de müte’allîķı olan gördükde cümlesiniñ üst tarafına geķirilmekle mu’aķķad olmuşdur.*)

Çünkü bu kelâmdan iki dürlü ma’nâ çıķmaķ mümkün olup birisi *pek ziyâde görürse memnûn olmaķ* ki *pek o kadar ziyâde görmez ise memnûn olmamaķ* birisi de *ne vaķt görse pek ziyâde memnûn olmaķdır* ma’nâ-yı maķşûd ikinci ma’nâ ise de ‘ibâreniñ tertibi zihni evvelki ma’nâya daħı sevķ etdiği cihetle ma’nâ-yı maķşûd vehleten anlaşılamaz mü’ellifiñ getirdiği işbu mişâlde ta’ķîd var ise de Fuzûlîniñ

Güneş levħi degül gökde şu’â‘ üstinde zerrin haţţ

Felek almış eline bir varaķ hüsniñ kitâbindan

beyti daha ziyâde mu’aķķaddır. Çünkü bu beytiñ ma’nâsı *levħ-i* (67) *şems gök yüzünde şu’â‘ degildir belki felek eline seniñ hüsniñ kitâbindan üzeri zerrin-haţţ bir varaķ almışdır* demek olup hâlbuki beyt-i mezkûrdan bu ma’nâyı istihrâc etmek için zihn hayli yorğunluķ çeker bu yorğunluğa sebep esbâb-ı ta’ķîdiñ bir kaç maħalde bulunmasıdır. Birisi kelime-i nefy olan degil lafzınıñ menfi olan şu’â‘ lafzı üzerine taķaddüm etmesi ve birisi kelime-i nefy ile menfi beynini gökde lafzınıñ faşl etmesi ve birisi üstünde zerrin-haţţ cümlesi bir varaķ lafzınıñ şifatu iken felek almış eline cümlesi bunların arasına girmesidir.

Ve kezâlik

Silk-i ehl-i hâle çekmiş zâhidi eşk-i riyâ

Sen gibi bir sîm kıdrin bildirür sîm-âb âña

beytiniñ mışrâ⁻¹ şânisi evvelki beytten daha mu'aqqaddır. Çünkü bunun ma'nası *onuñ kıdr-i sîm-âbını ya'nî sîm-âb gibi olan kıdrini oña seniñ gibi bir sîm bildirür* demek imiş *el-ma'nâ fî-baṭni's-şâ'ir*⁴⁷ bundaki ta'kidîñ şiddetine sebep ehl-i lisân beyninde aşlâ ma'rûf olmayan bir üslubu ihtiyâr etmektir ki o da kıdr-i sîm-âb terkibinde edât-1 mef'ul olan *n* cüz²-i şânîye gelmeyip cüz²-i evvele gelmesidir ya'nî kıdr-i sîm-âbın denilmeyip kıdrin sîm-âb denilmiştir.

Fuzûlîniñ zıkr olunan beytlerindeki ta'kidlere nisbeten mü'ellifîñ mişâl olarak irâd etdiği (68)

Telḥ ider âdemiñ elbette mezâk-ı 'ıyşın

Bâde nûş eyle bu gün eyleme fikr-i ferdâ

beytindeki ta'kid ehvendir çünkü bunda olan ta'kid *bâde nûş eyle* cümlesiniñ *telḥ ider* fi'li ile fâ'iliniñ beynine duḥûl etmesinden ve bir de tenâzu⁻¹ fi'leynden neş'et etmiştir ki bunun ikisi de ara sıra kelâmda câri olan aḥvâldendir.

Tenâzu⁻¹ fi'leyn iki fi'li bir isme teveccüh edip ol ism fi'liñ birine fâ'il ve diğesine mef'ul vâkı' olmasından 'ibâretidir 'Arabîde *ḍarabtu ve ḍarabeni Zeyd* gibi ki tercemesi *ben döğdüm Zeyd de beni döğdü* olup *ben Zeydi döğdüm Zeyd de beni döğdü* sebkinde olacaktır. İşte beyt-i mezkûrda daḥı tenâzu⁻¹ fi'leyn vardır.

Şöyle ki

Telḥ ider âdemiñ elbette mezâk-ı 'ıyşın

mişrâ⁻¹ındaki *telḥ ider* fi'liniñ fâ'ili

Bâde nûş eyle bu gün eyleme fikr-i ferdâ

mişrâ⁻¹ındaki *fikr-i ferdâ*dır ve işbu *fikr-i ferdâ telḥ ider* fi'line fi'li olmakla ber-â-ber *eyleme* fi'line daḥı mef'ul olmuş ve *telḥ ider* fi'li ile *eyleme* fi'li beyninde *fikr-i ferdâ* üzerine tenâzu⁻¹ vukû' bulmuştur.

Ba'zılar za'f-1 te'lif ile ta'kid-i lafzîyi şey²-i vâhid 'add etmişler ise de şahîh olan bunlarıñ beyninde 'umûm ve ḥuşûşun min-vech olmaḥdır çünkü ba'zı terkib vardır ki onda yalnız za'f-1 te'lif olup ta'kid yokdur ba'zı kelâm daḥı vardır ki onda yalnız ta'kid olup za'f-1 te'lif yokdur ba'zı kelâm daḥı vardır ki onda hem za'f-1 te'lif ve hem de ta'kid vardır (69) za'f-1 te'lif olup da ta'kid olmayan yukarıda zıkrî güzâr eden *li-ecli'l-fürûḥt* ve *maṭbû'u'l-endâm* ve *İbnü'l-Müsâ* gibi şeylerdir ta'kid olup da za'f-1 te'lif olmayan mü'ellifîñ irâd etdiği

Şarâbdır diyerek şundu baña sâkî câm

Ḥavâs-ı ḥamse ile hiss olundu bâde temâm

beyti mişillülendir. Çünkü

§ 14 (*Şarâb içilir iken fu'm u râyîhası tıyulur ve rengi görünür ve kadeḥ ele alındıḥda şanki hiss-i lems daḥı ḥişşedâr edilmiş olur yalnız hiss-i sem' kalır. Sâkî şarâbdır diyecek o daḥı ḥişşesini alır bu hâlde bâde ḥavâs-ı ḥamse ile hiss olunmuş olur lâkin bu ma'nâyı ifâde için kadeḥi elime aldım ve şarâbı görerek ve râyîhasımı tıyarak içdim* demek lâzım gelir yoḥsa bu cümleler hep maḥzûf iken yalnız *şarâbdır diyerek* sözünden bu ma'nâlara intikâlde şu'ubet olduğundan kelâmîñ mu'aqqad olduğü der-kârdır.)

Hem za'f-1 te'lif ve hem de ta'kid olan kelâm yukarıda zıkr olunan Fuzûlî beytleri ile

Telḥ ider âdemiñ elbette...

ilâ-âhırîhi beyti ve ḥissiyât-1 'âliyyeye mişâl olmaḥ üzere Ḥâmid Begiñ Ta'lîm-i Edebiyyâtda irâd olunan

Yalnız ḡaralarîñ sulḡanı degil İslâmiyyeti denizleriñ daḥı mâlikesi görmek isterim.

⁴⁷ "Manâ şâirin karnındadır."

sözü gibidir.

Ta'kid-i lafzî bahşine mü'ellif vaz'-ı nokta-i hitâm etdikden sonra der ki

§ 15 (*Ta'kid-i ma'nevî bi-hasebi'l-luğat münfehim olan ma'nâdan (70) ya'nî ma'nâ-yı hakîkîden ma'nâ-yı mecâzîye yâ ma'nâ-yı kinâ'îye zihni-sâmi'îni intikâlinde vâkı' olan hâlelden nâşî kelâmın ma'nâ-yı ma'şûda delâleti zâhir olmamağdır.*)

İşte böyle ma'nâ-yı ma'şûda delâleti zâhir olmayan kelâmın ma'nâsını mütekellim gūyâ 'ağd ü bend etmiş olmağıla ol kelâma mu'aqqadu'l-ma'nâ ve onun hâline ta'kid-i ma'nevî denilir.

Ve ol hâl kelâmın kavâ'id-i fenn-i beyâna mu'tâbık olmamasından nâşî olur kavâ'id-i beyâniyyeye mu'tâbakat eden kelâm ta'kid-i ma'nevîden ol kadar hâliş u sâlim olur ki sâmi' onun elfâzının ma'nâ-yı lâzımını ya'nî mütekellimiñ ma'şûdu olan ma'nâ-yı mecâzî veyâ kinâ'isini lafz kable't-temâm orta yerinden fehm etmek mertebesine ta'arrüb eder.

İşte Fuzûlîniñ

Oldı 'âlem şâd senden ben esîr-i ğam henüz

mısrâ'ındaki *esîr-i ğam* gibi ki *mağlûb-ı ğam* demektir bu mevki'de *esîr* lafzı telaffuz olunmağıla ber-â-ber bu ma'nâ sâmi'îniñ hâtırına tebdür edip *harb esîri* veyâhud *'abd-i müsterâ* murâd olunmadığını tefatun eder ta'kid-i ma'nevî bulunan kelâmda ise bu hâl olmaz.

Nitekim

§ 15 (*Dergeh-i luğfina gelmem zîrâ*

Seni her dem görebilmek dilerim

beytinde olduğu gibi ki cânânıñ dergâhına gelmek orada bulunmamağı (71) iktizâ etdigine mebnî gelmeği nefyden dâ'imâ orada bulunmağı ma'nâsı murâd olunmuşdur.)

Beyt-i mezkûr h'âce-i cihânıñ Menâzır-ı İnşâda irâd etdiği

Men nemî âyem ez-an dergâh-ı tû

Tâ tüvânem dîd dâ'im rû-yı tû

beytiniñ tercemesidir.

m § 16 (*Ve kezâlik*

Şabâha kalma şem'üz Yûsuf-âsâ olma dâmen-keş

Bizüm engüştümüzden destümüz ey mâh kûtehdür

beytinden şâ'iriñ murâdı biz 'âciziz bizden bi-hüde dâmen-keş-i ictinâb olma demektir. Çünkü şabâha karşı mumun üst tarafı yanmış olur ve dibi kışa kalır ki şâ'ir onu deste ve ol hâlde uzanan fetilini engüšte teşbîh ve destüñ kışalığını 'acizden kinâye etmişdir lâkin bunda pek ziyâde ta'kid vardır.)

Fakîr derim ki vâkı'â fetilî engüšte ve bakıyye-i şem'î deste teşbîh edip ba'dehu onu 'acizden kinâye eylemekte ta'kid var ise de başka bir tevcihle bu beyt ta'kidten kurtulur.

Çünkü beyt-i mezkûrda ta'kid mülâhaza etmek mısrâ'-ı evveli mısrâ'-ı şâniye merhûn i'tibâr etmemekden neş'et edip hâlbuki mısrâ'-ı evvel şâniye merhûn edilse şöyle ki

Şabâha kalma şem'üz Yûsufâsâ olma dâmen-keş bizüm engüştümüzden (72) denilip

orada vaqf olunsa ma'nâ *biz 'âciziz sen etegini bizim engüştümüzden çekme* demek olur ve mâ-ba'dindeki *destümüz ey mâh kûtehdür* cümlesi dağı ma'âm-ı ta'lilde getirilmiş bir kelâm-ı müsta'kill olmağıla bu hâlde beyt-i mezkûr ta'kidten selâmet bulur.

Ta'kid-i ma'nevîyi biz âşâr-ı eslâfdan ziyâde terâkib-i ahlâfda ya'nî edebiyât-ı cedîdede buluyoruz gerçi edebiyât-ı cedîde aşhâbî kudemânıñ âşâr u 'ibârâtına zebân-dırâz-ı ta'n u teşnî' olmağıda iseler de üdebâ-yı cedîdeniñ kelâmındaki ta'kidât-ı ma'nevîyeniñ pek çoğı hâl olunmaz derecededir âşâr-ı kudemânıñ eñ ziyâde hedef-i ta'n u teşnî' olan Nergisî 'ibârâtı olup fa'at onda şikâyete bâ'is olan ahvâl lafzî şeylerdir yoksa Nergisî 'ibârâtında ta'kid-i ma'nevî pek az bulunur Nergisîniñ ba'z-ı 'ibârâtındaki tetâbu'-ı izâfâtıñ ve tetâbu'-ı izâfâta şebîh terâkib-i tavşifiyyeniñ şikleti mu'tâlî'ine fütür verir şeylerden idüğü ğayr-ı münker olduğu gibi ekşer-i 'ibârâtıñ hâvî olduğu me'ânî-yi dağıka ve isti'ârât-ı la'ife ve teşbîhât-ı ğaribe ve şanâyi'-i bedî'a

dağı inkâr olunur umûrdan degildir edebiyât-ı cedîde tekellüfât-ı lafziyyeden 'ârî olduğu mişillü ciyâdet-i ma'nevîyyeden dağı hâlîdir ma'nâca ciyâdet ü le'âfetden hâlî olduğuna göre bârî lafzen saķa'âtıdan sâlim olsa hâl-i vasa'tda bulunabilir idi hâlbuki lafzen mu'hill-i feşâhat olan şeylerden dağı gayr-ı hâlîdir. Bu müdde'âmız (73) sâbit olmak için âşâr-ı kâdîme vü hadîşeden burada birer mişâl îrâd edip beynlerindeki farkı ta'yîn edelim.

İşte Nergisî Kıpudân-ı deryâ Kılıç 'Alî Paşanın vefret-i cüd u sehâsını mübeyyin olan bir kışşaya şu vechile ibtidâ edip diyor ki

Keştî-bân-ı deryâ-yı sehâ derbend-güşâ-yı halku'l-vâdî-i bezl ü 'atâ merhûm Kıpudân-ı deryâ Kılıç 'Alî Paşa ki vezîrân-ı kâm-kârân-ı devlet-i 'aliyye beyninde cüd u semâhatda 'alem ü mânend-i Berâmike vü Hâtem bî-bâk-i 'atâ-yı mebzülü'l-kerem bir sa'âdetmend-i 'âlî-şân-ı müslim-himemdir tertîb ü tecemmül-i kâm-rânîye şarf-ı gencîne-i takayyüd eşnâsında âsnâ-yı devât u kalem bir gulâm-ı ma'bü'u'l-kıyâfeye ârzümend-i temellük olup güş-ı bendegân-ı me'zûnu'l-mu'ameleyi bu mengüş-ı tenbîh-i ekîd ile teşnîf eyledi ki bâzâr-ı esîr-fürûşâna havâle-i cäsüs-nazar kırup kâbil-i 'ilm ü şan'at-ı kitâbet bir nev-cevân-ı terbiyet-kerde mezâd olındukda vesâfat-ı maşlahat-güzâr dirhem ü dînâr ile ber-âverde-i âgüş-ı istişhâb ideler.

İşte Nergisîniñ bu terkibinde ne lafzen ve ne de ma'nen ta'kid olmayıp faķa'at bir çok teşbîhât u isti'ârât var.

Gerçi bu teşbîhâtın içinde esîr bâzârına gönderilen hıdmetkârların kulaķlarına küpe taķmak gibi nâ-münâsib şey dağı var ise de kulaģa küpe taķmak bütün bütün hılf-ı 'âdet olmadıģından kuşa kanad yerine dal taķmaķdan yine ehvendir.

İşte Nergisî 'ibâresinde yaķışksız bir teşbîhden başka mu'hill-i feşâhat ne lafzen ve ne de ma'nen ta'kid bulamadıģımız için 'ibâre-i (74) mezkûreniñ ma'nâsını kolayca ânladıķ şimdi Kemâl Beg Efendi hâzretleriniñ Ta'lîm-i Edebîyyâta yazmış olduğu takrîzden bir parçayı da burada îrâd edelim bakalım onu da kolaylıkla ânlatabiliyor muyuz.

Söz bir hürşîd-i rûhânîdir eb'âd-ı mu'laķa-i zî-hayâtı olan fikr-i nâ-maħdûd-ı beşerden ziyâ-pâş olduğu 'avâlim-i taşavvurî elvân-ı gûn-â-gûnu eşkâl-i reng-â-rengi ile nigâh-ı ibtişâra izhâr eder lâkin mâhiyetini ânlamaķ için âyîne-i nazar ve deryâ-yı hayâle 'aks etdirilmek istenildikçe görünen 'aynı degil nûrânîliğini bütün bütün gâ'ib etmemekle ber-â-ber şa'şâ'a-i 'âlem arasından tecerrüd etmiş bir mu'zarîb sâyesidir.

Te'emmül ve mülâhaza olunsun ki biz ya'nî 'âmmeten 'Oşmânlılar laķırdıyı böyle mi söyleriz veyâhüd hâşşaten üdebâ-yı cedîde böyle mi tekellüm ederler laķırdı şırası geldikde biz laķırdıyı söyledigimiz gibi yazarız deyü iddi'â ediliyor hâlbuki yazılan yazılarda bu iddi'ânın hılfî sâbit oluyor.

Gelelim 'ibâre-i mezkûreniñ ma'nâsını ânlamaķ için taħlîline söz bir hürşîd-i rûhânîdir ya'nî o bir rûhânî güneşdir eb'âd-ı mu'laķa-i zî-hayâtı olan fikr-i nâ-maħdûd-ı beşerden ya'nî ol güneşin mu'laķ ve hayât şâhibi olan bu'dları ki o bu'dlar fikr-i nâ-maħdûd-ı beşerdir işte ondan ziyâ-pâş olduğu 'âlem-i taşavvurî nigâh-ı ibtişâra izhâr eder ya'nî söz güneşi ziyâ dökdüğü taşavvur 'âlemini ibtişâr-ı nigâhına izhâr eder. Her ne kadar ibtişâr lafzını luĝat kitâblarında bulamadıķ ise de bulduķ farz ederek başîret ma'nâsına isti'mâl olunmuş (75) diyelim ve her ne kadar zî-hayât ile mevşûfu olan eb'âd beyninde te'nîşen mu'tabâķat bulunmamış ise de oña dağı baķmayalım da şimdi taħlîl etdigimiz terkibi hılfâşa edelim.

Söz bir hürşîd-i rûhânîdir ki mu'laķ ve zî-hayât eb'âdı olan fikr-i nâ-maħdûd-ı beşerden ziyâ dökdüğü taşavvur 'âlemini elvânıyla ve eşkâliyle başîret-i nigâhına izhâr eder.

Sözü hürşîde teşbîh etmekde be'is yok ve mâ-dâm ki söz bir şey-i maħsûsa teşbîh olundu oña velev ki vehmen olsun eb'âd-ı şelâşe nisbet etmekde de be'is yok lâkin ol eb'âd-ı mu'laķ ile ve zî-hayât ile taķyîd ü tavşîf etmekde ne ma'nâ var ve ne fâ'ide var eger eb'âd-ı mu'laķadan murâd eb'âd-ı mücerrede ise mücerred ta'biri var iken mu'laķa niçün denilmeli ve bu'd-ı mücerredde hayât taşvîrine imkân yok iken onu niçün zî-hayât deyü tavşîf etmeli ve bir şey'in eb'âdı ol şeyin

zâtında kâ'im olup ondan infikâki muhâl olduğu hâlde niçün söz hürşidiniñ eb'âdı fikr-i beşerdir deyü hüküm etmeli cemî'-i halk-ı 'âlem söz başka fikr başka olduğunu bilir iken niçün bunuñ hılâfını kâ'il olmalı ve mâ-dâm ki söz güneşe teşbih olunup onuñ eb'âdı da fikr-i beşerdir denilmekle güneş ve eb'âdı ve fikr-i beşer şey'-i vâhiddin 'ibâret şayıldı ba'dehu fikr-i beşer niçün oña bir ma'la' u maşrıq hükmünde tutulmaqla ol güneşiñ zâtından tefriğ edildi ya'nî ol (76) güneş fikr-i beşerden ziyâ-pâş olur denildi işte ta'birât-ı mezkûre ma'nâ-yı maşşûdu bi'l-külliyeye girih-bend-i ta'kid etmekle ol 'ukdeyi hâl için ezhân-ı sâmi'în ü mu'tâli'în pek çok ta'ab u meşakkat çekmekte ve çok kimseler 'ibâre-i mezkûreniñ ma'nâsını anlamaksızın mâ-ba'dine geçmektedir.

Mâ-dâm ki söz güneşe teşbih olunmuşdur ve mâ-dâm ki her bir söz de fikrden tülûc etmekte bulunmuşdur. Terkiib-i mezkûrda fikri dağı ma'la'-ı hürşide bi't-teşbih söz bir hürşid-i rûhânîdir ki ma'la'-ı nâ-mahdûd fikr-i beşerden ziyâ-pâş olur demeli idi ki bu şüretle

*İnne'l-keleme lefi'l-fu'âdi ve innemâ ca'ale'l-lisâne 'ale'l-fu'âdi delilen.*⁴⁸

hükümü bilâ-ta'kid vâzıhan beyân edilmiş olur idi.

Biz Kemâl Beg Efendi hazretlerinin edebiyâtta üstad-ı ekrem olduklarını teslim ettiğimiz gibi onlar dağı 'ibâre-i mezkûrelerinde ta'kidâtı taşdik eyleyeceklerine itikâd ederiz.

Te'lif-i kelâma sevki-i hâme edecek münşiyeye terettüb eden vazife-i mühimme nazm-ı kelâmı lafzen ve ma'nen ta'kidâta giriftâr etmemek için evvelâ lâyıkıyla te'ennuk ü mülâhaza eylemekdir nazmında vukû' bulan halelden tolayı mu'aqqad olan kelâm her ne kadar me'ânî-i hasene vü ceyyideyi muta'zamın olsa bile intizâmsızlığından nâşî onuñ hüsni ü ciyâdeti gider nitekim bir a'lâ kumâş biçki bilmeyen bir terziniñ eline geçse de onu lüzûmundan (77) ziyâde bol veyâ tar veyâ uzun veyâ kışa veyâ çarpık yapmaqla ol kumâş yâ bütün bütün zâyî' olur veyâhud kıymetinden düşer ve bir üstad terzi 'adî bir keten bezinden bir setri biçip dikse onuñ ustalığı o beziñ hasâset ve redâ'etini setr edip kıymetini tezyîd eder. Demek isteriz ki münşî olan üslûb-ı nazma ittikân edip hüsni-i te'lif-i kelâm iktidârına mâlik olmalıdır bu ele gelmezden evvel veyâhud bu emrde ittinâyı terkle hissiyât-ı 'âliye ve 'ulviyyet-i fikr mişillü şeylerden dem vurup bâlâ-pervâzlık etmemelidir 'uluvv-ı fikr ve cevdet-i qarîha mişillü haşâ'îş-i hulki vü cibilli keyfiyyât olup kâ'ide tahtına girer şeyler degildir fikr ü qarîhasında vüs'at ü ciyâdet olanlar bir nehr-i 'azîmden şu alır gibi ihrâc-ı me'ânî ederler bunlarda uşul ü kavâ'id cereyân edemez. Uşul ü kavâ'idin carî olduğu ma'hal-i kelâm(ın)⁴⁹ nazm u te'lifdir. Nazm u telif kelâma muktedir olup da vüsât-i qarîhaya mâlik olmayan kimse mu'âhaze olunamaz *kullu inâ'in yeteraşşahu bimâ fihir*⁵⁰ lâkin qarîhasında vüs'at ü ciyâdet ve fikrinde 'uluvv u diğkat olan münşî nazm-ı kelâmda kuşur eder ise ma'zûr tutulmaz zîrâ ta'allümen kesbi mümkün olan şeyde tekâsül ve rehâvet veyâhud hîn-i nazmda gaflet etmiş demek olur biz şıkk-ı ahîre ya'nî 'an-gafletihî vukû' bulan ba'zî kuşûra mişâl olmak üzere Evrâk-ı Perişânî ortaya koyalım.

Onuñ şahibiniñ hads ü zekâsı ve fehm ü dehâsı müsellemler iken Evrâk-ı Perişânîniñ ba'zî ma'halleri sa'ka'âtından hâlî degildir ve bu sa'ka'ât şahibini (78) şimdiye kadar edebiyâtca tutmuş olduğu mevki'-i mühimden işkâta sebep olamaz. Ma'lûmdur ki her bir fenniñ erbâbı beyninde yek-digere ihtilâfât u ta'rîzât vukû' bulmak 'âdet-i müstemirredendir. Hattâ 'uzemâ-yı e'imme ve bülegâ-yı kavm ha'klarında bile o mişillü ta'avvülât-ı muhâlefet-kârî vukû' bulmuşdur.

Daha büyüklerini temsil etmeyelim. Ez-cümle İmâm Sibeveyhe ba'zî şeyde ba'z-ı nuhât ve İmâm Sekkâkiye ba'z-ı re'ye ba'z-ı erbâb-ı fenn-i belâgat muhâlefet ü itirâz etmişlerdir lâkin yine Sibeveyh Sibeveyhdur ve Sekkâki Sekkâkidir ma'şad ancak bâriqa-i ha'kiqat olup bu dağı muşâdeme-i efkâr ile meydâna çıkar. İşte bu ma'şada mebnî bendeñiz müzâkeresiyle müstefid olduğum kitâb-ı belâgatın bile ba'z-ı ma'hallerine muhâlefetden çekinmiyorum. Çünkü eger muhâlif

⁴⁸ "Söz, kalpteki gibidir ve kalpte bulunanın bir delili olarak dile gelir."

⁴⁹ Terkip "ma'hal-i kelâmın" yerine "ma'hal-i kelâm" şeklinde olmalı.

⁵⁰ "Her kap, içindekini sızdırır."

etdiği muhâlefetde muşib ise haqîkatiñ zuhûruna maħall olmağıla kitâbıñ qadri dü-bâlâ olur ve eger degil ise kitâbıñ qadrine ħalel gelmez.

Bu muqaddemâtı serd etmekden maqşadımız Evrâk-ı Perişânca vukû' bulacak ihtârâtımız Evrâk-ı Perişânıñ câmi' olduğu meħâsin-i edebiyeyi perişân etmeyip belki cem'iyetini te'yîd edeceğini te'kiddir.

Gelelim Evrâk-ı Perişândan irâd-ı mişâl ile tafşil-i bahş

İbâre

Pâd-şâhıñ himmet-i maħşûşası tevsi'-i memâlik-i İslâmiyye'ye ma'fûf idi 'askeriniñ ise fezâ'il-i zâtiyyesi ve tecârib-i keşire ile melekât-ı (79) gâlibiyetleri bir dereceye varmış idi ki bir fırka 'Osmanlı hangi cânibe teveccüh etse bi-eyyi ħâl şadme-i ihtimâmıyla zafer kapıları feth olur.

Bu 'ibâredeki *bi-eyyi ħâl* lafzı kelâmı ta'kid etmiştir zîrâ *eyyü* kelimesi kelime-i istifhâm olmağıla ma'nâsı kangı demektir bu şüretde *bi-eyyi ħâl zafer kapıları feth olur* demek *kangı ħâl ile zafer kapıları meftûh olur* demek olup ħâlbuki maqâm maqâm-ı istifhâm degil maqâm-ı te'kiddir binâ'en 'aleyh burada *bi-eyyi ħâl* denilmeyip *elbette* veyâ ħud *lâ-cerem* veyâ ħud *behemeħâl* mişillü te'kid ifâde edici lafzlardan biri isti'mâl edilmeli idi.

İbâre

Ve belki eşi'a-i şemşirleri bir iklîme pertev-bahş olmadan evvel ol âvâze-i şöhet-i gâlibiyetleri münteşir oldukça semî'nâ ve eḡ'nâ cevâbıyla telaqqî olunurdu.

Ḥattâ bu millet-i gâlibeniñ ħânedân-ı ħükümetinde perverde olan ħahramânlardan Şeh-zâde Süleymân Paşa Rûmeliniñ fütûḫâtına topu seksen kadar dil-âverle ibtidâ etmiştir. Zemân-ı devletinde birâderi 'Alâ'ü'd-dîn Paşa ki ħaşâ'il ü fezâ'il-i fevka'l-'âdesiyle 'âlem-i insâniyyete medâr-ı meḡaret olan küberâdandır zâten ħânedân-ı salḡanatda erşed ü ekber ve ħaqq-ı verâset-i ber-ḡaraf istiḡkâken muḡâ'-ı cihâniyân olmağa lâyıq bir server iken millette pederâne izḡâr-ı şefkatle birâderiniñ vezâreti maqâmına tenezzül etmiştir. (80)

Bu 'ibârede vâkı' *zemân-ı devletinde*deki zamîri kâri'inden ensâb-ı me'âlî-intisâb-ı Âl-i 'Osmanlı bilmeyenler karîben zikri güzâr eden Şeh-zâde Süleymân Paşaya ircâ' ediyorlar ve 'Alâ'ü'd-dîn Paşayı Süleymân Paşanın birâderi zannına düşüyorlar tâ ki beş altı satır soñra birâderiniñ vezâreti maqâmına tenezzül etmiştir 'ibâresine geldiklerinde Süleymân Paşanın vezîri olamayacağını te'emmül ederler ise 'ibâreniñ daha evveline ya'nî bir şaḡife kadar yukarısına mürâca'at edip Sulḡân Orḡan ħazretleriniñ ismini bulduklarında *zemân-ı devletinde*deki zamîriñ oraya râci' olacağını añlıyorlar. Bu şüretle vukû' bulan it'âb-ı zihne sebep zamîriñ karîbinde zamîre merci' olmağa münâsebet olacaḡ bir ismiñ bulunmasıdır. Böyle maħallerde ya'nî ba'ide râci' olacaḡ bir zamîriñ karîbe rücû'u muḡtemel olan yerlerde evlâ olan ism-i zâhir isti'mâl eylemektir tâ ki kâri'ın ve muḡâlî'ın merci'-i zamîri aramaḡla it'âb-ı zihn eylemesinler ve bir de 'ibâre-i mezkûrede 'Alâ'ü'd-dîn Paşaya nisbet olunan ħaşâ'il ü fezâ'il fevka'l-'âde ve ħaqq-ı verâset ve erşediyet ü ekberiyet muḡâ'-ı enâm olmağa istiḡkâk veren esbâb iken müşârun ileyḡ ħaqqında ħaqq-ı verâset-i ber-ḡaraf istiḡkâken muḡâ'-ı cihâniyân olmağa lâyıq bir server demekden ħaqq-ı verâset ve fezâ'il-i fevka'l-'âde ve erşediyet esbâb-ı istiḡkâkdan şayılmamaḡ çıkar. Binâ'en 'aleyh bu ħâlleri mülâḡaza eden erbâb-ı müḡala'a bu maqâmıda istiḡkâken lafzı için bir ma'nâ-yı lâzım taḡarrisine mecbûr olur. (81) Bu şüretde evlâ olan *Sulḡân Orḡan ħazretleriniñ birâder-i 'âlî-ḡadrleri olan 'Alâ'ü'd-dîn Paşa ħânedân-ı salḡanatda erşediyet ü ekberiyetle müsteḡikḡ-ı verâset bir server olduğdan başḡa kendisiniñ fezâ'il ü ħaşâ'il-i celîle-i fevka'l-'âdesi cihetiyle daḡı muḡâ'-ı cihâniyân olmaḡlığa ehliyyet ü istiḡkâkı bedîḡ vü aḡhar* veyâ ħud *'Alâ'ü'd-dîn Paşa ħânedân-ı salḡanatda erşed ü ekber ve ħaqq-ı verâset-i ber-ḡaraf ħaşâ'il ü fezâ'il-i fevka'l-'âdesi cihetiyle daḡı muḡâ'-ı cihâniyân olmağa müsteḡikḡ bir server iken* demek idi.

İbâreniñ mâ-ba'dından bir fıkra

Ve o zemâna kadar reh-ber-i ħâreketi ilcâ-yı zarûretten 'ibâret olan ħükümetiñ fikr-i dūr-bîn ile meslek-i müstaḡimini ta'yîn etdikden başḡa

Bu terkîbdeki *reh-ber-i hareketi* dağı söz götürür çünkü *hareket kıymıldamak* ma'nāsına olduğundan reh-beri ona muzāf kılmakdan ise *reh-ber-i 'azîmeti* demek ahsendir zîrā 'azîmet bir nesneyi işlemeğe rabṭ-ı kalble kaşd u teveccüh kılmak ma'nāsına olduğu gibi bir yere gitmek ma'nāsında dağı şāyi' olduğundan reh-bere muzāfun ileyh olması ensebdir *ilcā-yı zarüretden* ta'bîri dağı müstakîm degildir zîrā *ilcā mess-i zarüret etdirmek* ma'nāsına bir lafz-ı basîṭ olmağıla bunuñ zarürete izāfeti olamaz bu maķāmda evlā olan *ilcā-yı vaķt ü hāl* demek idi. (82)

Yine Evrāk-ı Perîşān'dan 'ibāre

Hıristiyan evlādından fālib olanları tavzîf ile yeñiçeri oçağını açarak millet-i hākimeniñ teķşirinde emr-i tenāsüle bir 'ilāve-i fā'iķa peydā etmek bir taķım tedbîr-i dūr-endîşāne keşf eylemişdir.

Bu 'ibāre mu'aķķad olmaķla ber-ā-ber sū'-i ihām ile dağı mu'ayyebdir.

Çünkü *'Alā'ü'd-dîn Paşa hıristiyan evlādından 'asker yazarak millet-i hākimeniñ teķşirinde emr-i tenāsüle 'ilāve peydā etdi* 'ibāresindeki *teķşir* tef'îl vezninde olup *çoğaltmak* demek olmağıla müte'addîdir. Ve müte'addî olanlar ise elbette mef'ûl ister imdi *millet-i hākimeniñ teķşirinde* denildikde *millet-i hākime* fā'il olmuş olur. Hani mef'ûl nerede? Millet-i hākime neyi teķşir edecek? Ve bir de *teķşirinde*deki *de* lafzı edāt-ı zarf olup her zarfıñ bir mazrûfu olmaķ lâ-büdd olduğundan bunuñ mazrûfu nedir. Ya'nî millet-i hākimeniñ teķşirinde ne vukū'a gelecektir? İşte 'ibārede bir mef'ûl ile bir mazrûf bulunmadığı için 'ibāre mu'aķķad kalıp ma'nā anlaşılmıyor ve eger edāt-ı zarfı ya'nî *de* lafzını ta'lîl ma'nāsına alıp *teķşirinde demek teķşiri için demektir* desek ve millet-i hākimeyi *teķşire* mef'ûl yapıp *millet-i hākimeniñ teķşirinde* terkîbini *millet-i hākimeyi teķşir için* deyü te'vîl ü tevcih eylesek o hâlde ma'nā *'Alā'ü'd-dîn Paşa millet-i hākimeyi teķşir için hıristiyanlardan 'asker yazarak emr-i tenāsüle zamîme-i fā'iķa peydā etdi* demeye varmağıla bunda ihām-ı kabîh yüz gösterir. (83) Eger 'ibāre *millet-i hākime efrādından bir haylisi hıdmet-i seferiyyeden āzāde olarak hāl-i hāzarda ve hānelerine mülāzemetle istirāhatda kalmaķla zırrıyyetleri teķşir eylemek için onlara bedel hıristiyan evlādından fālib olanları bi't-tavzîf yeñiçeri ocağını açmaķ gibi bir tedbîr-i şā'ib keşf eyledi* olaydı kelām ta'ķiddin ve sū'-i ihāmın selîm olurdu.

Buraya kadar muḥill-i feşāḫat olan şeyleriñ envā'ı zikr olundu ve her bir nev'î için hayli mişaller dağı getirildi bundan şöıra mü'ellif bu umūruñ naşıl vāsîtālarla bilineceğini beyān için diyorlar ki

m ş 16 (*Tenāfūr-i hurūf ve tenāfūr-i kelimāt zevķ u hiss ile bilinir.*)

Gerçi ba'zılar tenāfūr-i hurūf ve tenāfūr-i kelimātüñ menşe'lerini ta'yîn için ba'z-ı hurūf beyninde münāferet ve onların telaffuzunda 'usret bulmuşlar ise de bunların hāricinde olarak dağı ba'zı şeylerde tenāfūr bulunmuş ve esbāb-ı tenāfürden 'add eyledikleri umūr ba'z-ı mevāķi'de sebep-i tenāfūr olmadığı dağı şābit olmuşdur. Bunuñ için esbāb-ı tenāfürü olmadığı dağı şābit olmuşdur. Bunuñ için esbāb-ı tenāfürü bir kâ'ide-i zābıta tahtına almaķ müte'assir olduğu cihetle mü'ellif dağı ta'yîn-i tenāfürü hiss ü zevķe havāle eylemişdir.

ş 16 (*Ġarābet ise 'ilm-i luġata ve kıyāsa muḫālefet fenn-i şarfā ve za'f-ı te'lîf ile ta'ķid-i lafzî fenn-i naḫve 'ā'iddir.*) (84)

Ġarābetiñ 'ilm-i luġata 'ā'id olması Ġarābet hāşşaten elfāz-ı müfredede bulunduğu içündür. Luġatüñ Ġarîbini ve me'nūsunu ta'yinde ne 'ilm-i şarfıñ ve ne de naḫviñ medḫali yokdur eger bir luġat elsine-i büleġāda keşirü'd-devrān ise ol luġat me'nūs ve degil ise Ġarîbdir **luġat-ı Ġarîbe** dağı iki kısım olup bir kısmı **Ġarîb-i ḫasen** ve bir kısmı **Ġarîb-i kabîh**dir nitekim bunuñ baḫşî bundan evvel güzār eyledi.

Ġarābet 'ilm-i luġata 'ā'id olduğu gibi elfāz-ı müfredede şavāb u ḫaṫāyı taşḫîḫ ve tefrîķ dağı 'ilm-i luġata 'ā'iddir.

Zîrā 'ilm-i luġata hıdmet edilmez ise *sūkūnu sūkūnet* ve *şebābı şebābet* yazmaķ gibi ġalaṫlar vukūf bulur.

Kıyâsa muhâlefetiñ fenn-i şarfa 'â'id olması fenn-i şarf iktizâsına göre ifâde-i me'ânî-i muhtelifte etmek için elfâz-ı müfredeyi dürlü dürlü emşileye tahvîl etmeniñ mi'yâr u miqyası olduğundandır çünkü terâkibde isti'mâl olunan elfâz-ı içinde hılâf-ı kıyâs şey var ise onu fenn-i taşrif haber verir binâ'en 'aleyh fenn-i taşrifî bilmek ehemmi-i umürdandır zîrâ **fenn-i şarf** bilinmedikçe ne kelimâtiñ şüret-i tahavvülâtı bilinir ve ne de kelimâtiñ künhüne vuşul için kütüb-i luğata mürâca'atla kelimâtiñ uşul ü fûrû'u ve şuver-i isti'mâlâtı anlaşılır bunlar biliniş anlaşılmadıkça kelâmda *müstedilh müstedlil* ve *sâkim meskûn* ve *vârid mevrûd* yazmak gibi gâlaflar ve haţâlar (85) çok vuķû' bulur ve kelimât-ı müfredeyi bi't-terkîb te'lîf-i kelâm etmeniñ tarîk u kâ'idesi dağı fenn-i naħv ile bilinir zîrâ **fenn-i naħv** *fî'l* ve *fâ'il* ve *me'ûl* ve *mübtedâ* ve *ħaber* ve *ħâl* ve *temyiz* mişillü şeylerden bâhiş olup bunlar bilinmedikçe kelâm za'f-ı te'lîfden ve ta'ķidden ħâliş olamaz.

§ 16 (*Ĥâricde ta'ķid-i ma'nevî ħalıp oña dağı 'ilm-i beyân mütekeffil olur çünkü ta'ķid-i ma'nevî me'ânî-i mecâziyye vü kinâ'iyede bulunur bunlar ise 'ilm-i beyân ile bilinir.*)

Ya'nî ġarâbet ve muhâlefet-i kıyâs ve za'f-ı te'lîf ve ta'ķid-i lafziden mâ'adâ muħill-i feşâħat olan umür ki ta'ķid-i ma'nevîden 'ibâretdir 'ilm-i beyân ile bilinir. Ta'ķid-i ma'nevîniñ 'ilm-i beyânla bilinmesi 'ilm-i beyân ancak mecâz u isti'âre ve isti'âreniñ esâsı olan teşbîh ile bir de kinâyeden bâhiş olduğu içündür. Eger kelâmda isti'mâl olunacak mecâz u isti'âre ve kinâyeye 'ilm-i beyânda mübeyyen olan ħavâ'ide muħâlîf olursa maķşûd olan ma'nâyı fehm etmek müşkil olmağıla ma'nâ-yı kelâm mu'aķķad olur nitekim bundan evvel İrâd olunan mişâllerden bu ħuşuş anlaşılmaş idi.

m § 17 (*Mütekellimiñ feşâħatı bir melekedir ki onuñla mütekellim kendi maķşadını elfâz-ı faşîħa ile ifâdeye muķtedir olur.*)

Şöyle ki mütekellim-i faşîħ ibtidâ kelimât-ı faşîħayı taħarrî vü intiħâb (86) *eyler şâniyen her kelimeyi müşâkil ü münâsibi olan kelime ile mezc ü terkîb eder.*)

Mütekellim-i faşîħ kelimât-ı faşîħayı taħarrî eder demek feşâħatda kesb-i meleke eden mütekellim kelâmı terkîb ü te'lîfden evvel kelimât-ı faşîħayı zihninde istiħzâr eder demektir ve bu istiħzâr ile terkîb-i kelâm dağı müddet-i tavîleye tevaķķuf etmeyip kelimât-ı faşîħa ân-ı ħilde ħâtırına ħüţür etmekle ber-â-ber ifşâħ-ı kelâm eder. Çünkü meleke nefste temekkûn ü taħarrür eden bir şıfat-ı râsiħadır ve ol şıfata meleke denilmesiniñ sebebi ol şıfatıñ şâhibi oña keyfe mâ-yeşâ mutaşarrıf olmaķ derecesinde mâlik olduğu içündür veyâħud ol şıfat şâhibinde kemâl-mertebe temekkûn ü teşebbüt etmekle şâhibiniñ ġüyâ mâliki olduğu içündür. İşte şıfat-ı müktesebe bu dereceye gelir ise oña meleke denilir ve eger bu dereceyi bulmaz ise oña ħâl denilir ki şâhibinden ġâħ zâ'il olup gitmekle ve ġâħ 'avdet etmekle müteħavvil olur nitekim bir şan'ata veyâ bir 'ilme bed' eden mübtedîleriñ ħâlleri böyledir.

m § 17 (*Selâset. Kelâmıñ lisân üzre suhûlet ile cereyân edişidir.*)

Beyt li-muħarririhî

Buyur meclis-i ünse ey mest-i nâz

Ney ü mey müheyya keman dil-nüvâz

gibi merħûm Fehîm Efendiniñ (87)

'Ale's-şabâħ cihan ħalkı kâr u bâra gider

Belâ-keşân-ı maħabbet de kūy-ı yâra gider

beyti dağı selîsdir.)

Ve kezâlik Bâķiniñ

Eşk-i çeşmüm yâra 'arz itdüm didi

Bâķiyâ ma'lûm oldı mâ-cerâ

ve Fuzûliniñ

Giceler encüm şayaram şubħa dek

Ey şeb-i hecrûñ baña rûz-ı ħisâb

ve Nābīniñ

*Rüyından olur sīnesinüñ şafveti zāhir
Ma'lūm olur aḥvāli nehāruñ seḫerinden*

beytleriyle Vecdiniñ

*Ṭūfān-ı sirişküm dime cūş-ı yeme beñzer
Bağ çeşmüme dāmānuma deryā neme beñzer*

*Zencīr-i maḥabbet çekerek geldi cihāna
Mecnūmla dīvāne gönül tev'eme beñzer*

kıt'asınun⁵¹ selāseti daḫı vāzihātdandır.

Ba'z-ı erbāb-ı fenn-i kelāmda māni'-i selāset ba'z-ı umūr beyān etmişlerdir. Bunlarıñ biri *ha ḫı tı 'ayn ḡayn he ye* ḫarfleri kelime-i vāhidede ictimā' etmekdir *naḫa'a* ve *naḫa'a* gibi biri daḫı kelime-i ūlāniñ aḫır ve kelime-i aḫireniñ evveli bu ḫarflerden olmaḫdır *vaz'-ı ilm* (88) ve *ḫaṭṭ-ı ḫaṭīr* gibi biri daḫı iki mütecānis ve biri birine muttaşıl ḫarflerden biriniñ ḫarekesi kesre ve biriniñki zamme olmaḫdır *ḫadd-i dü-tā* gibi.

m § 17 (*Ba'z-ı üdebā-yı 'Arabiyyeniñ beyānına göre kelimāt-ı faşihā iki kısma münḫasımdır ve her bir kısmın mevḫi'-i münāsibi vardır. Kısım-ı evvel elfāz-ı cezele ya'nī ḫalın ve ağır lafzlardır celādet ḫazā iḫtizā tiḡ gibi. Kısım-ı şānī elfāz-ı rakīka ya'nī laṭif ve ḫoş ve nāzūk lafzlardır zūlf-i semen-büy ve serv-i nāz ve māh-sīmā gibi.*)

Cezele luḡat-ı 'Arabda ḫalın odun ma'nāsına olduğundan ḫurūfunda ḡilzet ü şühnet olan elfāza cezele demişler.

Elfāz-ı cezele kendülerde ḫurūf-ı mehmüse ve raḫve az bulunup ekşer-i ḫurūfu meḫüre ve şedīde olandır.

Bu bahşi izāḫ için bu ḫarfleriñ māhiyetlerini beyān edelim.

İmdi **ḫurūf-ı mehmüse** *seteşḫaṣeke ḫaḫşahu* terkibiniñ cāmi' olduğu on ḫarfdır ve **ḫurūf-ı meḫüre** işbu on ḫarfiñ mā-'adāsı olan on sekiz ḫarfdır ki bunlardır *elif be cīm dāl zāl re ze dāt tı zı 'ayn ḡayn ḫāf lām mīm nūn vāv ye* terkib-i mezkūruñ cāmi' olduğu on ḫarfe mehmüse denilmesi onlarıñ şavtında hems ya'nī ḫafā bulunduğu içündür. Ve bāḫī on sekiz ḫarfe meḫüre denilmesi onlarıñ şavtında cehr bulunduğundan nāşidir. Ve işbu mehmüse ve meḫüre ḫarfleri *şedīde* ve *raḫve* ve *beyne's-şedīdeti* ve *r-raḫve* kısımlarına münḫasım olur. ḫurūf-ı şedīdeyi *ecduke ḫatabtu* terkibi (89) cāmi'dir ki mecmū'u sekiz ḫarfdır bunlardan *kāf* ile *tā* ḫarfī mehmüsedden bāḫisi meḫüredendir ve *se ḫa ḫı zāl re ze sīn šīn šād zād zı ḡayn fe* ḫarfleri raḫvedir. ḫurūf-ı şedīdeniñ evvellerine bir ḫarf getirilip ḫurūf-ı mezkūre iskān ḫılınsa meşelā *baḫ baḫ ip ek* denilse ḫurūf-ı mezkūre maḫşūr olup nefes ü şavt cereyān edemez. Ve ḫurūf-ı raḫve bu şüretle iskān ḫılınsa maḫreclerinden şavt u nefes cereyān eder *es eṣ aṣ* gibi binā'en 'aleyh evvelki kısma *şedīde* ve ikinci kısma *raḫve* denilmiştir. Zīrā *şedīde pek* ve *raḫve gevşek* demekdir.

Beyne's-şedīdeti ve r-raḫve olan olan ḫarfler daḫı *lem yerev 'annā* terkibiniñ cāmi' olduğu sekiz ḫarfdır. Bu ḫarfler ne ziyādesiyle pek ve ne de ziyādesiyle gevşektir. İşte şedīde ve raḫve ḫarfleri gibi bunlar daḫı iskān ḫılınıp meşelā *el* ve *ev* denilse şavt u nefes ne bütün bütün cereyān eder ve ne bi'l-külliyeye maḫbūs ḫalır.

Eger bir kelāmda muḫill-i feşāḫat bir ḫāl bulunmaz ve elfāzınıñ ekşer-i ḫurūfu meḫüre-i şedīdeden ve beyne's-şedīdeti ve r-raḫveden olur ise o elfāz cezele olur ve o mişillü elfāz ile müretteb olan kelāmda metānet bulunur ki eş'ār-ı 'Arabıñ ekşeri böyledir.

İşte ez-cümle İmru'ü'l-Ḳaysiñ

Mikerrun miferrun muḫbilun mudbirun ma'an

⁵¹ Yazar burada her ne kadar "kıt'a" terimini kullanıyorsa da bu beyitler Vecdī'nin bir gazelinin 1. ve 4. beyitleridir. (Ahmet Mermer, *Vecdī ve Dīvānçesi*, MEB Yayınları, Ankara 2002, s. 90.)

*Ke-celmüdi şahrin haftahu's-seylu min-‘alu*⁵²
beyti buña mişâldir. Ve Nef'iniñ kaşide-i nuniyyesinden (90)

*Sensin ol dârende-i yarlıg-ı ahkâm-ı kader
Hâmeñ olmışdur rumûz-ı âsmâna tercemân*

*Şöyle pür-emn oldı devrânında dünyâ kim senüñ
Câ-yı fitne küşe-i ebrü-yı dil-berdür hemân*

*Gönceveş açılmadı devrinde bir dil kalmadı
Nev-bahâr-ı devletüñ dünyâyı itdi gül-sitân*

*Halk-ı 'âlem ser-te-ser bîmâr-ı derd-i ihtiyâc
Dehr bir dâru'd-devâ luftuñ tabîb-i mihrbân*

beytleri dağı bu kabildendir.

m ş 18 (*Elfâz-ı cezele vaķur ve mehîb eşhâş gibi taħayyül olunur*)

İşte ânifen irâd olunan İmru'ü'l-Kaysiñ beyti ve ebyât-ı Nef'i bu kabildendir

(*ve elfâz-ı raķıķa mizâcî laķîf ve meşrebi mülâyim eşhâş gibi taħayyül olunur.*)

ve bu mişillü kelâmıñ elfâzınıñ hurufu ekşeriyâ mehmüse ve raķveden ve beyne'ş-şedîdeti ve'r-raķveden olur.

İşte Fuzûlîniñ

*Dün sâye şaldı başuma bir serv-i ser-bülend
Kim kıaddi dil-rübâ idi refîarı dil-pesend*

ve Şeyh Gâlibiñ

*İsterem hüsñüñ gibi cevriñe pâyân olmasun
Tek seni görmek cihan halkına âsân olmasun*

(91) ve Bâķiñiñ

*Gül-i ruhsârüñ ile gülşen-i 'âlem tâze
Nem-i eşkümler göñül dâğı dem-â-dem tâze*

ve kezâlik

*Cemâlüñ pertevinden nür-baķş ol mâh u hürşide
Güneş âyîne-i hüsñüñ felek âyîne-dâr olsun*

beytleri bu kabildendir.

m ş 19 (*Ķur'an-ı Kerîm ise iki yolda dağı fuşahâyı 'âciz kılmışdır zîrâ elfâz-ı cezele vü raķıķadan her biri maķâmıyla mütenâsib olarak müsta'meldir. Meşelâ yevm-i kıyâmet ve 'azâb-ı cehennem gibi şiddet maķâmında elfâz-ı cezele ve rahmet ve mağfîret ve luţf ve tesliyet maķâmında elfâz-ı raķıķa vârid olarak evvelki şüretde olan âyât-ı kerîme gâyet metîn ve ikinci şüretde olan âyât-ı kerîme gâyet laķîfidir.*)

İşte dünyâda seyyi'ât nifaķlarınıñ cezâsı olmaķ üzere zulmet-i kıyâmetiñ hevlinde kıalan münâfıķiñiñ aķvâlini ve ehl-i felâh u necâtlar vukû' bulan muħâtabalarını mübeyyin olmaķ üzere nâzil olan âyât-ı celîleniñ ekşer-i elfâzı elfâz-ı cezeleden olmağıla nev'-i evvelden 'add olunur.

*Yevme yeķülü'l-munâfıķüne ve'l-munâfıķâtu li'llezîne âmenu'nzurünâ naķtebis min-nürikum kıle'rci'ü verâ'ekum fe'ltemisü nürâ fe żuribe beynehum bi-sürin lehu bâb bâķnuhu flhi'r-raķmetu ve zâhîruhu min-kıbelihi'l-'azâb.*⁵³

âyet-i kerîmesiniñ ekşer-i elfâzı elfâz-ı cezeleden olmağıla metâneti hüveydâdır. (92)

⁵² "Çevik, atılğan, cesur, ne yaptığımı bilen, ileri görüşlü, aynı zamanda, ancak yukarıdan akan bir sel suyunun aşındırabileceğı kadar sağlam bir kaya gibi..."

⁵³ "Münâfık erkeklerle münâfık kadınların müminlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceğı günde kendilerine: Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir." Hadîd 13.

Ve Hakk te‘ālāya imān edip a‘māl-i şāliha işleyenler haklarında tebşīrāt-ı uhreviyyeye dā’ir münzel olan āyāt-ı kerīmeden işbu

*Ve beşşiri’llezīne āmenū ve ‘amilu’s-şālīhāti enne lehū cennātin tecrī min-tahtihī l-Enhār kulle mā ruzīkū minhā min-şemeretīn rizқан қалū hāze’llezī ruzīknā min-қablu ve utū bihī müteşābihā.*⁵⁴

nazm-ı kerīminiñ ekşer-i elfāzı ğayr-ı cezele olmağıla le‘āfeti rūşenādır. Elfāz-ı cezele vü raķīkayı hāvī olan āyāt-ı beyyināt yalnız umūr-ı uhreviyyeye muhtaşş olmayıp aħvāl-i dūnyeviyyeye dā’ir olan āyāt-ı kerīmede daħı bu meziyyetler vardır.

İşte

*Ve kem ehleknā қablehum min-қarnin hum eşşedu minhum batşen fe neķķabū fi’l-bilād hel min-maħiş.*⁵⁵

āyet-i kerīmesi umūr-ı dūnyeviyyeye dā’ir olduğı hālde elfāzı elfāz-ı cezeleden ve işbu

*Allāhu’llezī yursilu’r-riyāha fe tuşīru şehāben fe suknāhu ilā-beledin meyyitin*⁵⁶

ve

*Enzele mine’s-semā’i mā’en fe sālet ev diyetun bi-қaderihā fe’htemele’s-seylu zebeden rābiyā.*⁵⁷

āyetleri de aħvāl-i dūnyeviyyeden olduğı hālde ekşer-i elfāzı raķīkadandır şu kadar var ki evvelki āyet terhibi mutażammın ve şoñraki āyetler luř u raħmete müte‘allikdır.

Elfāz-ı cezeleden terekķüb eden kelāmda metānet ve elfāz-ı raķīkadan terekķüb eden kelāmda le‘āfet bulunur ve

(tab‘a inbisāt verecek me‘āniyi mutażammın olur Figāniniñ

Şemīm-i kākülün almış nesīm-i gülşende

(93) *Dimiş ki sünbüle sende emānet olsun bū*

beyti gibi.)

Ve kezālik Bāķiniñ

Eyledi müjde-i gül bülbüli şād u ğurrem

Ġocnenün gönli açıldı güle düşdi şeb-nem

ve kezālik

Cānā görünse taraf-ı ‘izāruñ niķābdan

Ġalk āftāb çıķdı şanurlar şehābdan

ve kezālik

Bir elde Bāķiyā gül gibi sāğar var iken geldi

Ġayāl-i kākül-i müşğini sünbül şundı bir deste

beytlerinde daħı lafzen ve ma‘nen le‘āfet mevcūd idüği āşķārdır.

m ş 20 (*Selāset ü cezālet yā riķķat ü metānet yā le‘āfet ğasebiyle kelāmın derecāt-ı muħtelifesi vardır ki ğiss ü zevķ ile bilinir.*)

ya‘nī selāset ü cezālet ve riķķat ü metānet ve le‘āfetde kelāmın derecāt-ı muħtelifesi ğiss ü zevķ ile bilinir.

⁵⁴ “İman edip iyi davranışlarda bulunanlara, içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele! O cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildikçe: Bundan önce dünyada bize verilenlerdir bu, derler. Bu rızıklar onlara (bazı yönlerden dünyadakine) benzer olarak verilmiştir.” Bakara 25.

⁵⁵ “Biz, onlardan önce kendilerinden daha güçlü olan, diyar diyar dolaşan nice nesilleri helāk etmişizdir. Kurtuluş var mı!” Zāriyāt 36.

⁵⁶ (Āyet Kur‘ān-ı Kerīm’de “V’allāhu’llezī ersele’r-riyāhe fe tuşīru şehāben fe suknāhu ilā-beledin meyyitin...” şeklindedir.) “Rüzğarları gönderip de bulutu harekete geçiren Allah’tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz de...” Fātır 9.

⁵⁷ “O, gökten su indirdi de vādiler kendi hacimlince sel olup aktı.” Ra’d 17.

(*Qur'an-ı Kerîmiñ aşl-ı i'câzı egerçi ma'nâsı i'tibârıyladır lâkin elfâz-ı Qur'âniyye derece-i kuşvâ-yı feşâhatda olup selâset ve metânet yâ le'tâfeti i'tibârıyla dağı fuşâhâ-yı 'Arabî 'âciz kılmışdır.*)

Qur'an-ı Kerîmiñ a'zam-ı mu'cizât-ı bâhire olduğu mişlini getirmekten fuşâhâ-yı 'Arabîñ 'âciz kalmasıyla şâbit olmuştur. Çünkü hengâm-ı nüzül-i (94) âyât-ı Qur'âniyyede beyne'l-'Arab kemâl-derece mu'tenâ olan umûr-ı feşâhat u belâgatdan ve hamiyyet-i kavmiyyet ü 'aşabiyyetden 'ibâret idi.

Ol evânda 'Arablarıñ hüsn-i beyânlarıñ derecesi o kadar 'âlî idi ki ma'den-i selîkâlarından ih'râc etdikleri cevâhir-i kelâmı vaz' u ta'lîke şadr-ı Ka'be-i 'ulyâdan başka bir ma'âm-ı ihtirâm bulamazlar idi.

İşte ol mevsim-i germî-i feşâhat u belâgatda şems-i tâbân-ı Qur'an matla'-ı vahyden leme'âna başlayıp fuşâhâ-yı 'Arabîñ 'uyûn-ı 'ibretlerini hayra ve kevkeb-i şa'sa'a-i istihârlarıñ muhterik-i vetire eyledi.

Qur'an-ı Kerîm keşretde reml-i şahrâya 'adîl olan fuşâhâ-yı 'Araba

*Ve in kuntum fı-raybın mimmâ nezzelnâ 'alâ-'abdinâ fe'tû bi-sûretin min-mişlih ve'd'û suhedâ'ekum min-düni'llâhi in kuntum şâdikîn.*⁵⁸

tahdîsiyle meydân okudu onlardan hiç bir kimse bir süre-i kaşîreniñ bile mişlini getirmege kâdir olamadılar. Müseylemetü'l-Kezzâb gibi iddi'â-yı nübüvvet eden ba'zı tebeh-kâr âyât-ı Qur'âniyyeye beñzetmek zu'muyla ba'z sözler tefevvüh etdiler ise de beyne'l-büleğâ rüsvây oldular.

Qur'an-ı Kerîmiñ tahdîsi yalnız ol zemâna maşşûş u maşşûr olmayıp ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkî olduğunu

*Kul le'ini'ctema'ati'l-insu ve'l-cinnu 'alâ-en ye'tû bi-mişli hâze'l-Qur'âni lâ ye'tüne bi-mişlihi ve lev kâne ba'zühum li-ba'zin zahîrâ.*⁵⁹

kerîmesi nâtiqdir.

m ş 20 (*Qur'an-ı Kerîmiñ aşl-ı i'câzı egerçi ma'nâsı i'tibârıyladır lâkin elfâz-ı Qur'âniyye derece-i kuşvâ-yı feşâhatda (95) olup selâset ve metânet yâ le'tâfeti i'tibârıyla dağı fuşâhâ-yı 'Arabî 'âciz kılmışdır.*)

Qur'an-ı Kerîmiñ feşâhat ve belâgatdaki 'uluvv-i şanı mü'ellif-i nihrîriñ rehîn-i îkân u 'irfânı olmağıla kitabınıñ feşâhat u belâgat bâbında belâgat-ı kelâm-ı 'Azîz-i 'Allâmı tekrâr-be-tekrâr zîkr etmiş ve bu zîkr-i celîl ile kendü cânibine câlib-i zîkr-i cemîl olmuştur. Li'llâhi derruhu.

ş 20 (*Kelâmıñ belâgâtı mu'tezâ-yı hâle mu'tâba'atıdır ya'nî ma'âmâ münâsib olan vechile taşvîr ü tertîb olunmasıdır fa'qâ'at feşâhatı dağı şartdır. Feşâhat bulunmayan kelâmda belâgat dağı bulunmaz.*)

Belâgat lafza mı râci'dir ma'nâya mı? Bunda ebhâs-ı keşîre vardır. Ba'zıları *belâgat ma'nâya râci'dir* demişler. Ve ba'zılar da belâgâtıñ lafza râci' olduğuna zâhib olmuşlar ma'nâya râci' olduğunu iddi'â edenler *bir şî'r eger bir teşbîh-i gâribi veyâ bir hikmeti veyâ bir ma'nâ-yı nâdiri müştemil olmaz ise bir başka şî'r üzerine ta'kdîm ü tercih olunmaz* deyü istidlâl etmişler lafza râci' olduğuna zâhib olanlar *me'ânî yol üzerine atılan taşlara beñzer onu 'Acemî vü 'Arabî ve kurevî vü medenîden herkes alabilir ancak fazîlet ve 'uluvv-i şân ta'hib-i lafzda ve suhûlet-i ma'hecde ve keşret-i revnağda ve şîhât-i te'lîf ü terkîbde ve cevdet-i seb' ü nazmdadır* deyü te'yîd-i iddi'â eylemişlerdir. (96)

⁵⁸ " Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri sir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. " Bakara 23.

⁵⁹ " De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler. " İsrâ 88.

Ammâ erbâb-ı taḥkîk demişlerdir ki *mütekellimîñ te'lîf ü terkîb-i kelâm eylemesi bir kuyumcunun bir ḥâtem veyâḥud başka bir şey' taşvîr ü işâga eylemesi gibidir*. Ve mütekellimîñ elfâz ile ta'bir etdiği ma'nâ daḥı kuyumcunun taşvîr ü teşkil etdiği ḥâtemîñ mâddesi olan altun gibidir. Naşıl ki şüret-i ḥâtemiyyeti ḥâmil olan mâddeye ya'nî altuna üzerindeki şan'ata nazar etmeksizin nazar etmek muḥâl ise kelâmîñ daḥı mücerred ma'nâsına nazar etmek muḥâldir. Eger bir kimse iki altun yüzüğü yan yana getirip *bunuñ altını bundan a'lâdır* dese ol kimse yüzüğü tafḍîl etmiş olmaz belki yüzüğüñ mâddesi olan altunu tafḍîl etmiş olur. İmdi sâlifü'z-zîkr iki ihtilâfdan çıkan ḥükm hem elfâz ve hem de me'ânide ciyâdet olur ise ol kelâmda belâgat ve meziyyet-i tâmme bulunur ve ḥüsn-i terkîb ü te'lîfî müştetil olmayan kelâmda ne kadar ma'nâ-yı nâdir bulunsa da meziyyet-i fâ'îkadan sâkıf olur işte meziyyet-i kelâmı yalnız ma'nâyâ verenleri redde bu îzâhât kâfidir.

Kelâmda belâgat ma'a-feşâhati'l-kelimât muḳtezâ-yı ḥâle muḫâbaḳat etmişdir. **Muḳtezâ-yı ḥâl** demek **muḳtezâ-yı maḳâm** demektir. Çünkü her kelâmîñ bir maḳâmı vardır ez-cümle *maḳâm-ı te'kîd maḳâm-ı ıtlâka* ve *maḳâm-ı ta'rîf maḳâm-ı tenkîre* ve *maḳâm-ı taḳdîm maḳâm-ı te'ḥîre* ve *maḳâm-ı zîkr maḳâm-ı ḥazfe* ve *maḳâm-ı faşl maḳâm-ı vaşla* ve *maḳâm-ı ıtnâb maḳâm-ı icâra* ve *maḳâm-ı medḥ maḳâm-ı zemme* ve *maḳâm-ı terḡîb maḳâm-ı terhîbe* ve *maḳâm-ı şükr maḳâm-ı şikâyete* ve *maḳâm-ı cidd maḳâm-ı hezle* ve'l-ḥâşıl her bir maḳâm ḥılâfî olan maḳâma ve ezkiyâ vü 'ulemâ ile (97) muḫâtabanıñ maḳâmı aḡniyâ vü cühelâ ile muḫâtabanıñ maḳâmına mübâyindir ve ber-feḫvâ-yı *li-kulli maḳâmîn maḳâl* her maḳâmîñ bir maḳâlî vardır ve her maḳâlîñ münâsibi olan diğerk maḳâl ile maḳâmı vardır ve ḥattâ her bir kelime-i müfredeniñ bile muşâḥibi olan diğerk kelime ile maḳâmı vardır bir maḳâma lâyiḳ u münâsib olan kelimeniñ yerine bir başka kelime getiriliyor ise kelâmîñ belâgatına ḥalel gelir her ne kadar getirilen kelime kelâma fesâd îrâş eylemez ise de muşâḥibi olan kelimeye münâsebeti terk olunan kelimeniñ münâsebeti kadar etemm olmadığından kelâmîñ aşl-ı ma'nâ üzerine ziyâde olan meziyyet ü fazîleti zâ'il olmağıla derece-i ḥüsn ü maḳbûliyyetden tenezzül eder. İşte kelâmda belâgat aşl-ı ma'nâ üzerine ziyâde olan meziyyeti muḫâfaza etmektir ki bu da kelâmîñ muḳtezâ-yı ḥâle muḫâbaḳatından 'ibâretidir. Biz her ân ve her zemân müşâhede ediyoruz ki ba'zı kimse me'mûlü olan bir emri şifâhen veyâ taḥrîren bir diğere ifâde ediyor da te'sîr etdirip nâ'il-i emel olamıyor ve yine ba'zı kimse görüyor ki bilâ-şefâ'atin ve lâ-vâşıta mürâca'at etdiği kimseye maḳşûdunu ifâde edip nâ'il-i merâm oluyor bu tıbyân u teḫâlûfüñ menşe'i her ikisiniñ kelâmının teḫâlûfüñ birisi kelâmı muḳtezâ-yı ḥâle taḫbîk edemediği cihetle neyl-i maḳşûddan maḫrûm kalıyor ve diğeri kelâmını muḳtezâ-yı ḥâl ü maḳâma taḫbîk etdiği cihetle muḫâtabını sâḫir gibi kendüye meclûb edip nâ'il-i emel oluyor.

İşte

*İnne mine'l-beyâni le-siḫran.*⁶⁰

(98) kelâm-ı ḥikmet-encâmı bu ma'nâyı müş'irdir.

Ve'l-ḥâşıl kelâmda ne kadar ḫumturaklı elfâz kullanılsa ve kelâm her ne kadar isti'ârât u kinâyâta boğulup tekellüfât-ı beyâniyye vü bedi'iyye ile tezyîn kılınsa ḥâle ve maḳâma muḫâbîk olmadıkça te'sîri olmaz ve belîğ şayılmaz kelâmı şanayi'-i beyâniyye vü bedi'iyye ile tezyîn ü taḫsîn etmeniñ maḳâmı başka ve terk-i şanâyî' ile sâde yolda ifâde etmeniñ daḥı maḳâmı başkadır. Nazmen ve neşren kaleme alınan edebiyâta beyân u bedi' şanâyî'î yaraşır lâkin edebiyât nev'inden olmayan 'ibârât u terâkibde iltizâm-ı tekellüfât münâsebetisiz olur.

§ 22 (Mütekellimîñ belâgatı bir melekedir ki mütekellim onuñla te'lîf-i kelâm-ı belîğa muḳtedir olur.)

⁶⁰ "Beyanda, mutlak bir sihir vardır." Hadis (Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, s. 83-84.)

Ma'nâ-yı meleke bundan evvel tefsîr ü beyân olundugundan tekrâren tavzîhe hâcet yokdur. Belâgatın dağı ne demek olduğı gerek metnin 'ibârâtından ve gerek ifâdât-ı 'âcizânemizden tevâzzuh eylediginden bunu dağı tatvîl bî-lüzümdür. Lâkin

m § 25 (*Ba'z-ı 'ulemâ-yı 'Arabîyye belâğatı mütekellimîñ te'diye-i ma'nâda havâşş-ı terâkîbiñ haqqını ifâ ve envâ'-ı teşbîh ü mecâz u kinâyeyi haqqıyla îrâd edebilecek hadde bâliğ olmasdır deyü ta'rîf eylemişlerdir.*)

Mü'ellifîñ ba'z-ı 'ulemâ-yı 'Arabîyye dedigi İmâm Sekkâkî olup yazdığı 'ibâre Sekkâkîniñ Miftâh'ındaki işbu

El-belâğatu hiye bulügi'l-mutekellimi fi-te'diyeti'l-me'ânî hâdden lehu ihtîşâsi bi-tevfîyetin havâşşu (99) 't-terâkîbu haqquhâ ve îrâdu envâ'u't-teşbîhu ve'l-mecâzu ve'l-kinâyetu 'alâ-vechihâ.

kelâmınıñ tercemesidir.

Burada *havâşş-ı terâkîb* demek *terkîbleriñ hâşşaları* demektir çünkü terâkîb-i bülegâdan her biriniñ birer gûne hâşiyeti vardır ki bir terkîbde bulunan hâşiyet diğesinde bulunmaz. Meşelâ terkîbiñ birinde müsnedün ileyh taqđim olunmuşdur işte orada müsnedün ileyhiñ taqđimi bir hâşşadır ki onu hâl ü maqâm iktizâ etmişdir. Ve terkîb-i diğerde müsnedün ileyh te'hîr olunmuşdur orada dağı onuñ te'hîri bir hâşşadır ki maqâm-ı taqđimdeki hâşşanın zıddıdır. İşte böyle havâşş-ı terâkîbiñ haqqı kelâmda ifâ olunur ise ol kelâm belîğ olur.

Kütüb-i me'âniyedeki îzâhâtadan istinbât olunduğı üzre kelâm-ı belîğniñ tefsîr-i eşmeli şöyle olmak lâzım geliyor kelâm-ı belîğ elfâzınıñ feşâhatı ve kavâ'id-i te'lîfiyye ve terkîbiyye muvâfaqatıyla ber-â-ber hâliñ ve maqâmınıñ muktezâsı ne ise oña ve mutaazammın olacağı teşbîh ü mecâz u kinâye dağı vücuh-ı mer'iyyesine mu'tâbık olandır ve bunuñ tefsîr-i muhtaşar u mücmeli ma'a'l-feşâha muktezâ-yı hâle mu'tâbık bulunandır.

(*Ta'şîlât-ı sâbıkadan anlaşıldı ki*)

huşûşıyla mü'ellifîñ yukarıda

(*feşâhat bulunmayan kelâmda belâğat bulunmaz*)

kavlınden şarâhaten müstefâd oldu ki

m § 25 (*Feşâhatla belâğat (100) beyninde 'umûm u huşûş-ı mu'tlak vardır her belîğ faşîhdır ammâ her faşîhiñ belîğ olması lâzım gelmez.*)

Demek olur ki belâğat ehaşş feşâhat e'ammdır bundaki 'umûm u huşûş-ı mu'tlak hayvân ile insân beynindeki 'umûm u huşûş-ı mu'tlağa beñzer şöyle ki her insân hayvân olup her hayvân insân degildir. Feşâhatla belâğatıñ beyni 'umûm u huşûş-ı mu'tlağdan başka vechile dağı fark olunur şöyle ki belâğat terkîb şartıyla elfâz ile me'ânide olur zîrâ lafza-i vâhîde kelâmı tanzîm edebilecek derecede ma'nâ-yı müfidden hâlî olduğı için onda belâğat bulunamayıp yalnız feşâhat bulunabilir.

§ 26 (*Eslâf-ı üdebâ belâğata ziyâde i'tinâ edip şanâyî'-i bedî'iyeye o kadar i'tinâ etmezler idi müte'ahhîrîn bunlara ziyâde ehemmiyyet verdi.*)

Mü'ellifîñ eslâf-ı üdebâdan maqşadı üdebâ-yı 'Osmâniyye olduğunda şübe yoksa da bundan üdebâ-yı 'Arabîyyeye dağı hişşe çıkar çünkü zemân-ı câhiliyyetdeki ve evâ'il-i zuhûr-ı İslâmdaki edebîyyât-ı 'Arabîyye muktezâ-yı hâle mu'tâbakatla ber-â-ber feşâhatı hâ'iz idi ma'a-zâlik muhassenât-ı bedî'iyeden dağı bütün bütün hâlî degil idi şonraları kelâmda şanâyî'-i bedî'iyeyi iltizâm tezâyüd eyledi. Harîrî ve Mütnebî mişillü icâd-ı kelâm-ı belîğa muktedir olanlar muhassenât-ı bedî'iyeyi iltizâmıla ber-â-ber kelâmıñ belâğat-ı aşliyyesini zâyî' etmediler her ne kadar kelâmları metânetde evvelki (101) bülegâniñ kelâmları derecesine bâliğ olamamış ise de yine feşâhatı ve me'ânî-yi lañfeyi hâvî olduğü için bunlar maqâm-ı maqbûliyyetde birer cây-ı reffî' tutmuşlardır.

Ser-âmedân-ı üdebâ-yı 'Osmâniyyeniñ eşerlerini tettebbu' u teşaffuh etdigimizde görüyoruz ki onlar dağı muktezâ-yı hâle mu'tâbakatla şanâyî'-i bedî'iyeye meziyyetlerini câmi'dir.

İşte Bâkî ve Nefî ve Fuzûlî mişillü kıdemânîñ âşârına mürâca'at olunduğda bu hâl tebeyyün eder.

Kelâmîñ kıdrini añlamayan ba'z-ı nev-hevesân o mişillü sühan-verânîñ sözlerini begenmemek isterler ve *onlarıñ kelâmları muşanna'ât-ı lafziyyeden 'ibâret olup ma'nâlarında 'uluvv u ehemmiyyet yokdur* derler. Ve edebiyât-ı cedîde nâmıyla ihtirâ etmek istedikleri meslek-i mu'avvece halkı da'vet için me'ânî-i 'âliyeyi mutazammındır deyü bî-ma'nâ sözleri mişâl olmak üzere irâd edip istihsân ederler. İşte bunlardan şeyhu'l-üdebâ ve re'isü'r-rü'esâ Şinâsî Efendiniñ Pârisden vâlidesine gönderdiği mektûb edebiyât-ı cedîdeniñ aşlu'l-uşülü 'add olunsa sezâdır çünkü şâhib-i mektûb edebiyât-ı cedîdede imâm olduğundan elbette onuñ eşeriniñ âşâr-ı sâ'ireye te'kaddümü vardır ve lâ-siyyemâ vâlidesiniñ hastalığında ve ma'âm-ı tesliyetde yazılmış idüğünden Şinâsî Efendiniñ vâlidesine gönderdiği tesliyet-nâme nâmını işidenler bunda dürlü dürlü me'ânî-i müheyyice vü müşfi'ka ve hissiyât-ı 'âliye ve 'ulviyyet-i (102) efkâr mişillü meziyyetler taşavvur u ta'hayyül ederler. Hâlbuki mektûb-ı mezkûru mü'tâlâ'a etdigimizde mündericâtını taşavvur olunan şeylere bi'l-külliyeye muhâlif bulduğumuzdan onuñ ba'zı parçalarını sa'ka'âtını göstererek burada irâd edelim

Benim cânımdan 'azîz olan vâlidecim. Geçenki aldığım mektûbuñuzda bir yıldan beri hasta olduğunuzu bildirmiş idiñiz. Böyle bir sözü çocuklar bile söyleyebilirler

Lâkin bundan añladığıma göre cânıñızla uğraşır mertebeye gelmişsiñiz.

Bu cümleñiñ ibtidâsındaki *lâkin* olmasaydı yukarıki cümleden farkı olmaz idi lâkin bu cümle aşvât-ı bî-ma'nâ hükümüne girmişdir ve buña sebep ibtidâsındaki münâsebetsiz *lâkin* olmuştur.

Öyle ise

Ya'nî cânıñızla uğraşdığınız vâkı' ise niçün bu zemâna kadar bildirmediniñiz.

İşte münâsebetsizliğin büyüğü budur cânıyla uğraşan bî-çâre hatun saña nasıl hâlini bildirmeğe mu'ktedir olsun!! Söz söylemeği bilen âdem muhâtabına yâ *cânıñla uğraşır mertebeye gelmişsin* demez veyâ'had bunu der ise *baña niçün bildirmediniñ* deyü 'itâb eylemez.

Eger bildirmiş olaydıñız çarçabuğ ta'şşilîñ ar'kasını alıp şimdiye dek İstanbula gelirdim.

İşte budalalığa delâlet eden sözüñ biri daha! Ma'lûmdur ki lisânımızda *bir işiñ ar'kasını çarçabuğ alırım* demek *o işi serî'an ikmâl ü itmâm ederim* demektir vâlidesi (103) hasta imiş deyü bir âdeme 'ulûm u fûnün çarçabuğ müyesser olabilir mi eger 'âlemde böyle bir 'âdet olaydı herkes vâlidesiniñ hastalığında ta'şşile başlayıp vâlidesi ifâkat bulmazdan evvel çarçabuğ ar'kasını alır idi. Öyle kışa bir müddetde bi't-ta'şşil ar'kası alınabilecek fûnün olsa olsa el-cününü fûnün olabilir ki bu fennler daha az müddetde bile huşûle gelir.

Çünkü bundan ma'qdem daha kolaylıklar var idi.

İşte bu da ara yerde şoğuk bir nağme.

Her ne ise şu günlerde işimi bitirmek üzereyim eger hastalığınız pek ağırlaşırsa ise tîz bize yazıñ tâ ki 'avdet etmeniñ çâresine bakayım.

Gitdikçe cümleler biri birine tefevvük ediyor diğ'kat buyuruñuz! Bundan iki satır evvel *eger siziñ cânıñızla uğraşır derecede olduğunuzu bile idim çarçabuğ İstanbula gelir idim* demiş idi pek a'lâ o vâkt bilemediği için gelememiş ma'zûrdur diyecek yok yâ bildikden sonra *pek ağırlaşırsa iseñiz* ne demektir? Cânıyla uğraşan bir hastaniñ daha ziyâde ağırlaşması tabuta girme ağırlaşması olur hâl böyle iken *tîz yazıñ tâ ki 'avdet edeyim* deyü zevâllı kadın âhîretten mi yazsın.

Ammâ yine siz ihmâl buyurmayıp şu hastalığdan kurtulmaya çalışıñ.

İşte böyle bir söz *el-cününü fûnünü*ñ mükemmeli olan zâtdan şâdır olabilir. (104) Elinden gelse bî-çâre hatun şurur mu? O hâlde hastaya bu güne naşîhat olur mu?

İşte efendim ma'âz'allâh size bir hâl olacağ olursa

ya'nî 'ömrün hitâm bulup 'Azrâ'il cānūnı alırsa hîç hastaya böyle lağırdı söylenir mi? Böyle söz 'allâme-i edeb olana degil âdâb-ı bünüvvete yakışır mı?

senden başkasına vâlide demege ağızım varamaz.

İşte hezeyânîñ biri daha güyâ başkalarının yabancı kadınlarla cidden vâlide demege ağızları varır imiş.

Seniñ 'indinde eñ ednâ olan şey'iñi zâyî' etmem.

ya'nî *sen öleceksin elem üzre olma seniñ eşyânı zâyî' eylemem.* Hatun fevt olduğdan soñra eşyâsını ister zâyî' et ister etme.

İşte 'ulemâ-yı beyâniyyeniñ *iltehağa 'inde'l-bulegâ'i bi-aşvâti'l-hayvânâ'*⁶¹ dedikleri sözler böyle sözlerdir. Ve edebiyât-ı cedideniñ şıyt u şöhretine perestîş edenleriñ istihsân etdikleri lağırdılar da böyle lağırdılardır işte edebiyât-ı cedideniñ üss-i esâsı olan işbu mektûb lafzı ma'nâsından ve ma'nâsı lafzından bedter bir şey olduğundan muktezâ-yı hâle mu'tâbık olmayan sözleriñ içinde bundan ednâ mişâl bulunamaz. Ve elfâzında tekellüfât-ı bedi'iyye yokdur deyü bu mektûbu beğenmek dañı tabâyi'-i selîme için mümkün olamaz üdebâ-yı sâlife elfâzca iltizâm-ı tekellüf etmişler ammâ ma'nâca lâzım gelen münâsebeti dañı gözetmişlerdir. (105)

m ş 27 (*'Ulûm u fûnûna dâ'ir olan kütüb-i resâ'ilde maqşad ancağ mesâ'ili eñ vâzih yolda ta'lîm ü tefhîm olduğundan bunlarda tezyînat-ı lafziyye yakışmaz ve sec' bir nev'-i tekellüf demek olduğundan 'uluvv-ı cenâb-ı salţanat ondan ibâ eder.*)

Mü'ellifîñ kelâm-ı ahîri müte'evveldir zirâ Qur'ân-ı Kerîmdeki kâffe-i âyât-ı beyyinatîñ fevâşılı sec' demektir.

İşte

*Rabbeke fe kebbir. Ve şiyâbeke fe tahhir. Ve'r-rucze fe'hcur. Ve lâ tumnun testekşir. Ve li-Rabbike fa'sbir.*⁶²

ve kezâlik

*Ve'n-necmi izâ hevâ. Mâ zalle şâhibukum ve mâ gavâ.*⁶³

ilâ-âhîrihi. Ve kezâlik

*Qul huve'llâhu ehad. Allâhu's-şamed. Lem yelid ve lem yüled.*⁶⁴

ilâ-âhîrihi. Ve emşâli olan kaşîr ü tavîl suver-i şerîfeniñ fevâşılı hep biri birine mütevâfıktır.

Yalnız Qur'ân-ı Kerîmde degil ba'z-ı ehadîş-i Nebeviyyede dañı sec'e ri'âyet vukûf bulmuşdur.

İşte

*Yâ eyyuhe'n-nâs! Efşevu's-selâm. Ve eţ'imu't-ţâ'âm. Ve şallü bi'l-leyli ve'n-nâsu niyâm. Tedhulu'l-cenneti bi-selâm.*⁶⁵

kelâm-ı Seyyid-i enâmdır.

Eger sec' mekrûh olaydı âyât-ı kerîmeniñ ekşeri ve ehadîş-i şerîfeniñ ba'zısı mescû' olmaz idi kelâm-ı mescû' 'Arabîde maqbûl olduğu gibi lisân-ı 'Osmânîde dañı memdûh u mergûbdur.

Ve sec' lisânımızda yalnız ihvâniyyâta maşşûş degil yerine göre sultâniyyâtda dañı mültezemdir be şart-ı ân ki sec'ler zoraki ve ma'nâlar (106) elfâza tâbi' olmağıla muktezâ-yı hâle gayr-ı mu'tâbık olmaya.

İşte

⁶¹ "(Sözleri), Belîğ olan kişilerin katında hayvan sesleri sınıfına girdi."

⁶² (İlk ayet Kur'ân-ı Kerîm'de "Ve rabbeke fe kebbir." şeklindedir.) "Sadece Rabbini büyük tanı. Elbiseni tertemiz tut. Kötü şeyleri terket. Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbinin rızasına ermek için sabret." Müddessir 3-7.

⁶³ "Battığı zaman yıldızla andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtila inanmadı." Necm 1-2.

⁶⁴ "De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır." İhlâs 1-3.

⁶⁵ "Ey insanlar! Selâmı yayın. Yemek yedirin. İnsanlar uykuda iken gece namaz kılın. Selâmetle cennete girin." Hadis.

Düstür-ı mükerrem müşîr-i müfaḥḥam nizāmu'l-‘ālem müdebbir-i umūru'l-cumhūr-ı bi'l-fikri's-şāḳıḳb mütemmim-i mehāmmu'l-enām-ı bi'r-re'yi's-şā'ib mümeḥhid-i bünyānū'd-devleti ve'l-iḳbāl müşeyyid-i erkānu's-sa'ādeti ve'l-iclāl

ve kezālik

Emîrū'l-ümerā'i'l-kirām kebîrū'l-kibriyā'i'l-fiḥām zū'l-ḳadri ve'l-iḥtirām şāḳibū'l-‘izzi ve'l-iḥtişām el-muḥtaşşu bi-mezîdi 'ināyeti'l-Melikū'l-‘Allām

ve kezālik

Aḳzā ḳuzātu'l-müslimîn evlā vülātū'l-muvaḥḥidîn ma'denū'l-fazli ve'l-yaḳîn vāriş-i 'ulūmu'l-enbiyā'i ve'l-mürselîn el-muḥtaşşu bi-mezîdi 'ināyeti'l-Melikū'l-Mu'în

'ibāreleri ḫaraf-ı mu'allā-yı salḫanat-ı 'uzmādan ışḫār buyurulan fermān-ı hümāyūnlarda yazılan 'üvnānlardır fermānlarda ve menşūrlarda sec'e ri'āyet şoñradan ḫādiş olmuş emr olmayıp 'ahd-i evvel-i devlet-i Āl-i 'Osmānda buña ri'āyet mevcūd idi.

İşte Sultān Orḫan ḫazretleri ḫarafından Şeh-zāde Süleymān Paşaya yazılan menşūruñ bir miḳdār maḫalli.

Mişāl-i bî-mişāl neffezehu'llāhu'l-Meliku'l-Mute'āl buyurduḡu oldur ki çün muḫāfazat u mürāḳabet-i ḫudūd-ı İslām ve muvāzabet ü muzāheret-i meşāliḫ-i enām ve ri'āyet-i ḫuḳūḳ-ı re'āyā ve ḫimāyet-i umūr-ı berāyā ki 'imād-ı mülk-i serveri ve evtād-ı salḫanat u 'adālet-güsteri onlarıñ du'āsıyla ḳā'im ü müstaḫkem (107)

İşbu menşūr-ı hümāyūn ki ḫitāmına degin aḫkām u neşāyılı mutazammındır ekşer-i 'ibārātı üslüb-ı mezkūr üzre müsecca'dır.

ş 28 (*İşte bu ḫāller lisānımızıñ belāgatca geri ḳalmasına sebep olmuşdur*)

Fi'l-vāḳi' zoraki sec'ler lisānımızıñ belāgatını geri bırakmaḡa sebep olur lākin buña aşl-ı sebep 'Arabide cehāletdir zîrā 'Arabīye aşlā intisābı olmayanlar dürüstce bir şey yazamaz mümāreset-i ḫavile ile ağızdan belledikleri şeyleri yazsalar bile yine saḳaḫātadan taḫliş-i kelām edemezler. Kelāmda şırasına göre sec'e ri'āyet etmek lāzımdır ḫattā nice maḫalde sec' nazm-ı kelāma leḫāfet verdikden başka ma'nā-yı kelāma zihniñ sür'at u suhūlet-i intikāline daḫı sebep olur lākin sec'ler bozuk ve münāsebetsiz ve ḳā'idesine ḡayr-ı muvāfiḳ olur ise hem kelāmıñ nazmına ḫalel gelir ve hem de sāmi' için fehmi ma'nā-yı kelām 'asir olur bu müdde'ā tavazzuḫ etmek için ḫüsn-i tesci' kelāma muḫtedir olanlar ile olmayanlardan birer kimseniñ müsecca' sözlerinden birer mişāl irād ile beynlerindeki farkı ta'yin edelim. İşte bir üstādıñ kelām-ı mescū'u

Şehr-yār-ı Süleymān-veḳārıñ zıkr-i cemīli dā'imā zīb-i şāḫāyif-i rüzḡār ve ilā-yevmi'l-ḳiyām pīrāye-i evrāḳ-ı leyl ü nehār ola.

intihā.

İşte bir ḡaşımiñ de mescū'a beñzer bir ḳavl-i ḡayr-ı maḫbū'u

Ḥayvānātda nebātātadan ziyāde olarak ḫiss ü ḫareket ve yek-dīgeriyle muvānesetlerini görüp onlardan daḫı bu keyfiyeti su'āl eylerim.

Üstādıñ kelāmında dā'imā zīb-i şāḫāyif-i rüzḡār terkibi ma'ḫūfun (108) 'aleyh ve ilā-yevmi'l-ḳiyām pīrāye-i evrāḳ-ı leyl ü nehār terkibi ma'ḫūf olup evvelki terkibiñ aḫırındaki rüzḡār kelimesine ikinci terkibiñ aḫırındaki nehār kelimesi sec' olmuşdur lākin evvelki terkib aradan ḳaldırılıp yalnız terkib-i şānı yukarıya merbūt ḳalsa ya'nı şehr-yār-ı İskender-veḳārıñ zıkr-i cemīli ilā-yevmi'l-ḳiyām pīrāye-i evrāḳ-ı leyl ü nehār ola denilse kelāmıñ ne nazm u te'lifine za'f u rekāket ve ne de ma'nāsına fesād u seḳāmet 'ariz olur ki güyā kelām-ı evvelden de terkib-i evvelden ḫālī imiş gibi ḳalır ḡaşımiñ kelāmındaki ma'ḫūfun 'aleyh olan ḫiss ü ḫareket ortadan ḳaldırılıp ya'nı ḫayvānātda nebātātadan ziyāde olarak yek-dīgerleriyle muvānesetlerini görüp denildikde kelāmıñ te'lifindeki za'f u ḫalel āşḳār olur zîrā ḫayvānātda muvānesetlerini terkibi lisānımızıñ izāfet ḳā'idesine muḡāyirdir şāḫiḫ olan ḫayvānātıñ muvānesetlerini gördüm demekdir eger kelām izāfet şüretiyle terkib olunmayacak ise ḫayvānātda yek-dīgere muvāneset gördüm demek lāzım gelir.

Ve'l-hâşıl bu kelâmın şâhibi hiss ü harekete muvâneseti sec^ç yapmak istemiş ise de becerememiş. İşte lisânın belâgatını ihlâl eden sec^çler bu mişillü münâsebetsiz sec^çlerdir ve mü'ellifin etdiği şikâyet dağı bu mişillü sec^çlere râcî'dir zîrâ mü'ellif dağı fenn-i bedî'de sec^çin maqbûl ü müstahsen olduğunu taşdıķ eylemiştir işte orada (109) sec^ç her hâlde kelâm-ı belîğa zînet verir demekle sec^çin meziyyetini ikrâr etmiştir.

Lâhika

m ş 28 (Kelâm bir nisbet-i tammeye delâlet eden cümledir.)

Mü'ellifin nisbet-i tamme demesi nisbet-i nâķışadan ihtirâz içündür zîrâ *mektebin h'âcesi* ve *şâkiridin kitabı* gibi beynlerinde nisbet-i taķyidiyye ve 'Âlim Mehmed Efendi ve Kâtib Hasan Efendi mişillü aralarında nisbet-i tavsifiyye bulunan kelimeler müfid ü tamm ve üzerlerine sükût şâhîh olmadığından kelâmdan ma'dûd olmamıştır. İşte nisbet-i tamme taķyidiyye ve tavsifiyye mişillü nâķış olan nisbetlerin hılâfinadır ve buña isnâd dağı denilir ki müsnedi müsnedün ileyhe nisbet etmekden 'ibâretidir demek olur ki **kelâm** üç emrden 'ibâret olup biri isnâd ve biri müsnedün ileyh ve müsnedir *Zeyd kâtibdir* gibi ki bu terkibde *Zeyd* müsnedün ileyh *kâtibdir* müsned olmuşdur çünkü kitâbet Zeydde hâşıl olmağıla kâtib lafzı oña nisbet olunmuş ve işbu nisbete isnâd denilmiştir. Ve *Zeyd kâtibdir* kelimeleri isnâdı mutazammın olduğuçün müfid ü tamm ve üzerine sükût şâhîh olduğundan bu iki kelime bir kelâm sayılmışdır.

Bundan soñra ma'lûm ola ki kelâm haber ve inşâ i'tibârıyla iki kısma münkasımdır ve **kelâm-ı haberide** üç güne nisbet mu'teber olup biri nisbet-i kelâmiyye ve biri nisbet-i zihniyye ve biri nisbet-i hâriciyyedir. **Nisbet-i kelâmiyye** kelâmın nisbet-i zâtiyyesidir ki kelâmdan mefhûm (110) olduğu üzre müsned ile müsnedün ileyhiñ meşelâ *Zeyd kâ'imdir* kelâmında *Zeyd* ile *kâ'imdir* lafzlarının yek-dîgere ta'lik[ı]dır. Ve **nisbet-i zihniyye** nisbet-i zâtiyyeniñ ya'nî müsnedün ileyh ile müsnedin yek-dîgere ta'allukunun zihnde huzûr u irtisâmdır ve **nisbet-i hâriciyye** müsnedün ileyh ile müsnedin yek-dîgere olan ta'allukunun hâricde huşûlüdür işte *Zeyd kâ'imdir* kelâmındaki Zeydde kıyâmın şübütü bu kelâmdan münfehim olmak i'tibârıyla nisbet-i zihniyye ve hâricde ya'nî nefsü'l-emrde huşûl bulmak i'tibârıyla nisbet-i hâriciyyedir.

ş 28 (Kelâmın medlûlü olan işbu nisbetin)

ya'nî kelâmın nisbet-i zâtiyyesiniñ

ş 28 (hâricde mu'tabîķ ve ğayr-ı mu'tabîķ olacağı bir nisbet var ise ol kelâma haber ve cümle-i haberiyye denilir.)

Hâricde mu'tabîķ olacağı nisbet *Zeyd kâ'imdir* denilip de fi-nefsi'l-emr Zeydde kıyâmın şübüt bulması gibidir. Hâricde ğayr-ı mu'tabîķ olacağı nisbet dağı *Zeyd kâ'imdir* denilip de nefsü'l-emrde Zeydde kıyâmın huşûl bulmaması mişillüdür. Bu izâhâtdan añaşılıyor ki haber ya'nî **cümle-i haberiyye** şıdķa kizbe ihtimâli olan kelâmdır.

ş 28 (Ve eger öyle bir nisbet-i hâriciyye bulunmaz ise)

ya'nî kelâmın nisbet-i zâtiyyesiniñ hâricde mu'tabîķ ve ğayr-ı mu'tabîķ olacağı nisbeti yok ise ol kelâma

(inşâ ve cümle-i inşâ'iyye denilir.)

Cümle-i inşâ'iyyelerin nisbet-i zâtiyyeleriniñ hâricde (111) mu'tabîķ veyâ ğayr-ı mu'tabîķ nisbetleri olmadığıçün onlar şıdķa ve kizbe muhtemel olan maķûleden degillerdir. Ve onların kâ'illerine şâdıķ veyâhud kâzib demek de şâhîh olmaz. İşte ez-cümle cümle-i inşâ'iyyeden *sâ'at kaçta geldi?* mişillü cümle-i istihâmiyye ve *kâşki Hasan Efendi geleydi* mişillü cümle-i temenniyyeleriniñ ne kâ'illerine şâdıķ veyâ kâzib demek ve ne de bu cümlelere şıdķ veyâ kizbe demek şâhîh olur.

ş 28 (Şıyağ-ı 'ıķddan olan aldım şatdım fi'leri dağı inşâ olup)

Cümle-i haberiyye eger cümle-i fi'liyye ise ol cümlede bulunacak fi'lin ef'al-i ihbâriyyeden olması lâzımdır. Ef'al-i ihbâriyye dağı mâzî ve muzâriç şığalarıdır ve *aldım şatdım* fi'leri dağı şıyağ-ı mâziyyeden iken bunlara inşâ denilmesi bunların 'Arabileri olan bey'at u

işteriyet fi'li bey' u şirâda isti'mâl oluna oluna 'ıkd-ı bey'de 'örf olmuştur. Lisânımızda her bir alış verişde aldım şatdım fi'li müsta'mel değil ise de isti'mâl bulunduğu da vardır. Hele 'ıkd-ı nikâhda her zemân tarafeyniñ vekîlleri *aldım verdim* kelimeleriyle resen-i 'ıkdı bend ettikleri ma'lûmdur. Ol maħalde ne biriniñ verdim demesi ve ne de diğeriniñ aldım demesi iħbâr-ı keyfiyyet olmayıp maħzâ inşâ-yı 'ıkd-ı nikâhdır.

Mü'ellif işbu belâgat kitabını bir muqaddime ile üç bāba taksīm etdigini dibācede beyān etmişdi. Muqaddimeyi yazdıktan sonra oña zeyl olmak üzere işbu lâhikayı daħı (112) 'ilāveten taħrīr eylemişdir ki bunda 'ilm-i mantıķıñ ğāyeti olan **şınā'āt-ı ħamsi** beyān etmişdir.

Fenn-i mantıķıñ belâgata ta'alluķ-ı küllisi yok ise de ta'alluķdan daħı bi'l-külliyeye āzāde değildir. Zīrā nice kerre kelāmda irād-ı edille vü berāhine lüzüm taħaķkuķ eder. Şınā'āt-ı ħams dedikleri kıyāslarıñ aķsāmıdır. Eger kıyās muqaddimāt-ı yaķıniyyeden ya'nı 'ilm-i yaķın ifāde eden kaźiyyelerden terekķub eder ise **bürhān** denilir 'umde olan ya'nı mu'temedün 'aleyh olan işte budur. Ve eger maznūnāt ile maķbūlātından terekķub eder ise **ħıtabet** tesmiye olunur. Ve eger muħayyelātından terekķub eder ise mevzūn olsun olmasın mantıķıyyūn **şif** ta'bir ederler.

Ve eger muqaddimāt kāzibeden terekķub eder ise **muğālaķa** ıtlāķ ederler. **Muqaddimāt-ı yaķıniyye** şā'ibe-i zann u gümāndan sālim olan kaźiyyelerdir ve bürhāniñ böyle muqaddimāt-ı yaķıniyyeden terekķub etmesi intāc-ı yaķın içündür.

Muqaddimāt-ı yaķıniyyeye muqaddimāt-ı kaķ'iyye daħı denilir ki vāķı'a muṭābıķ olan şey'e işte *bu şey vāķı'a muṭābıķdır ve bu şey olmaz illā böyle olur* deyü i'tikād etmekden 'ibāretdir. Ve bu mişillü kaźiyyelere **zarūriyye** ve **bediħiyye** daħı ta'bir olunur. *Bir ikiniñ nişfidir ve iki biriñ zı'fidir ve küll cüz'den a'zamdır* gibi. İşte bu mişillü muqaddimāt-ı yaķıniyyeden me'lūf u mürekkeb olan kıyāslara bürhān denilir. (113)

Ve muqaddimāt-ı yaķıniyye altı kısımdır. Muqaddimāt-ı yaķıniyyeden ba'zısının mevzū'uyla maħmūlü beyindeki nisbeti 'aql ħükm eder ve ba'zısının nisbetini ħiss ħükm eder ve ba'zısının nisbetini ħükmdede hem ħissin ve hem de 'aqlıñ medħali olur. Nitekim tafşilāt-ı ātiyyeden keyfiyyet anlaşılr. Zıkr olunan altı kısım muqaddimāt-ı yaķıniyyeden kısım-ı evvel evveliyātdır.

Evveliyātda ol kaźiyyelerdir ki mücerred tarafeyni ya'nı kaźiyyeleriñ mevzū'uyla maħmūlünü taşavvur eyledikde ħāricden bir delile mürāca'at etmeksizin 'aql onları cezmen taşdıķ eylemekte zarūridir. Ānifen temsil bulunduğu üzere bir ikiniñ nişfidir ve küll cüz'den a'zamdır kaźiyyeleri gibi.

Ķism-ı şāni **kaźāyā kıyāsātuhā ma'ahā**dır. Bunlara **kaźāyā-yı fiṭriyyetü'l-ıkyās** daħı denilir. Ve bunlar ol kaźiyyelerdir ki onlarıñ mevzū'lariyla maħmūllerini taşavvur kıyāsıñ melzūmu olur *dört çifttir* kaźiyyesi gibi. Ve bunlar evveliyāta qaribdir şöyle ki gerek evveliyātda ve gerek kaźāyā kıyāsātuhā ma'ahāda nisbet-i ħükmiyyeyi cezm ü taşdıķ için tarafeyni ya'nı mevzū'la maħmūlü taşavvur kāfidir.

Şu kadar var ki evveliyātda işbu cezm ü taşdıķ bilā-vāsıtdır. İşte *bir ikiniñ yarısıdır* dedigimizde 'aql bu kaźiyyeyi taşdıķ eylemek için gerek ħāric ve gerek zihnde ħāzır ħiç bir vāsıtaya muħtāc olmaķsızın bir ikiniñ yarısı olduğuna ħükm eder. Ve ammā *dört çifttir* denildikde 'aql dördüñ çift olduğuna zihnde ħāzır (114) olan bir vasaṭ ya'nı ħadd-i evsaṭ sebebiyle ħükm eder ki ol ħadd-i evsaṭ dördüñ inķisāmıdır. Ve buña şu vechile tertib-i kıyās ederler ki *dört çifttir zīrā dört mütesāviyine münķasım her 'aded ki mütesāviyine münķasım ola ol 'aded çifttir öyle ise dört de çifttir*. Böyle bir kıyās *bir ikiniñ nişfidir* kaźiyyesinde cārī olmaz zīrā çift olan yalnız dört 'aded değil sekiz 'aded on altı 'aded otuz iki 'aded kırķ 'aded ilā-ğayri'n-nihāye mütesāviyine münķasım olan 'adedleriñ kāffesi çifttir. Ve ammā *bir ikiniñ yarısıdır* denildikde birden başķa ikiniñ nişfi var mıdır ki 'aql bunu işbāt için delile muħtāc olsun.

Dört çifttir mişillü kaźiyyelere kaźāyā kıyāsātuhā ma'ahā demeniñ vechi bu kaźiyyeleriñ kıyāsları kendileriyle ber-ā-ber olup ħāricden delil aramaķ için fikr ü nazara iħtiyāc olmadığı içündür.

İşte altı kısım muqaddimât-ı yakîniyyeden yalnız 'aql ile cezm ü taşdiğ olunan kažiyyeler evveliyyât ile kazâyâ kıyâsâtuhâ ma'ahâdır.

Ƙısm-ı şâlis **müşâhedât**dır. Bunlar ol kažiyyelerdir ki 'aql bunlara yâ mücerred hiss-i zâhir ile hüküm eder meşelâ şemsiñ müşriğ ve âteşin muhriğ olması gibi ve bu mişillü kažiyyelere **mahsûsât** dağı denilir veyâhud 'aql bunlara hiss-i bâtin ile hüküm eder bizim kendimizi ve ef'âlimizi ve sürûrumuzu ve gamımızı bildigimiz gibi ki bunlar (115) havâss-ı zâhiremizle bilinmeyip ancak nefsimizle bilindiğı için bunlara **vicdâniyyât** denilir. İşte mücerred hiss ile bilinen muqaddimât bunlardır.

Ƙısm-ı râbi' **mücerrebât**dır. Bunlar ol kažiyyelerdir ki 'aql onları hükümde tekerrür-i müşâhedeye muhtâc olur *hamr müskirdir ve sinâmekî müşildir ve şopa ile darb mü'ellimdir* gibi.

Seyyid Şerîf Şerh-i Mevâkıfda der ki

Ma'a-tekrâri'l-müşâhede 'aqln bu mişillülere hükmiyle ber-â-ber kažiyye-i mücerrebde bir kıyâs-ı hafî vardır ki o kıyâs-ı hafî ol kažiyyenin dâ'imâ veyâhud ekşeriya tekerrür-i vukû'udur ve bu tekerrür-i vukû' ittifâkı olmayıp belki onda her ne kadar mâhiyeti ma'lûm degilse de bir sebep vardır bu sebebiñ huşûlü bilindiğı anda müsebbibiñ vücûduna hüküm olunur.

Ƙısm-ı hâmis **hâdsiyyât**dır. Hâdsiyyât ol kažiyyelerdir ki onlara hükümün mebd'e'i hâds-i kavîdir. Hâdsiñ ma'nâ-yı luğaviyyesi var ise de bu makâma münâsib olan me'ânî-i mezkûreden iki ma'nâdır ki birisi tahmîn ve birisi sür'atle gitmekdir bunda eger **ma'nâ-yı tahmîn** kaçd olunur ise hağikatdır ve **ma'nâ-yı sür'at** murâd olunur ise mecâzdır şöyle ki kazâyâ-yı hâdsiyyeyi hükme zihni serî'an intikâl eder demek olur ve 'alâ-küllî'l-ma'niyyin hâdsiyyât ol kažiyyelerdir ki onlara hükümün mebd'e'i bir **hâds-i kavî**dir ki onuñla şekk (116) ü şübhe zâ'il olur. *Hâzret-i Şânî' celle celâluhu 'Âlimdir* kažiyyesi gibi.

Biz Allâhu te'âlânın ef'âlindeki ittikâmı müşâhede etdigimizde zât-ı Ecell-i A'lânın 'Âlim olduğuna hüküm-i hâds ile hüküm ederiz zîrâ 'ilmi olmayanın her fi'linde ittikân u intizâm olamaz. *Ƙameriñ nûru şemsden müstefâddir* kažiyyesi dağı hâdsiyyâta getirilen mişâllerdendir. Hâdsiyyâtda dağı tekerrür-i müşâhede ve mücerrebâtda olduğü gibi **kıyâs-ı hafî**ye muğârenet lâbüddür.

Seyyid Şerîf der ki

Mücerrebât ile hâdsiyyâtın beynindeki fark mücerrebâtda sebebiñ sebebiyyeti ma'lûm olup mâhiyeti meçhûldür.

Bunuñ için mücerrebâta muğârin olan kıyâs kıyâs-ı vâhiddir. O kıyâs-ı vâhid dağı şudur ki eger ol şey la'alleten olmayaydı dâ'imâ veyâhud ekşeriya böyle olmaz idi. Kıyâsîdir. Ve ammâ hâdsiyyâtda hem sebebiyyet ve hem de mâhiyet ma'lûmdur. Feli-zâlik hâdsiyyâta muğârin olan kıyâslar 'ilel-i mâhiyyât muhtelif olduğü için akyise-i muhtelifedir şöyle ki *Allâhu te'âlâ 'Âlimdir* kažiyyesine muğârin olan kıyâs-ı hafî eger *Allâhu te'âlâ 'Âlim olmayaydı ef'âlinde ittikân ve şun'ı bedî'inde bu derece intizâm olmaz ididir.*

Ve kameriñ nûru şemsden müstefâddir kažiyyesine muğârin olan kıyâs-ı hafî dağı eger kameriñ nûru şemsden müstefâd olmasaydı kameriñ şemse (117) kurb u bu'dunda teşekkülât-ı nûrâniyyesi muhtelif olmaz idi. Kıyâsîdir.

Ƙısm-ı sâdis **mütevâtirât**dır. Mütevâtirât ol kažiyyelerdir ki onların sıdğına kizb üzerine tevâfû' u ictimâ'ları muğâl olan cemâ'at-ı keşireniñ mücerred haberleriyle hüküm olunur. Muğammed 'aleyhi's-şalâtu ve's-selâmın iddî'â-yı nübüvvet edip izhâr-ı mu'cize etmesiniñ haberi gibi ki bu haber tevâtüren vâkıf olmağıla sâmi' için buña 'ilm-i yakîn hâşıl olmamak mümkün degildir.

Gerek sâmi' Hâzret-i Muğammed 'aleyhi's-selâma imân etsin ve gerek etmesin.

Ma'lûm ola ki işbu muqaddimât-ı sitteden 'umde olan evvelen evveliyyâtdır zîrâ evveliyyâtı taşdiğ etmekte hiç bir 'âkil tevağğuf etmez belki onların taşdiğinde tevağğuf u tereddüd olsa olsa şıbyânda ve bülehâda ve mecâninde olur. Evveliyyâtdan sonra 'umde olan

każâyâ-yı fıtriyetü'l-kıyâs ya'nî każâyâ kıyâsâtuhâ ma'ahâdır ve ondan sonra müşâhedâtdır çünkü müşâhedâtda ba'z-ı kerre ğalaţ-ı hiss vâkı' olur. Ez-cümle bir büyük cism uzađ bir maħalden küçük görünür. Ve gece karanlığda uzađ bir maħalde bulunan bir küçük âteş büyük görünür. Ve şü içinde bulunan üzüm dânesi erik kadar büyük görünür. Ve bir küçük ğalka göze yaklaştırıldığda bir büyük dâ'ire gibi görünür. Ve çöllerde cismi olmayan serâb şü gibi görünür. Ve seffineye râkib olan (118) kimseye seffine vâkıf ve sâhil-i deryâ yürür görünür. Ve yağmurunı kaşreleri yukarıdan aşağıya nüzül ederken ğaţ gibi uzun görünür. Ve leylen bir âteş fırladığ gibi çevrildikde âteşden dâ'ire görünür. Ve aya bağar iken göz kırpılsa ay bir kaç dâne görünür. Ve leylen bulutlar sür'at üzere mürür eder iken ay gidiyor gibi görünür. Ve gözü şaşı olan kimseye bir şey iki görünür. Ve gözünüñ bebegine bir miğdâr duman 'arız olan kimseye gerek ay ve gerek mûm ve gerek sâ'ir şü'leler müte'addid görünür.

Evveliyâtta ise bu mişillü ğalaţât-ı ğissiyeye vuķû'a gelmez zîrâ ikiniñ nişfi olan bire kimse ikiniñ nişfi degildir diyemez.

İşte muķaddimât-ı yakîniyyeden evvelâ 'umde evveliyât ondan sonra każâyâ-yı fıtriyetü'l-kıyâs ondan sonra müşâhedâtdır ve ammâ mücerrebât ile ğadsıyyât ve mütevâtirât bir şaşın kendisine ğüccet olur ise de umûr-ı muķteziyyede ya'nî tecrübede veyâ ğadsde veyâ taşdıķ-i tevâtürde kendisine müşârik olmayan ğayr üzerine onları ol řař ğüccet edemez. Binâ'en 'aleyh tecrübeten ve ğadsen ve tevâtüren muğaķķaķ olan umûru inkâr edenleri kolaycacık inkârlarından geçirip iķnâ' etmek mümkün olamaz.

Şanâ'ât-ı ğamsiñ bürhân kısmını beyân eyledik. Şimdi nevbet beyân-ı aķsâm-ı sâ'ireye geldi ki onlardan biri cedeldir ve cedel muķaddimât-ı meşhûreden mü'ellef olan kıyâsdır. (119)

Muķaddimât-ı meşhûre ol każiyyelerdir ki 'umûm-ı nâsiñ i'tirâfi sebebiyle 'aķl onlara ğükm eder. Ve nâsiñ bunlara i'tirâfi dağı yâ maşlahat-ı 'ämme içündür *'adl ğasendir* ve *zulm kağbîdir* gibi. Veyâğud celb-i riķķat içündür *fukarâya müvâsât u mu'âvenet memdûğdur* gibi. Veyâ ğamiyyet ve 'arız içündür *Ehl-i Beyti muğâfaza lâzımdır* gibi. Veyâğud 'âdet içündür meşelâ Hindlüler ya'nî Mecûsiler beyninde zebğ-i ğayvânıñ kağbî olması gibi. Ve muķaddimât-ı meşhûre ba'zı kerre şöhretine mebnî evveliyât mertebesine bâliğ olur şü kadar var ki evveliyâtta 'aķlıñ ğükm etmesine mücerred ğarafeyni ya'nî mevzû' ile mağmülü taşavvur kâfi olup meşhûrâtda bu zikr olunan umûruñ birine iğtiyâc der-kârdır. Ve kezâlik meşhûrât ba'zı kerre şadıķ ve ba'zı kerre każib olabilir evveliyât ise bunuñ ğılâfinadır.

Şanâ'ât-ı ğamsiñ biri dağı ğığâbedir ve ğığâbe iki nev'dir bir nev'î **muķaddimât-ı mağbûle**den mü'ellef ü mürekkebdir muķaddimât-ı mağbûle dağı mu'tekidün-fih olan zevâtdan me'ğûz olan każâyâdır ve bir nev'î **muķaddimât-ı mażnûne**den mü'ellef ü mürekkeb olan każiyyelerdir ki 'aķl onlara ğükm-i râciğ ile ğükm eder ya'nî naķîzlarını tağvîz-i mercûğ ile tağvîz ederek ğükm eder.

Bu dîvârdan türâb münteşir oluyor bu yıķılır ve fulân kimse gece karanlığda tolaşıyor o sârıķdır gibi.

Nev'-i evvel ya'nî muķaddimât-ı mağbûleden mü'ellef olan każâyâ (120) enbiyâ-yı 'izâm taraflarından me'ğûz ise edille-i naķliyyede müsta'meldir ki edille-i naķliyye ğüccettir binâ'en 'aleyh bunlar bürhân kısmına dâğil olur ve eger enbiyânıñ ğayrı ğüsn-i zann olunan zevâtdan me'ğûz ise każâyâ-yı zanniyyeden ma'dûd olur.

Şanâ'ât-ı ğamsiñ biri dağı şî'rdir ve şî'r nefsiñ munbaşıť veyâğud munķabız olacağı muķaddimâtdan mü'ellef olan kıyâsdır.

Ve bu mişillü muķaddimâta muğayyelât ta'bir olunur ve onlar o ğüne każiyyelerdir ki tağayyül olunduğda kağben ve başten nefis onlardan müte'eşsir olur. Meşelâ

*el-Ħamru yakûtetun seyyâletun.*⁶⁶

⁶⁶ "Şarap, akan bir yakut(tur)."

denilse bu kelâm nefse inbisâf ve şürebüne rağbet îrâş eder ve

*el-'Aselu merretun mehû'atun.*⁶⁷

denilse nefse inkıbâz u nefret 'arız olur ki bu mişillü sözler şu'arâ kelâmlarında lâ yu'ad ve lâ yuḥşâdır ve bunlardan ğarâz yâ terġib veyâ terhîbdir tâ ki bir fi'le bed'e veyâḥud bir fi'li terke veyâḥud rızâ vü ḥöşnüdiye veyâḥud saḥt u ğazba bâdî ola bunuñ için şî'riñ ya'nî kelâm-ı muḥayyeliñ ifâde etdiği te'sîri diġer kelâm ifâde edemez zîrâ taḥyîlde lezzet ü leṭâfet olduġundan nâs taşdıġiden ziyâde taḥyîle mâ'ildir şî'riñ ifâde etdiği şey taḥyîlden 'ibâret olup taşdıġi müfid olmadıġı için kıyâsdan ma'dûd olamaz denilir ise cevâb verilir ki taḥyîl kabzen ve basten nefse te'sîr etdiği cihetle taşdıġ mecrâsında cârî olduġu için âkıyeseden ma'dûd olmuştur.

Şınâ'ât-ı ḥamsiñ birisi daḥı muġâlaṭadır ve muġâlaṭa aşlen iki kısım olup bir kısmı ḥaġġa veyâḥud meşhûra şebîḥ muġaddimât-ı kâzibeden (121) mü'ellef kıyâsdır. Ḥaġġa şebîḥ olan kısma **safsata** derler. Meşelâ *dîvârda menkûş olan insân şüretine bu insândır ve her insân nâṭıġdır* demek gibi meşhûra şebîḥ olana **müşâġabe** derler meşelâ *fülân kimse gece ġarañlıġda tolaşıyor o kimse zâhiddir* gibi ki ḥılâf-ı meşhûrdur. Zîrâ meşhûr olan *gece ġarañlıġda sūġaġda tolaşan sarıġdır*. Muġâlaṭanın bir kısmı daḥı muġaddimât-ı vehmiyye-i kâzibeden mü'ellef olan kıyâsdır. Bunlar ol ġazâyâ-yı kâzibedir ki umûr-ı ġayr-ı maḥsûsada vehm-i insânî onlara ḥükm eder. Meşelâ *meyyit cemâddır ve ḥiç bir cemâddan ġorġulmaz* gibi eger muġaddimât-ı vehmiyye-i kâzibe ile ḥükme muġâbele olunur ise safsata ve eger cedele muġâbele olunur ise müşâġabedir. Ve te'lîf-i muġâlaṭadan ġarâz taġlîṭ-i ḥaşmdır. Ve bunu bilmekde fâ'ide-i 'azîme ḥaşmîñ taġlîṭinden ihtirâzdir.

'Areftu 'ş-şerru lâ li 'ş-şerre lâkinne li-tevaġġîhi

*Ve men lâ ya'rîfu 'l-ḥayra mine 'ş-şerri yaka'u fihî*⁶⁸

denilmiştir.

*Ud'u ilâ-sebîli Rabbike bi'l-ḥikmeti ve'l-mev'izeti'l-ḥasenetî ve câdilhum bi'lleti hiye aḥsen.*⁶⁹

âyet-i kerîmesinde ḥikmet bürhâna ve mev'ize-i ḥasene ḥıṭâbete ve mücâdele cedele işâretidir.

m ş 41 (*Bâb-ı evvel kelâmîñ muġteżâ-yı ḥâle muṭâbaġatı ḥakkında olup bir muġaddime ile yedi faşlı müştemildir.*)

Aḥvâl-i ma'lûmedendir ki mütekellim kelâma lisânını iṭlâġ etdiği (122) vaġtde 'aġlıñ ḥükm etdiği şey ol kelâmîñ ġalib-i ifâdeye 'uyûbdan berî olarak ifrâġ olunmasının lüzûmudur fe li-zâlik mütekellim kelâmı muḥâṭaba ḥâcetiñ mess etdiği mertebede ifâde vü ilkâ etmek lâzimedendir. Eger kelâm ḥâcetiñ mess etdiği miġdârdan nâkış veyâ zâ'id veyâ ḥâcetiñ ġayrı bir emri müş'ir olur ise muġteżâ-yı ḥâle muṭâbaġat etmemiş olur. Ve muġteżâ-yı ḥâle 'adem-i muṭâbaġatı nisbetce derece-i ḥüsn ü ġabûlden tenezzül eder ve eger ḥâcetiñ mess etdiği mertebede olur ise veyâḥud o mertebeye ġarîb bulunur ise muġteżâ-yı ḥâle muṭâbaġat veyâḥud muġârebet etmiş olur ve muṭâbaġatı nisbetce rûtbe-i ḥüsn ü ġabûlde bulunur ve işte kelâm-ı belîġ budur.

Ba'zı kelâm vardır ki sâmi' onu diñler ve me'âlini añlar ise de ol kelâmı istimâ'a tezyîd-i şevġ edecek te'sîrden ḥâlî vü 'arî bulur belâġatıñ derece-i süflâsı o mişillü kelâmîñ ḥâ'iz olduġu belâġatdır ve öyle kelâmîñ mâ-dûnu aşvât-ı ḥayvânât ġabilindendir ba'zı kelâm daḥı vardır ki sâmi' diñledikce diñleyeceği gelir ve kuvve-i sâmi'ası ondan istilzâz etdiği için ol kelâmîñ imtidâdını ârzü eder belâġatıñ derece-i 'ulyâsı budur ki bu derece ḥadd-i i'câz ile ḥadd-i i'câza ġarîb bir mertebedir bu iki mertebeniñ beyninde merâtib-i keşîre vardır ki derece derece kimisi cihet-i süflâyâ mütenezzil ve kimisi cihet-i 'ulyâyâ müteşâ'iddir. (123)

⁶⁷ "Bal, acı bir kuskuk(tur)."

⁶⁸ "Şerri tanıdım; lâkin, ondan sakındıġım için şer olmadı. Her kim hayrı bilmezse şerre düşer."

⁶⁹ "(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!" Nahl 125.

Ve umûr-ı ma'lûmedendir ki ifâde-i merâm için serd olunan kelâm bir takım cümel-i mütevâliye ve fıkârât-ı mütetâbi'adan 'ibâret olup onu baş u temhîd etmekde hüner ol cümel-i mütevâliyeden her birini gerek tertîb ü terkîbce ve gerek hâliñ ve maqâmıñ muqtezâsına ta'bi'ke kâ'ideden düşmemekdir. Eger kelâmda bir cümle veyâhud bir lafz kâ'ideye muhâlif olarak vâkı' olur ise kelâmıñ revnaq u le'âfetine hâle gelip mevki'-i belâgatda mertebesi münha'ff olur.

Bu fi'l-meşel hâssa-i başar güzel şeylere im'ân edip sürür u lezzet bulma'ğda iken ara yere bir çirkin şey'e ta'alluq u teşâdüf etmekle sürürünüñ hâle-pezîr olmasına beñzer.

Hüsn-i tertîb ü terkîb ile ber-â-ber kelâmı muqtezâ-yı hâle mu'âbi'ke olarak serd eylemek idmân u mümâresetle ta'şîl-i meleke etmege müteva'kkıf ise de melekeden evvel kavâ'id kesb-i vukûf etmek lâzımdır tâ ki meleke kavâ'id dâ'iresinde olarak ta'şîl olunsun.

Kelâmı muqtezâ-yı hâle mu'âbi'ke olarak te'lîf etmeniñ kavâ'id-i ilm-i me'ânide mübeyyen olma'ğla mü'ellif kavâ'id-i mezkûreniñ esâslarını oradan a'hz ile işbu kitâbıñ bâb-ı evvelinde yedi faşl ile beyân eylemişdir ve evvelâ terkîbi ta'şîm edip

§ 41 (*Terkîb iki kısım'dır kısım-ı evvel terkîb-i nâkış ve kısım-ı sâni terkîb-i tâmm'dır.*)

demişdir.

Erbâb-ı 'u'kûl 'indinde yakînen ma'lûmdur ki lisânımız elfâzıñıñ (124) ekşeri ve 'ale'l-ğuşuş lisânımızda kelâm ve cümle ve hüküm ve isnâd ve nisbet ve müsnedün ileyh ve müsned ve mübtedâ ve haber ve fi'l ve fâ'il ve izâfet ve şıfat ve hâl ve temyîz ve ism ve harf ve ğayrı zâlik bî-hadd ü hisâb ta'bîrât-ı fenniyye ve işlâhât-ı kâ'idiiyeniñ kâffesi 'Arabîdir.

Feli-hâzâ biz lisânımız elfâzıñıñ gerek şüret-i terkîbince ve gerek terâkîbiniñ belâgatınca olan kavâ'id-i temhîd eylemekde kavâ'id-i 'Arabiiyyeyi mi'yâr itti'âz etmege mecbûruz. Binâ'en 'aleyh mü'ellifiñ bu kitâbı te'lîfde a'şl-ı mercî'i kütüb-i 'Arabiiyye oldu'ğ mişillü bizim da'ı tavzîh-i mesâ'il etmekde ve bir emr-i müşkil zuhûr eder ise onu hâl eylemekde mercî' ü mi'yârımız kânûn-ı küll olan kavâ'id-i 'Arabiiyye olaca'ğdır.

İmdi bu mu'âddimeyi temhîd etdikden şoñra deriz ki mü'ellifiñ **terkîb-i tâmm** dedigi terkîb ki kelâm u ta'bîr-i âharla cümledir fenn-i nahvde a'şlen iki kısma münkasımdır ki bir kısmı **cümle-i ismiyye**dir *Zeydun kâtibun* ve *Zeydun kutubun* gibi. Ve bir kısmı **cümle-i fi'liyye**dir *ketebe Zeydun* mişillü evvel ki kısma cümle-i ismiyye denilmesi rûkn-i evvel ism oldu'ğ içündür ve ikinci kısma cümle-i fi'liyye denilmesi rûkn-i evvel fi'l olduğundan nâşîdir.

*Zeydun kâtibun*⁷⁰ ve *Zeydun kutubun*⁷¹ ve *ketebe Zeydun*⁷² mişillü cümle-i ismiyye ve cümle-i fi'liyyeler de isnâdlar ma'şûdun li-zâti'hâ ya'nî ol cümleleriñ zâtları için ma'şûd oldu'ğ için bunlara hem kelâm ve hem de cümle (125) denilmişdir ve bu mişillü cümleleriñ her bir cüz'ü birer lafz-ı müfreddir ki bu keyfiyyet mişâllerinden âşkâr olma'ğdadır.

Ba'zı cümle da'ı vardır ki isnâdları kendi zâtları için ma'şûd degildir ve bunlar cümle-i şartıyye ve cümle-i zarfıyye ile ism-i mevşûle şıla ve mübtedâya haber vâkı' olan cümlelerdir. *İn ci'teni ukrimke*⁷³deki *in ci'teni* gibi ki cümle-i şartıyyedir. Ve *Zeydun fi'd-dâri*⁷⁴deki *fi'd-dâri* gibi ki cümle-i zarfıyyedir. Ve *ellezi câ'enî reculun 'âlimun*⁷⁵ terkîbindeki *câ'enî* cümlesi gibi ki ism-i mevşûl olan *ellezîni* şılasıdır. Ve *Zeydun câ'e ebûhu*⁷⁶ kelâmındaki *câ'e ebûhu* cümlesi gibi ki mübtedânıñ haberidir.

⁷⁰ "Zeyd kâtiptir."

⁷¹ "Zeyd kitaplarıdır."

⁷² "Zeyd yazdı."

⁷³ "Bana gelirsen sana ikram ederim."

⁷⁴ "Zeyd evdedir."

⁷⁵ "Âlim bir adam bana geldi."

⁷⁶ "Zeyd babasına geldi."

İnne ci'teni ekremekedeki inne ci'teniye cümle-i şartiyye denilmesi evveline edât-ı şart geldiği için ve *fi'd-dâri* terkibine *cümle-i zarfiyye* denilmesi evveline edât-ı zarf gelip *kâne* veyâhüd *mevcûd* mişillü bir fi'li veyâhüd bir şibh-i fi'li ma'nen mutazammın olduğu içündür.

Eger *inne ci'teni* cümlesinden edât-ı şartı ref' edip *ci'teni* desek *sen baña geldiñ* demek olmağıla isnâdı maqşûdun li-zâtihi olup bir kelâm olur ve edât-ı şart ile *inne ci'teni* dedigimizde eger baña gelir iseñ demek olup bir cezâya muhtâc olmağıla isnâdı maqşûdun li-zâtihi olmaz.

Ve kezâlik *ellezi cā'eni 'ālimun* terkibindeki *cā'eni* cümlesi *ellezîniñ* şılası olup *ellezi* şılasıyla ber-â-ber olduğu hâlde kelâmın bir rûkn-i tammıdır. Zîrâ ism-i mevşül şılasız kelâmdan cüz'-i tamm olamaz. (126)

Bunuñ için bundaki isnâd dağı maqşûdun li-zâtihi degildir. Ve kezâlik *Zeydun cā'e ebūhu* kelâmındaki *cā'e ebūhu* cümlesinde olan isnâd dağı kelâm-ı mezkûr için maqşûd olup yoksa kendi zâtı için maqşûd olmamışdır bunuñ için mübtedâya haber vâkı' olan cümlelere *cümle-i şugrâ* ve bu cümle-i şugrâya mübtedâ ile ber-â-ber *cümle-i kübrâ* ta'bîr olunur. Hülâsa-i maqâl isnâdları kendi zâtları için maqşûd olan cümlelere hem kelâm ve hem de cümle denilir ve isnâdları kendi zâtları için maqşûd olmayan cümlelere kelâm denilmeyip yalnız cümle ta'bîr olunur işte bu sebebdendir ki mü'ellif

(*Cümle ile kelâm beyninde 'umûm u huşûş-ı muflak vardır.*)

demiştir. Ya'nî her kelâm cümle olup her cümle kelâm olmadığını iş'âr eylemiştir.

Bundan şoñra deriz ki kelâmın muqtezâ-yı hâle muṭabaqatı birkaç vechile ḥâşıl olur ki birisi aşl-ı ma'nâ üzerine dâll olan elfâzı ḥâli üzre ibkâ etmek ve birisi me'ânî-i zâ'ide ifade etmek için aşl-ı ma'nâyı müfîd olan elfâzı tezyîd veyâ tenkiş eylemek ve birisi elfâz-ı mezkûreden ba'zısını taqdîm ve ba'zısını te'hîr etmektir ya'nî taqdîmi aşl olan bir lafzı te'hîr ve te'hîri aşl olan lafz-ı diğeri taqdîm etmektir.

Mü'ellif fuşûl-i âtiyyede bu aḥvâli beyân edecek ise de *aşl-ı ma'nâ nedir?* ve *aşl-ı ma'nâ üzerine zâ'id olacaḡ me'ânî nedir?* ve *bu me'ânîyi tezyîd etmek için lisânımızda 'ibârât u terâkîb* (127) *tezyîden ve tenkişen ve taqdîmen ve te'hîren nasıl taşarruf olunur?* Buraları ber-vech-i icmâl añaşılıp maqşad şimdiden oldukça tevâzzuḡ eylemek için nümüne olarak ba'z-ı emşile îrâd edelim.

Meşelâ *Zeyd kâtibdir* terkibiniñ müfîd olduğu ḡükm ki *Zeyd*'iñ kâtib olduğunu iḡbârdan 'ibâretdir işte aşl-ı ma'nâ denilen budur. Şimdi bu ma'nâ-yı aşlî üzerine iḡtizâsına göre nice ma'nâlar ziyâde olunur ve ol ma'nâlar yâ müsnedün ileyhe veyâ müsne de veyâ beynlerindeki isnâda râci' olur ve ol ma'nâlar aşl-ı ma'nâyâ dâll olan elfâzı ânifen zîkr olunduğı üzre yâ tezyîd veyâ tenkiş veyâ taqdîm ü te'hîr ile ta'ayyün eder.

İşte *Zeyd kâtibdir* terkibinden müstefâd olan ma'nâ-yı aşlî üzerine daha ziyâde ma'nâlar ḡaşd edip deriz ki *Zeyd cidden kâtibdir*, *Zeyd aḡrânına fâ'îḡ kâtibdir*, *Zeyd kâtib-i mâhirdir*, *Zeyd kâtib-i bî-naẓîrdir*, *Zeyd mişli bulunmaz kâtibdir*. İşte bu terkibleriñ her birinde ma'nâ-yı aşlî üzerine zâ'id ma'nâlar vardır ki bu ma'nâlar te'kid ve mübâlağadır. Lâkin bunlardaki mübâlağalar mütefâvitdir. Zîrâ *cidden kâtibdir* terkibi *Zeyd*iñ kâtib olduğunu ifade ile ber-â-ber bir de te'kid müfîddir ki bu te'kid isnâda râci'dir.

Zeyd aḡrânına fâ'îḡ kâtibdir terkibindeki ma'nâ-yı zâ'id kâtib olan *Zeyd*i bir şüret-i maḡdûdede tavşîfdir. *Zeyd kâtib-i mâhirdir* terkibindeki zâ'id-i ma'nâ bilâ-taḡdîd *Zeyd*i kitâbetle tavşîfdir. *Zeyd kâtib-i bî-naẓîrdir* terkibi evvelkilerden daha ziyâde mübâlağayı müfîddir. *Zeyd mişli bulunmaz kâtibdir* terkibi cümlesinden ziyâde mübâlağayı mutazammındır (128) ve işbu me'ânî-i zâ'ide müsnedün ileyhi tavşîfden ṡolayı ḡâşıl olmuş olduğundan bunlar müsnedün ileyhe râci'dir.

Ve yine deriz ki *Zeyd kitâbetde aḡrânına fâ'îḡdir* ve *Zeyd kitâbetde maḡâret-i fevḡa'l-âdeye mâlikdir*. Bu terkîbler ile dağı her ne ḡadar *Zeyd* tavşîf olunuyor ise de bunlarıñ yukarıki

terkîblerden farkları vardır bu farklar yalnız lafzî değil bunların beyninde fark-ı ma'nevî dağı mevcûddur.

Şöyle ki *Zeyd akrânına fâ'îk kâtibdir* denildikde bu terkîb akrânına başka şüretle dağı fâ'îk olmak ihtimâlini kaç eylemez.

Ve ammâ *Zeyd kitâbetde akrânına fâ'îk* terkîbiyle başka şeyde akrânına fâ'îk olmadığı ta'ayyün eder.

Ve kezâlik *Zeyd kâtib-i mâhîrdir* terkîbinde mübâlağa var ise de *Zeyd kitâbetde mahâret-i fevka'l-âdeye mâlikdir* terkîbi daha eblağdır. Ya'nî bunda daha ziyâde mübâlağa vardır.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, (haz.: Turgut Karabey - Mehmet Atalay), Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

BOLELLİ, Nusreddin, *Belâgat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Bosnevî el-Hâc Muharrem Efendi, *Muhsin el-Şayrî 'ale'l-Endelüsî ve Derûnunda Metn-i 'Arûz-ı Endelüsî*, Dersa'âdet (Tarihsiz).

DAĞLAR, Abdülkadir, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'sine Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerhi: Şerh-i Belâgat", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 707-716.

DAĞLAR, Abdülkadir, "Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, Spring 2007, S. 2, www.turkishstudies.net, (Ed. Prof. Dr. Gurer GULSEVİN- Dr. Mehmet Dursun ERDEM), p. 161-178.

El-Hâc İbrâhim, *Şerh-i Belâgat*, Matba'a-i 'Osmâniyye, İstanbul 1301.

KAYA, Mahmut, *Kasîde-i Bürde'yi Türkçe Söylemiş*, (İkinci Baskı), TDV Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul 2004.

KILIÇ, Atabey, *Üskübî'nin Şerh-i Telhîs'i*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

KILIÇ, Atabey, "Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 10-12 Nisan 2006, Bildiriler*, Kayseri 2007, s. 731-736.

KILIÇ, Atabey, *Ahmed Hamdî, Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmâni (İnceleme-Metin-Dizin)*, Laçın Yayınları, Kayseri 2007.

Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî, (haz.: Hayrettin Karaman - Ali Özek - İbrahim Kâfi Dönmez - Mustafa Çağrı - Sadrettin Gümüş - Ali Turgut), TDV Yayınları, Ankara 1997.

MERMER, Ahmet *Vecdî ve Dîvânçesi*, MEB Yayınları, Ankara 2002.

ÜLKEN, Fatih, *Şeyh İsmail Ankaravî'nin Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhü'l-Fesâha'sı*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990.

YETİŞ, Kâzım, *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, AKM Yayınları, Ankara 1996.

YILMAZ, Mehmet, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992.